

**Bánlaky Pál –
Varga Csaba**

**Azon túl
ott
a tág világ**

9

6

Gyorsuló idő

Bánlaky Pál–Varga Csaba

Azon túl ott a tág világ

Gyorsuló idő

Magvető Kiadó, Budapest

BÁNLAHY PÁL –
VARGA CSABA

Azon túl
ott a tág világ

© *Bánlaky Pál–Varga Csaba, 1979*

Felelős kiadó a Magvető Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Ördögh Szilveszter · Műszaki
vezető Sebestyén Lajos · Tipográfus Fraunhoffer
Péter · A fedelelet Fajó János tervezte · Kiadvány-
szám 4299 · Megjelent 8,2 (A/5) ív terjedelemben,
New Times betűtípusból, 1979-ben · MA 3377
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem
(788850/8)

78-1445 – Dabasi Nyomda, Budapest–Dabas
Felelős vezető: Szalay Kálmán mb. igazgató

ISBN 963 270 906 3
ISSN 0324-7155

Kötetünk két tanulmányt tartalmaz. Első pillantásra úgy tűnhet, kevés közük van egymáshoz. *A vidékiség tünetei:* láttelel, főként a kisvárosok és főleg az értelmiség bezártságával és lezártasággal jellemezhető élet- s szemléletmódjáról, eltorzult társadalmi viszonyairól. *A most utópiája:* javaslat, főként a nagyközségek és főleg a termelészövetkezeti munkások számára, a vidékiség fogalmával kifejezett viszonyok fejlesztésének reális alternatíváit keresi.

Ennyi talán már érzékelteti, hogy a tanulmányok lényegében ugyanarról beszélnek, hiszen a vidékiség tünetei, amelyek kisebb-nagyobb módosulásokkal megtalálhatók falvakban s városokban is, jól mutatják az emberi viszonyok gyakori kiüresedését, a tartalmas kapcsolatok hiányát. A most utópiájának javaslatai pedig – természetesen ismét módosításokkal – érvényesek lehetnek kisközségekre és városokra is, hiszen mindenhol aktuális feladat az új életforma- és kultúra-programok kidolgozása.

Így nem felszíni, *tematikai*, hanem lényegi, *gondolati* kapcsolatot látunk a tanulmányok között – ezért bocsátjuk együtt útra őket.

Bánlaky Pál

A VIDÉKISÉG
TÜNETEI

Az a jelző, hogy „vidéki”, jelenthet egyszerű földrajzi különbségtételt: nem budapesti. De gyakran használjuk lekezelő-elnéző-beccsmérlő tartalommal is. A „vidékiiség” kifejezés pedig már egyértelműen többféle negatív jelenség gyűjtőfogalmaként szerepel.

Vajon igaz – legalább rész szerint igaz – *ítéletet* vagy pusztán *előítéletet* tartalmaz-e a nyelvhasználatnak ez az értékelő-minősítő jellege?

Társadalmi jelenségről van szó, a jelenségvilág tehát emberi magatartásokban: a gondolkodás, a cselekvés, az életvitel módjában nyilvánul meg. A „vidékiiség” tehát: egy meghatározott (pontosabban: most meghatározandó) minőségű élet- és gondolkodásmód; mostanában divatos kifejezéssel: sajátos *magatartás- (személyiség-) modell*.

Mondandóm érvényességi köre korlátait előre jelezni kell. Az a modell, amit bemutatok, elsődlegesen a *kisvárosokban* érvényes. Nagy- és középvárosokban, falvakban is megtalálható, noha többé-kevésbé módosult formában. Továbbá: elsősorban az értelmiségről lesz szó, nem általában a kisváros, a kisvárosi élet sajátosságairól. És végül a harma-

dik korlátozás: a lehetséges magatartások csak *egyik* változata ez. Mert a kisváros mint lakhely természetesen nem szükségszerűen termeli ki a „vidékiség”-et. Gyakran, és úgy tűnik nekem, egyre gyakrabban lehet találkozni kisvárosokban is olyanokkal, akik messze túljutottak már ezen a modellen.

Mégis, két ok miatt is úgy gondolom, hogy jogos és értelmes a „vidékiség”-et mint meghatározott magatartás- és személyiségmodellt elemezni. Az egyik: tapasztalataim szerint nem egy kisvárosunkban *tipikus*, a város életét, szellemi arculatát alapjaiban meghatározó gyakorisággal van jelen. A másik: a kisvárosok néhány, pusztán nagyságrendjükből következő gazdaság- és társadalomszerkezeti jellegzetessége (ezekről alább részletesebben lesz szó) jó táptalajt biztosít a „vidékiség” kialakulásához. Mondhatjuk akár azt is, sok esetben az ott élők külön erőfeszítésére van szükség ahhoz, hogy *ne* alakuljon ki.

Még valami – bár ezt manapság talán már felesleges is megjegyezni: a történetekben, akár saját szavaimmal mondom el, akár szó szerint idézem valakitől, a neveket és a helyszíneket csak jelölöm, illetve megváltoztatom oly mértékig, hogy a közvetlen azonosítás lehetetlenné váljon. Nem riportot, dokumentumot akarok írni, hanem egy jelenséget, egy jelenség tüneteit próbálom meg rögzíteni.

A TÖRTÉNELMI ALAKULÁS ÉS A LÉT SZFÉRÁJA MINT A „VIDÉKISÉG” OBJEKTÍV ALAPJAI

Nagyjából 60–65 város tartozik ebbe a kategóriába. (Durva közelítéssel az 50 000 lakosnál kevesebbet számlálók.) Persze sok tekintetben nagyon különböznek egymástól. Vannak gazdaságilag fejlett, kifejezetten ipari jellegűek, és vannak olyanok, ahol még ma is az aktív keresők közel fele a mezőgazdaságban dolgozik. Vannak a lakosságszám tekintetében erőteljesen növekvőek, és vannak, amelyek lakossága fogy. Különbségek vannak közöttük a kommunális és egészségügyi ellátottságban, a művelődési lehetőségekben és még sok minden másban. Vannak azonban közös vonások is, most éppen ezek érdekelnek.

Az egyik legfontosabb az, hogy még az iparilag legfejlettebbekben is számottevő nagyságú üzem, gyár kevés van: a mi kategóriánk szerinti kisvárosokban egyenként legfeljebb 10–12. És természetesen ezek is különböző iparágakat képviselnek, különböző jellegűek. Hasonlóképpen kevés az iskola is: általános iskolából esetleg 5–10 van, de gimnázium, egyéb középiskola legfeljebb 2–3. Nem folytatom, a lényeg ugyanis világos: *adott szakmájú értelmiségi számára egy kisvárosban egy, legfeljebb*

néhány munkahely-lehetőség van. Ami a másik oldalról annyit jelent, hogy az adott szakmájú értelmiségi egy, legfeljebb néhány munkahely között „választhat”. A munkahelyválasztás tehát a kisvárosokban eléggé határozottan megszabott – az objektív lehetőségek által megszabott! – *kényszerpályán* mozog, és ez természetesen alapvetően behatárolja a bármilyen okból szándékolt munkahely-változtatás lehetőségeit is.

Tulajdonképpen ugyanígy a *választékhány* befolyásolja a kulturális szokások kialakulását. És ugyancsak gyakran *kényszerpályára* terelődnek a látszólag teljesen szabad választáson alapuló barátságok is.

Ugyanakkor mindez azzal is jár, hogy az érdeklődő, odafigyelő ember számára a kisváros mint egész, mint egység átfogható és megismerhető. A nagyvárosok hajszolt idegensége itt kevésbé érvényesül: az értelmiségiek többé-kevésbé ismerik egymást, s ismerik őket a város lakói. (Z. I. orvos: „Tudja, az a jó, hogy sok itt az embernek az ilyen, hogy is mondjam, ismeretlen ismerőse. Akik ismernek engem, köszönnek az utcán. Meg ha bemegy az ember a közértbe, a henteshez, ott is úgy, ismerősként üdvözlik...”)

Jóféle otthonosságérzés alakulhat így; talán esetenként más is: fészekmeleg védettség-védekezés minden külső hatás ellen.

A lényeg tehát: a kisvárosokban a különböző életszférákban kimutatható választékhány párosul

egy nagyjából a város *egészét* átfogó, eléggé *egységes* és így jól áttekinthető és kezelhető viszonyrendszerrel. Ez az a szituáció, amely objektív alapot ad a „vidékiiség”-nek nevezhető magatartásmodell kialakulásához, és amely másrésztől a kisvárosokra és csak azokra jellemző.

A kisváros problematikája ugyanakkor a magyar társadalomfejlődés sajátosságai következtében korántsem csak önmagában véve jelentős. Így sem érdektelen: az ide tartozó 60–65 településen közel kétmillió ember lakik. A lakosság (s ezen belül az értelmiség) mintegy egyötödének életkerete tehát a kisváros. Mégsem csak, vagy inkább nem is elsősorban ezért tartom fontosnak a kisváros (a „vidékiiség”) vizsgálatát, hanem azért, mert véleményem szerint általánosabb társadalmi folyamatok viszonylag legtisztább, mondhatni, modellérvényű megjelenését követhetjük benne nyomon.

Erdei Ferenc¹ és az ő elemzésével lényegileg egybehangzóan Berend T. Iván–Ránki György² mutatja meg a felszabadulás előtti magyar társadalom sajátosan összetett szerkezetét. Erdi szóhasználata szerint a „történelmi-nemzeti társadalom” és a „modern polgári társadalom” párhuzamosan egymás mellett, egymáson kívül fejlődnek. („Ilyenformán egészen különálló struktúrák illeszkednek egybe a magyar társadalomban, s bár ugyanannak a gazdasági szerkezetnek az osztályhelyzetét töltik ki, mégis egymás mellett, külön-külön megálló társadalomalakulások. . .”) Berend–Ránki gazdaság-

történeti elemzéseit pedig megmutatják, hogy a magyar kapitalizmus megkésett fejlődése következtében magában a gazdaságszerkezetben megmaradnak a feudális termelési viszonyok lényeges mozzanatai (főként a nagybirtokon), s ezekhez kapcsolódnak a tőkés termelési viszonyok. A társadalomszerkezet összetettsége tehát nemcsak formai (jelenségszintű) alakulás, hanem a gazdaságszerkezet belső, lényegi ellentmondásosságának kifejeződése.

Erdei elemzéseiből ugyanakkor pontosan kiolvasható, hogy ennek a társadalomnak bizonyos értelemben *jellegadó*, más csoportok (rétegek, osztályok) számára mintául szolgáló rétege az ún. „úri középosztály”. Értékrendje, életvitele rendkívüli asszimilációs erővel rendelkezik, sok vonatkozásban képes magához hasonítani a „modern polgári társadalom” felsőbb rétegeit is.

*(Mindezt természetesen nemcsak Erdei elemzései alapján lehet megmutatni. Székfü Gyula, Szabó Dezső, Weiss István, Kemény Gábor, Szabó Zoltán, Babits Mihály és mások írásaiból alapvonásaiban azonos kép bontakozik ki. Sőt még nem is csak magyar sajátosság. A lengyel társadalomról írja Szcze-
pański: „A háború előtti lengyel társadalomban... jelentős szerepet játszottak a társadalmi magasabbrendűség történetileg kialakult hagyományai is...”, egészen 1939-ig „a szellemi dolgozók közé való bekerülést egy magasabb társadalmi rétegbe, az »úri« rétegbe való felemelkedésként fogták fel.” „... a nemzeti kultúra és életmód különösen az értelmiségre és*

a burzsoáziára volt hatással, amely azt modellnek tekintette.”³)

Ennek az „úri középosztálynak” viszont a jellegzetes „telephelye” a kisváros. Elsősorban a vármegyei és városi közigazgatás adja meg számára az életlehetőséget. A birtokból (földbirtok) már kikapott; a „modern polgári társadalom” által létrehozott ún. „szabad értelmiségi” (orvos, mérnök, közgazdász stb.) pályákat nem vállalja, lenézi. A közigazgatást „szállja meg”, és lényegíti át saját természetének megfelelően: az „igazgatási” helyett az „uralmi szakszerűséget” (Erdei) érvényesítve. A nagyváros és a falu sok tekintetben eltérő közegeibe ez a kisvárosok közigazgatásában és társadalmi életében kimunkált értékrend és magatartásmód szivárog át kisebb-nagyobb módosulásokkal. Az eltérő gazdasági-társadalmi szerkezet csupán módosítani képes, lényegében megváltoztatni már nem az „úriság” viszonyainak alapszövegét.

1945 történelmi sorsfordulója a korábbi bonyolult, összetett társadalm szerkezetet nem szüntethette meg egy csapásra. A földosztás (a nagybirtokrendszer felszámolása), majd az államosítások ugyan radikálisan átalakították a gazdaság szerkezetét, a közigazgatás kulcspozícióit is más társadalmi osztályokból (munkások és parasztok) származó emberek vették át. De még évekig változatlan maradt a közigazgatás szervezete (ha tényleges hatalmi módosulásokkal is, lényegében az 1950-es Tanács törvényig), és a végrehajtó apparátusban jelen-

tős számban helyükön maradtak a régi szakemberek. Ők részben személyükben is megőrizték-„átmenekítették” a munkastílus, életforma némely nem jelentéktelen mozzanatát. Természetesen korántsem csak a közigazgatás dolgozóiról van szó. Általánosabban is fogalmazhatunk: a felszabadulás után a más rétegekből az értelmiségbe kerülők számára az *értelmiségi szerep* egyik fontos, mert ismert, hozzáférhető *mintája* a régi értelmiség kellett hogy legyen. Aminek, mint láttuk, jellegadó reprezentánsa a döntően a kisvárosokban kitermelődött „úri középosztály” volt. (Egészen természetes, hogy az új értelmiség értékrendjének és magatartásmódjának alakulására sok más tényező is hatott, így többek között a korábbi osztályhelyzetükből magukkal hozott normák, a munkásmozgalom hagyományai, a megfogalmazott elvárások és követelmények. Ezen a ponton azonban számomra éppen annak bemutatása a lényeges, hogy a régi – „úri” – értelmiség értékrendjének és magatartásmódjának bizonyos elemei hogyan és mennyire szükségszerűen épültek be az új értelmiségi szerepekbe.) Ezek a folyamatok a legtisztább formában megint csak a kisvárosban játszódhattak le. Itt volt ugyanis a leginkább zárt, egymást ismerő és önmagát más társadalmi rétegektől egységként elkülönítő kör az értelmiség. Aminek egyrészt az volt a következménye, hogy az erős asszimilációs hatás következtében itt alakult ki leginkább többé-kevésbé homogén élet-standard. Másrészt, éppen ennek kö-

vetkeztében, a kívülállók (nem értelmiségiek) számára a leginkább látható, megismerhető, alkalomadtán követhető és – viszonylagos homogenitása következtében – eléggé egységes, sőt esetleg egyetlen lehetségesnek látott mintát jelentette. A falvak kevés számú értelmisége, a nagyvárosok anonimitása-elszigeteltsége inkább biztosított teret a más hatások érvényesülésének.

Mai társadalmunk átmeneti társadalom. Szükségképpen mutatja tehát a múlt – Magyarországon a feudálkapitalista múlt – megszűnőben lévő, de egyelőre mindenképpen jelenlévő, tovább élő mozzanatait. Az itt elmondottak következtében úgy vélem, e mozzanatok *megléte*, a meglét *miértje és hogyanja*, a mozzanatok beépülése a szocialista társadalom szerkezetébe és a mozgástendenciák legtisztább – tehát bizonyos értelemben modell-érvényű – formában a kisvárosok viszonyai között elemezhetők. Ezért tartom jelentősnek és egyben önmagán túlmutató jelentőségűnek a kisvárosok problematikáját.

Ezek után megkísérlem – a lehető logikai rendbe szedve – felvázolni a „vidékiség” modelljének lényegi összetevőit.

A „VIDÉKISÉG” MINT SAJÁTOS GONDOLKODÁS- ÉS ÉLETMÓD LEÍRÁSA

1. Általános jellemzés

A *kakas* peckesen hága fel szemétdombjára, s széttelítve udvarnyi birodalmán, büszkén kukorékolá: „Hatalmam véghetetlen, úr vagyok a szemétdombon s az egész udvar felett!” Ám egy arra cikázó *fecske* megszólítá: „Ostoba! Nem veszed-e észre, hogy birodalmad csak a kerítésig terjed, s azon túl ott a tág világ, melynek te mit se számitasz?”

Állatmese Fáy András modorában.

A „vidékiség” magatartásmodelljének, úgy látom, két alapmotívuma van. Az egyik: minél konfliktusmentesebben, békésen, nyugodtan élni. Elvégezni a munkát, legyen az tanítás, gyógyítás vagy gépszerkesztés, ahogyan elő van írva, pontosan végrehajtani a kisebb-nagyobb felsőbbbségek utasításait, nem kilógni a sorból se fölfelé, se lefelé. A másik: kapcsolatokat építeni és ápolni, kapcsolatokat, melyek – mert megfelelő módon elhelyezik az egyént a város viszonyrendszerében – ilyen vagy olyan előnyökkel járnak. Lehetőleg mindenki, aki számít valamit a városban, jóba lenni, a baráti-társasági kapcsolatokat is *célszerűen* alakítani.

Az ezeken a motívumokon alapuló életmodellnek, szemléletmódnak fő jellemzői a *bezártság* és *lezártság*: a szemellenzős, csak a városra figyelő

kisszerűség, az ebből szükségképpen következő konzervativizmus és a feltétlen tekintélytisztelet. Mindez a városban kialakult emberi-társadalmi viszonyok, viszonyrendszerek abszolút, feltétlen elfogadását jelenti.

Ha most már a „vidékiség” fogalmát a pontosabb analízis érdekében elemeire bontjuk, akkor azt találjuk, hogy alapvetően 3 tényező együttese. Ezek: *a viszonyítási alap beszűkülése, a helyi hierarchia abszolutizálása és a helyi értékrendhez igazodó életforma.*

A keresztorru a szárnyas tanács eleibe idéztetik egykor „Nagy vadak adattak be ellened – szólnak hozzá – Te telen koltesz, nem mint a többi madar es orrod keresztbe kanyarul nem mint a többi madarake!” Nem menthete a vadoltatott magát s egész faját egyenlo szajjal pusztulasra karhoztattak

Kulon valni habar jozanabbul is, a többiektol oly vetek az emberek előtt is, melyet ritkan szoktak megbocsatani a kulonbozoknak

Fay Andras

K Ferenc felsőoktatási intézményben tanított. Az egyetem elvégzése után első „igazi” munkahelye volt. Ennek megfelelő lelkesedéssel, ambícióval látott munkához. Aranylag rövid, egy-két éves kezdeti időszak után egyre gyakrabban keveredett konfliktusba kollégáival (Ezek természetesen itt lényegtelen, később még lesz róluk szó. Egyelőre elég annyi, hogy – szerintem – legtöbbször lényegében neki volt igaza.) Egy idő után helyzete tűrhetetlenné vált. Bár – és ez lényeges – a felszín csak lassan változott: patriarkális közvetlenséggel beszéltek vele, közvetlen fonóke továbbra is ellátta „atyai” jó tanácsokkal, sokáig részt vett a közös névnapokon. Valójában azonban minden elképzelhető módon megpróbálták lehetetlenné tenni minden szakmai-oktatási elképzelését mereven elutasították, cikkeit, tanulmányait nem engedték közölni, fizetésemelésből-prémiumból „kimaradt” stb.

És több ízben, hol nyíltan, de inkább burkoltan tudtára adták, hogy egyáltalán nincsenek megelégedve munkájával, még kevésbé magatartásával. Érthető tehát, hogy K. Ferenc el akart jönni. Egy alkalommal módja is lett volna: budapesti egyetemre hívták. Bejelentette távozási szándékát főnökének, aki a szokásos patriarkális jóindulattal közölte, természetesen, ha neki így jobb, ő nem gördít akadályt útjába, és sok szerencsét kívánt új munkahelyéhez. Másnap – ezt K. Ferenc hónapokkal később, véletlenül tudta meg – kocsiba vágta magát, felrohant a minisztérium illetékes osztályvezetőjéhez, és, hogy milyen érvekkel, természetesen nem tudható, de rávette, hogy az állásváltoztatáshoz *ne járuljon hozzá*.

Az eset sokféle tanulságot rejt. Most csak egyetlen kérdést emelek ki: miért ragaszkodott a főnöke K. Ferenc ott maradásához, holott elégedetlen volt vele? A dolog *belső logikája* a következő lehet: ők – a főnök és a többi kollégák – teljesen jól érzik magukat az adott kisvárosban, az adott munkahelyen. Mégpedig azért, mert – és ez a felfogás önértékelésük megtartásának követelménye – ez a hely kitűnő, itt mind szakmai, mind egyéb téren magas szintű, igényes életet lehet élni. Ha azonban valaki ebből a körből *saját akaratából* kilép, akkor ezzel az aktussal megkérdőjelezi ezt a felfogást. Mintegy *rákényszeríti* az ott maradókat arra, hogy újragondolják önmagukat, önmaguk helyzetét, újragondolják: vajon tényleg ez-e a „lehető világok

legjobbika”, vajon nem *öncsalás-e* itt tökéletesen elégedettnek lenni? K. Ferenc távozása, különösen, mert magasabb szintű intézménybe, magasabb beosztásba hívták, biztonságos önbizalmuk lét-alapját ásta volna alá. Esetleg kiderülhet, hogy ők nem azért vannak és maradnak ott, mert az tényleg jó hely, hanem azért jó nekik, mert tehetségükből, ambíciójukból, emberi értékeikből nem futja többre. Meg kell akadályozni, hogy valaki saját elhatározásából elmenjen. És aztán mi történjék vele? Vagy be kell törni, hogy neki is ez legyen a „jó hely”, vagy eltávolítani; de akkor már *ők* távolítják el! – Ez azonban már későbbi kérdés, nem ennek a történetnek a tanulsága.

A viszonyítási alap beszűkülésének lényege: az egyén elfogadja szűk lokális környezetét, a várost mint egyetlen lehetséges mozgásteret. Mint legfőbb, csaknem kizárólagos viszonyítási alapot. Önmagát *pusztán* mint a város polgárát fogja fel és értékeli, és szem előtt téveszti mind a város mint egész, mind saját maga szélesebb, átfogóbb társadalmi közegbe ágyazottságát. Elhagyja-elszakítja emberi és szellemi kapcsolatait a lokális környezeten (városon) kívüli világtól, értékeit *csak* a városra vonatkoztatja, tevékenységével *csupán* a városhoz kötődik. Mindez úgy konkretizálódik, hogy akiben kialakul a „vidékiség”-nek ez az összetevő eleme, az *szellemi szintjében*, gondolkodásmódjában azt és csak azt nyújtja, amit a város megkíván, *értékrendjével* fenntartás nélkül elfogadja, amit a város érté-

kel, *tevékenységében* pontosan igazodik ahhoz, ami a városban szokásos, amit tenni szabad és tenni il-lik; továbbá e szellemi szintet, értékrendet, *tevékenység-szerkezetet* többnyire igen *intoleráns mó-don* képviseli minden „idegennel” szemben. Ha „keresztorrú” volt volna is eredetileg (lásd mottó!), beáll végül a „többi madarak” közé.

Érdemes ezeket a részmozzanatokot külön-külön is megvizsgálni.

A szellemi szint, a horizont beszűküléséről

K. Csaba mérnök. Egyetemista korunkban félig-meddig barátok voltunk. A végzés után teljesen elszakadtunk egymástól: mindketten kisvárosban kezdtünk el dolgozni, de az ország átelleses sarkai-ban. Vagy öt év után találkoztunk újra, egészen vé-letlenül, vonaton. Beszélgettünk, ahogy ilyenkor szokás, családról, lakásról, fizetésről, régi közös ismerősökről. Aztán megkérdeztem tőle, mi újság a technológiai folyamatok lineáris programozásá-val? (Tudniillik ez volt az egyetemen három évig a mániája, ebből írt kitűnő szakdolgozatot is.) Most megpróbálom szó szerint idézni őt: „A lineáris programozás? Hülyeség, öreg, hülyeség. Amikor idejöttem, elkezdtem emlegetni a főmérnöknek. A francba küldött. Azt mondja, elmegy így a verk-li, hozzuk a tervet, kár kockáztatni. Egy darabig óberkodtam, de aztán meguntam. Ha nekik nem fontos, én mit ugráljak? Amennyi a prémiumhoz kell, fél kézzel megcsinálom, a többi meg le van...”

Ugyanez más módon:

F. András ötvenéves tanár. Eredetileg latin–német szakos, jelenleg németet és magyart tanít. Híres precizitásáról: a szakfelügyelők mintaképül állítják a fiatalok elé. Tanterve hajszálpontosan követi az előírt irányelveket, óravázlatai kidolgozottak, és azoktól jottányit sem tér el. Hozzá bármikor nyugodtan be lehet menni óralátogatásra: biztos, hogy április 14-én éppen arról lesz szó, amit szeptemberben megtervezett, biztos, hogy a gyerekek tudni fogják a leckét, és az is biztos, hogy nem fogják az óra menetét oda nem illő kérdésekkel zavarni. Igaz, a túlzott pontosság ára: egyik gyerek enyhébben, másik jobban unatkozni fog. F. András pedig esténként Vergiliust és Goethét olvas (természetesen eredetiben), s ha belelendül, pohár bora mellett színes, lebilincselő, gondolatgazdag előadást rögtönöz Janus Pannonius költészetéről. Miért nem próbálja bevinni tudását, széles látókörét, remek előadókészségét diákjai közé? „Itt? Ezeknek? . . . A srácok persze élveznék . . . Talán . . . Ide figyelj. Janus Pannoniusra egy órám van. Ha belemennék úgy igazán, három is kevés . . . És akkor jön a szakfelügyelő, elcsúszás, tanterv . . . kell az ördögnek. Pár éve akartam fakultatív latint . . . jött a suskus: azért, hogy plusz két túlórámm legyen . . . Beleuntam a buzgólkodásba. Hagyjanak békén. Megcsinálom, ahogy akarják. Ha nekik ez kell . . .”

Más – tartalmilag is kissé más – változat:

Zs. Péter eredetileg tanár volt. Nem dült benne a

pedagógusi elhivatottság, nem túl nagy lelkesedéssel vesződött a néha valóban nem angyal mód viselkedő nebulókkal – elvállalta hát egy üzem kultúrházának vezetését. Meghirdette – tényleg meghirdette: munkatervek és jelentések elvi részében gyakran leírta – programját: közel vinni a kultúrát a széles néprétegekhez! Nem arisztokratikus magas-művészetet, amit nem néznek-hallgatnak meg a dolgozók, hanem olyant, amit szeretnek, értenek. Majd később, lassan, fokozatosan lehet rávezetni őket a magas-kultúrára is. Programjának jegyében sorra szervezte a magyarnóta-esteket, a fiatalság kedvére a beat-hangversenyeket, a könyvtárban olvasómozgalmat szervezett, ahol – a „beszoktatás” érdekében – Berkesi, Szilvási volt az ajánlott irodalom stb. Természetesen programjain maga is részt vett, az ajánlott irodalmakat, hogy beszélgetni tudjon róla, mind elolvasta. Csoda, hogy nem jutott ideje néha bemenni a szomszéd nagyobb város színházába, elolvasni egy – mondjuk – Thomas Mann- vagy Solohov-regényt? A kultúrházban a lemezjátszóra – nehogy elriassa a dolgozókat – még véletlenül se tett fel Bartók- vagy Beethoven-lemezt; mire hazaért, oly fáradt volt, hogy saját lemezeit elő se vette... És gyakran panaszkodott, hogy nincs ideje egy igazán jó könyvet elolvasni stb. stb., mert „... valakinek áldozatot is kell vállalni a munkásművelődésért. Hát nem igaz?” De igaz. Ő vállalja az áldozatot. (Amikor legutóbb láttam, éppen „munkáskórust” vezényelt a kultúrház kert-

jében, borospohárral kezében. Azt énekelték: „El-
törött a hegedűm...” A szöveg talán jelképnek is
értelmezhető...))

Ő tehát szintén annyit és csak annyit teljesít,
amennyit környezete megkíván, de ehhez még
ideológiát is gyárt.

S most próbáljunk a mélyére nézni: mit jelent és
hogyan jön létre a szellemi horizontok ilyen fokú
beszűkülése?

Alapvetően olyan szellemi szint és olyan szellemi
teljesítmények elérésének az igényét jelenti, amit a vá-
ros megkíván, amit ott helyben és azonnal használ-
ni lehet. Az *értelmiségiekre* nézve azonban ez a kö-
vetelmény további komoly következményekkel jár.
A közösség – a város mint közösség – zártabb, így
bonyolult, bőséges és viszonylag intenzív a kapcso-
lat nem értelmiségi rétegekkel. Az értelmiségi tehát
a maga szellemi horizontját önkéntelenül azokhoz
méri. Szemben a nagyvárossal, ahol a kapcsolatok
másféle rendeződése folytán önmagát elsősorban a
többi értelmiségihez kell viszonyítania. Itt az adott
környezet *reális* felettes-érzést vált ki: alacsonyabb
szellemi nívó is elegendő a megkívánt értelmiségi
presztízs eléréséhez. Ez tehát *lehetőséget ad* szelle-
mi beszűkülésre anélkül, hogy annak következmé-
nyei nyilvánvalóvá lennének.

De ugyanez a szituáció egyben *készítést* is tar-
talmaz a beszűkülésre. Mert a mindennapi környe-
zettől túlságosan elütő szint nehezíti a kommuni-
kációt, a köznapi érintkezést. Külön erőfeszítést

igénnyel ugyanis a magasabb információs és tudásszint „lefordítása” olyan nyelvre, amelyen azt az e szempontból alacsonyabban állókkal közölni lehet. Egyszerűbb eleve megmaradni azon a szinten, amit a város *átlaga* jelent.

A szellemi horizont szempontjából a „vidékiiség” sajátos „beltenyészetet” jelent. A város szintjének totális elfogadását, a saját értékek – esetleg tényleges értékek – önelégült ismételtetését s ezzel a továbbblendítő gondolatoktól való elzárkózást.

Mindezt – mint a leírt esetekből kiderül – mindekelőtt a *kényelmességnek*, a szellemi restségnek, a konfliktusoktól való irtózásnak egy sajátos válfaja okozza: a lokális szféra elfogadása és az a vágy, hogy abba mindenáron beleilleszkedjenek. Mert az természetes, hogy a konfliktuskerülés legkevésbé sem kisvárosi specialitás. Bőven megtalálható faluban, nagyvárosban is, és mindenütt egyik fő okozója a szervilizmusnak, megalkuvásoknak. Nem *önálló tényező* persze, nem sorscsapás, istenverése. Megvan a maga fejlődéstörténete, alakulásmódja: gyávának sem születik az ember, hanem ilyen-olyan hatásokra azzá lesz. E hatások némelyikéről lesz még szavam.

Ennek az attitűdnek, a kényelmes beilleszkedés vágyának is két változata van. Az egyik – K. Csaba mérnöké és F. András tanáré – egyszerű, tudatos és többé-kevésbé cinikusan vállalt program: „Ha nekik nem fontos, én mit ugráljak?” „Beleuntam a buzgólkodásba. Hagyjanak békén.” A másik – Zs.

Péteré – veszélyesebb, mert *megideologizált* beszűkülés. Saját kisszerűségét kifejezetten kíváncsi és pozitív modellnek állítja be. És igen gyakran – az ő esetében egészen biztosan – maga is hiszi, hogy az övé a helyes út. („...valakinek áldozatot is kell vállalni...”)

A viszonyítási alap beszűkülésének második részelemeként az *értékrend torzulását* jelöltem meg.

K. Ferenc első történetét – amelyben arról volt szó, hogyan akadályozta meg főnöke állásváltogatását – úgy értelmeztem, hogy a főnöknek meg *kellett* azt tenni, mert a távozás mintegy kikényszerítette volna az ott maradók alapos önvizsgálatát. K. Ferenc később természetesen eljött. Az ott maradtak részéről, nyilvánvaló védekező reflexként, megkezdődött átértékelése. Ha ugyanis kimutatható, hogy *értéktelen* ember volt, akkor állítható, hogy *éppen ezért kellett* az értékes emberekből álló munkahelyről távoznia. Az utólagos leértékelés egyik legtisztább esete a következő volt.

K. Ferenc, egyéb munkái mellett, az intézmény színjátszó csoportját is vezette. Az évek során néhány egészen szép, országos szinten is jegyzett eredményt értek el. Amikor K. Ferenc eljött, a színjátszó hallgatók kérésére még egy évig visszajárt, tovább vezette a csoportot. Ebben az évben jutottak a csúcsra: az országos egyetemi fesztiválon arany fokozatot nyertek. Egyik volt kollégája, aki nem tudta, hogy a csoportot ő készítette fel, a ta-

goknak mondta: „Na látják, csak az kellett, hogy ez a K. elmenjen, mindjárt van eredmény!”

Még egy eset K. Ferenc gyűjteményéből a helyi érvényű értékek abszolutizálásáról:

Ő természetesen tudományos munkát is akart végezni. Akkor kialakult érdeklődésétől indítatva elhatározta, hogy felmérést végez a hallgatók világnézeti arculatának, fejlődésének feltárására. A téma legjobb hazai szakembereivel történt többszöri konzultáció után szakmailag jól megalapozott, módszertanilag korrekt vizsgálatot végzett. A munka elkészült, bemutatta intézménye illetékeseknek, akik különösebb érvelés nélkül közölték: a vizsgálat rossz, az eredmények hamisak. K. Ferenc ugyanis kimutatta, hogy a hallgatók világnézeti arculata korántsem olyan egyértelműen pozitív, mint azt az illetékesek hitték. És nincs olyan mérvű és olyan egyértelmű fejlődés, mint az az ideológiai tárgyak tanulása alapján elvárható. K. Ferenc elkeseredett vitában védte a maga igazát. Hivatkozott arra is, hogy a tanulmányt a szakemberek véleménye alapján folyóiratban közölni kívánják. A publikálást főnöke határozottan megtiltotta: „Ezt a cikket nem szabad közölni, mert az ember végül is nem piszkít saját fészkébe.” (A cikk különböző fondorlatok árán mégis megjelent, de ez már más kérdés.)

A szemlélet világos: *lehetetlen*, hogy a mi világunk – városunk, intézményünk – ne legyen tökéletes. Ha mégis bebizonyosodik, rejteni, titkolni, le-

tagadni kell; a „tökéletesség” látszatán csorba nem eshet!

Egy másik, felsőoktatásban dolgozó, J. Gábor, pontos önanalízisben mutatta meg nekem az értékrend eltorzulásának *folyamatát*:

„Amikor idekerültem, az első évben nem a saját szaktárgyamat, hanem egy rokon tárgyat kellett tanítanom. Nem részletezem, gondolhatod, mit kellett guriznem vele. Mindig egy, legfeljebb két órával jártam az anyagban a hallgatók előtt. Segítséget nem kérhettem, olyan volt a légkör körülöttem, hogy bizonyítanom kellett. Folyton vizslató szemeket éreztem magamon: na, mit tud a pesti fiú? Hajtottam, tanítottam, közben az állandó frász bennem: jól csinálom? rosszul csinálom? Ahogy viszagondolok, botrányosan szemét biztos nem volt, de hogy igazán jó se, az is fix. Most mondd, mitől lett volna jó? Az ember akkor tud igazán tanítani, ha legalább ötször annyit tud, mint amennyit elmondhat. Hát én nem tudtam ötször annyit, néha annyit se... Végül azonban főnököm és kollégáim *megdicsértek*, sőt kifejezetten jónak ítélték munkámat. És most figyelj! Én *elhittem* nekik, hogy tényleg jó volt. Hülyeség? Még szép! De mekkora! Csak hát az ilyesmit könnyen elhiszi az ember. Most mi jött ebből ki? Figyeld a képletet:

a) amit csináltam ebben a dologban, a magam erejéből, a magam fejével csináltam;

b) ezt a melót elfogadták, jónak ítélték, én meg ezt elhittem;

c) ergó: kialakult bennem a büszke öntudat: jaj, de okos fiú vagyok én.

Sok nagy pofont kellett később kapnom, míg beláttam: a félszemű csak vakok között király...”

J. Gábornak bizonyos értelemben szerencséje volt azzal, hogy elfogadta ezt az értékelést. Ott és akkor ugyanis ily módon szubjektíve könnyű volt számára a szituáció feldolgozása. Kis híján tragédiába, pszichikus-morális összeomlásba torkollott viszont M. Erzsébet élete, aki mozgalmi apparátus politikai munkatársnője volt, és akinél az értékrendek különbözősége elviselhetetlen ambivalenciát hozott létre:

„A járási KISZ-bizottságon dolgoztam. Nekem voltak elképzeléseim a munkáról. Tudja, ...-ről kerültem ide, ott klassz volt. Hogy is mondjam... kialakult az emberben, hogy így kellene, meg úgy kellene. Itt mást kívántak... Szerintem nagyon mechanikus, formális itt az egész... De mikor idejöttem, kölyök voltam még. És addig csak úgy kívülről... szóval társadalmi munkában csináltam... Mikor kezdtem mondani, hogy szerintem mit kéne, hogy kéne, leintettek... Romantikus vagyok... Meg más dolog csinálni csak úgy, itt felelősség van... Meg központi irányelvek, nagypolitika satöbbi. Elhittem, hogy nekik van igazuk, végül is vezető elvtársak, biztos tudják, hogy mi kell. Csináltam, és nem tudom, megérti-e, *hittel* csináltam, kiálltam mellette, vitatkoztam. Mert hittem, elhittem, hogy ez az, amire a magyar társadalom-

nak szüksége van. Közben *tudtam*, hogy nem ez az igazi. . . Érti ezt? Egyszerre hittem, hogy azt csinálom, amit a társadalom vár tőlem, és ezzel együtt biztos voltam benne, hogy nem ezt, mást, jobbat kellene csinálni. . . Nem bírtam soká, ott kellett hagynom, mielőtt diliházba visznek. . .”

Igen, menekülnie kellett. Holott M. Erzsébet hibája csak ennyi volt: nem vette észre, hogy az az értékrend, amit neki kínálnak, *nem* a magyar társadalom elvárása. Csak azé a kisvárosé. Nem tudta meglátni, hogy az a kisváros nem Magyarország, hogy az ország – ebben a vonatkozásban – a város határán *túl* kezdődik. . .

Lássuk most néhány példán, hogy mi a *tartalma* a „vidékiiség”-re jellemző értékrendnek.

F. András (a középiskolai tanár) felesége népművelő. Közvetlen főnöke a tanács népművelési felügyelője; szintén nő. A két asszony között meglehetősen komoly, szakmai eredetű nézeteltérések támadtak. Ezek – jó magyar szokás – rövidesen személyes torzsalkodássá fajultak, úgyhogy egy idő után a normális munka lehetetlenné vált. Ekkor a művelődési osztály vezetője behívatta magához F. Andrást (a férjet). Segítségét kérte az asszonyok közötti konfliktus elsimításához. Nem az *ember*, nem a tapasztalt pedagógus, hanem – figyeljünk rá, mert ez a lényeg – a *férj* segítségét kérte. A házassággal, családi kötelékkel kapcsolatos sajátos, mondhatni, feudális értékrend nyilvánult itt meg. A férj, éppúgy, mint kiskorú gyermek esetében a

szülő, felelős a feleség magatartásáért, ha „baj van” a feleséggel, a férj dolga, hogy rendreutasítsa. (Hogy tényleg így van, bizonyítja az is, hogy az osztályvezető, mielőtt F. Andrással beszélt volna, meg sem kísérelt beszélni a két asszonnyal és velük elintézni a dolgokat.)

Még egy feleségtörténet, de most egészen más témakörben:

K. Ferenc felesége gyereket várt, amikor a városba kerültek. Így akkor nem is helyezkedett el. Egy év után – a gyerek már féléves volt – munkába akart állni. Szakmájából (és egyetemi tanulmányi eredményeiből) következően az lett volna a természetes, ha ugyanabba a felsőoktatási intézménybe megy, ahol férje tanított. Még hely is volt az érdekelt tanszéken. K. Ferenc beszélt az ügyben az intézmény vezetőjével. Kitérő választ kapott. Néhány hét múlva újra kereste. Homályos, bizonytalan ígéret. Újabb egy-két hét, újabb kitérő válasz. Addig-addig, míg elunta, és határozottan követelt egyenes választ. Az intézményvezető közölte: nem alkalmazzák feleségét. Indok: „...magatartásában és mindenekelőtt öltözködésében olyan extravagáns vonások vannak, amelyek nem teszik kíváncsossá, hogy a hallgatók között mozogjon.” Nos, miféle „magatartás- és öltözködésbeli extravaganciák” képzelhetők el egy féléves gyerek anyjáról, aki harmadmagával él férje kezdő oktatói fizetéséből? Ilyenekre utaltak: állandóan farmernadrágot hord, furcsa és szokatlan frizurákat csináltat magá-

nak, meg néptánccsoportban szerepel. Sőt nem elég, hogy „felnőtt létére ugrabugrál”, tetejébe még a főiskola szintén ott táncoló hallgatóival tegeződik, túl közvetlen viszonyt alakít ki stb. Ami ebből lényeges itt: a szerint az értékrend szerint, amelynek alapján a vezető döntését meghozta, az alkalmazás *nem* a szakmai tudás, emberi habitus mérlegelésével történt, hanem a felszíni, lényegtelen jegyek „extravaganciája” a meghatározó. Ahol az „extravagancia” eléggé egyértelműen csak annyit jelent, hogy „magatartása és öltözködése” *másmilyen*, mint a többieké a városban.

Itt tehát az értékrendnek azt a torzulását szemlélhetjük, amikor a felszíni, lényegtelen, formális mozzanatok dominanciába kerülnek a lényeggel, a tartalommal szemben. De persze jelen van ebben a történetben is az előbbi feudális családmóddal: az asszonyt ugyanis, a jelzett fenntartások ellenére – *mint K. Ferenc feleségét* –, készséggel befogadta a „társaság” . . .

M. János orvos. Hobbija – orvosoknál nem ritka – a zene. Méghozzá a komoly zene. Azontúl, hogy több száz darabos lemezgyűjteménye van, kocsijával rendszeresen jár fel Pestre hangversenyekre. Többször előfordult, hogy egy-egy jobb hangverseny érdekében ügyeletcserét kért kollégáitól, és a csere fejében hajlandó volt plusz ügyeletet vállalni. Teljesen bolondnak tartják. Jól indult kapcsolatai szakadtak meg, a kórházban is konfliktusai támadtak, mert – főnöke mondta nekem: „Se itt, se a

baráti társaságban nem lehet rá igazán számítani. Gondol egyet, itt hagy csapot-papot, és rohan valami hangversenyre.”

És végül még egy történet az értékrend teljes beszűkültségéről.

J. Gábor, aki ma már szintén egy nagyváros főiskoláján tanít, így mondja el találkozását volt kollégájával:

„Körülbelül egy évvel azután, hogy eljöttem . . . ról, találkoztam egy volt kollégámmal, aki egy másik tanszéken tanított. Még . . . -n aránylag elég jóban voltunk, úgyhogy ezen a találkozón is egész kellemesen elcsevegtünk ismerősökről, munkáról. Aztán megkérdezte tőlem, hogy megérte-e nekem eljönni . . . -ról? Kérdezte, többet keresek-e? Mondtam, néhány száz forinttal kevesebbet. Kérdi, hol lakunk? Mondom, albérletben. Na, azt mondja, hát megérte? . . . -n jó lakásod volt, többet kerestél, biztos állásod volt, a munkádat könnyen, kényelmesen el tudtad végezni; nem lett volna jobb ott maradni? – Most mondd meg, kezdjek el vele vitatkozni?”

Kár lett volna. Mert ennek az értékrendnek egyik alapvető tulajdonsága, hogy *zárt, mozdíthatatlan rendszer*. Nincs dinamikája. Minden embert, minden cselekvést csak a már kialakult értékrend szerint ítélnék meg, az egyetlen vonatkozási keret az adott közeg, a város. Ami *eltér*, az eleve *negatív megítélést kap*. Ami *más*, az *elítéltetik*. És ez kizárja a változást, hiszen az éppen az új, a más, a meglé-

vőtől eltérő befogadását jelentené. Az értékrendszer bezárul tehát, kialakul a szigorú önmagára vonatkoztatottság: *érték az, és csak az, amit a környezet (a város) értékel*. Az értékrendszer zártsága további hatásában egyik alapvető okozója a „vidéki-ség” mint magatartás- és személyiség-modell nagyfokú konzervativizmusának is. Amire lesznek még példáink.

A harmadik részelem *a tevékenység-szférák beszűkülése*.

Voltaképpen nem új dologról van itt szó. A *tevékenység-szerkezet* ugyanis az *értékrendszert* konkretizálja. Igazában az értékekre is csak a tevékenységekből, a tényleges emberi gyakorlatból lehet következtetni. Az értékrendszer jellemzésére leírt esetek is, többségükben, tevékenységeket, a működő értékrendet tartalmazták. Egy-két speciálisan ide tartozóval azért megtoldható a sorozat.

B. László (aki már a harmadik, felsőoktatásban tanító alanyom) már egyetemista korában kitűnt tudományos eredményeivel (recenziói, kisebb tanulmányai jelentek meg, szakdolgozatát doktori disszertációnak is elfogadták). B. László azonban – ez emberi gyengeség – kissé hiú. Feltétlenül igényli, hogy környezete elismerje őt, igényli a szakmai presztízst. Nagyon hamar érzékelnie kellett azonban, hogy a főiskola és a város „mértékadó köreinek” közvéleménye szerint a szakmai presztízsz mértéke egyértelműen az, hogy valaki tanít-e – másodállásban – a Marxizmus–Leninizmus

Esti Egyetemen, avagy nem. B. László ezentúl, mert jó szemű, emberi viszonylatokra is érzékeny alkat, azt is érzékeli, hogy ez a presztízs-mutató nem valóságos. Helyettesítőként, pótlékként alakult ki, mert az ott tanító kollégáinak többsége alkotó szakmai tevékenységre képtelen (vagy lusta).

(Külön kérdés, hogy miért éppen ez vált szakmai presztízs-mutatóvá? Minden valószínűség szerint azért, mert az esti egyetemi tanítás politikai munkának számít, és így a megbízást a politikai apparátus adja. A megbízás ténye tehát a politikai apparátus illetékeseinek bizalmát, elégedettségét fejezi ki, aminek megszerzése viszont a „vidékiség” modellje szerint élők számára kulcsfontosságú. – Ez a gondolatmenet azonban már a következő fő fejezet, a helyi hierarchia problémáit előlegezi; térjünk most vissza B. Lászlóhoz.)

Aki azt is tudja még, hogy ez a munka az esetek többségében nem nagyon magas szintű. Mindezt tudva, az első adandó alkalommal elvállalja, sőt mindent megtesz, hogy „alkalom adódjék”. Tudja, hogy helyettesítő, tudja, hogy nem valóságos érték-mérő, tudja, hogy a valódi alkotó munkára fordítható idő-energia rovására megy, mégis ezt választja. *Választja*, pedig semmilyen hátránnyal nem járna nem csinálni. Miért dönt mégis így? Mert *elfogadja a lokális tevékenység-értékelési rendet*. És ezzel természetesen segít azt konzerválni is.

Ugyanez a képlete, belső tartalma M. Fülöp esetének is.

Nyelvtanár, gimnáziumban tanít. Hosszabb továbbképzésen vett részt, ahol megismerkedett a legújabb, különböző technikai segédeszközöket is igénybe vevő nyelvoktatási módszerekkel. Hazatérve természetesen alkalmazni akarta a tanultakat. Tanártársai és igazgatója is feleslegesnek tartották a kísérletezést: „Mióta a világ világ, könyvből, szótárból tanítunk nyelvet, áki akar, így is megtanulja, aki nem akar, annak sehogy se tudod a fejébe verni.” M. Fülöp egy ideig vitatkozott, aztán belefáradt (vagy megunta). Azóta úgy tanít ő is, mint a többiek. *Tevékenységmódjában*, mégpedig a legfontosabban, a munkában volt hajlandó, meggyőződése ellenére, igazodni a környezetéhez.

Az egyén tevékenység-szerkezete, éppúgy, mint értékrendje, természetesen nagyon bonyolult *rendszer*. A különböző típusú tevékenységek – munka, társadalmi aktivitás, hobbi-tevékenységek, szabadidő-eltöltésmód, kulturális szokások – végül is többé-kevésbé homogén rendszerbe szerveződnek. Lényegesen befolyásolják egymást. A „vidékiiség” modelljében a tevékenység-szerkezet *egészére* nézve tartom érvényesnek, hogy az egyén *elfogadja* a környezete (a város) által felkínált és elvárt tevékenységmódokat. Azt teszi, amit környezete megenged, és amit vár tőle. Azt teszi akkor is, ha saját eredeti célkitűzéseitől eltér, ha nem felel meg saját belső értékrendjének. T teszi azért, mert így tud a legkönnyebben beilleszkedni, így tudja a legkönnyebben kikerülni a konfliktusokat.

A konfliktus-szituációk kerülését gyakran szoktuk közönséges erkölcsi fogatkozásnak, gyávaságnak tekinteni. És ezen az alapon aggálytalanul *elítéljük* a vétekben bűnösnek találtatott delikvenst. Én sem akarok védőbeszédet mondani. Csak megmutatni: nem is olyan egyszerű „bátornak” lenni ott, ahol az ember környezete a maga kialakult érték- és tevékenységrendszerét olyan *agresszív-intoleráns* módon állítja az egyénnel szembe, ahogyan az a „vidékiiség” modelljét reprezentáló kisvárosokban történik.

Még egyszer visszatérek K. Ferenc első, távozási szándékával kapcsolatos történetére. Maga az a tény, hogy főnöke szükségesnek tartotta megakadályozni áthelyezését, többek között az értékrend intoleranciáját is jelzi. Nem tudta elviselni, hogy számára a másik munkahely *nagyobb értéket* jelent, mint az ő tanszéke. Ugyanakkor a *mód*, ahogyan a dolgot végigvitte – szemben megértőnek mutatkozni, a háta mögött a minisztériumban „megfúrni” –, az intolerancia agresszív változata. Meg sem kísérelte K. Ferencet rábeszélni a maradásra, érvelni, meggyőzni. Természetes reflexként folyamodott *hatalmi* eszközhöz.

Ugyanezeket az eszközöket próbálta alkalmazni egy későbbi esetben is; akkor sikertelenül.

„Egy napon, teljesen váratlanul, levelet kaptam a minisztériumból. Hogy beiskoláztak több hónapos továbbképző tanfolyamra, ekkor és ekkor, itt és itt jelentkezzem. Megyek a levéllel a főnökhöz.

Elkezd lebeszélni. Minek az nekem, megtanulhatom azt magam is stb. Ez nem hat. Erre a felelőségre, becsületre játszik rá: tanév közepe van, mi lesz az óráimmal, kollégámnak kell plusz terheket vállalni stb. Ez se hat. Burkolt és kevésbé burkolt fenyegetés jön: ha elmegyek, távollétemben nem tudja kiharcolni rég esedékes előléptetésemet, baj lesz a prémiummal is. Már ez se hat, közlöm, én megyek a tanfolyamra. Csodálkoztam egy kicsit, miért nem *tilt*, miért csak arra próbál rábeszélni, hogy én mondjam le a részvételt. Pesten derült ki. A minisztérium neki is írt, még előbb megkapta a levelet, mint én. (Persze ez is hozzátartozik, én azért kaptam meg később, mert utasítására az adminisztrátor három napra szabályosan elsikkasztotta a leveletem...) Menetrendszerű rohánás a minisztériumba, ahol azonban elzavarták. Megmondták neki, hogy el kell engednie. Ezért játszott rá, hogy engem beszéljen le..."

Ezek az intolerancia legkeményebb megnyilvánulásai. Lássunk egy szelídebb, de nagyon jellemző változatot is.

J. Gábor mondja:

„Természetes volt nekem, hogy jelentkezzem a pártba. Ők is természetesnek vették. A főnököm lett az egyik ajánlóm. A taggyűlésen, ahogy az szokás, elmondott rólam minden szépet és jót. Egy mondata azonban megütötte a fülemet, sértett is. Azt mondja, hogy őszinte szívvel ajánl engem, *annak ellenére*, hogy én, ezek az ő szavai, *nagyon vá-*

rosias jelenség vagyok. Hogy félreértés ne legyen, meg is magyarázta, hogy az én fekete garbóm, galér nélküli zakóm, a szokásosnál hosszabb hajam nem jelenti azt, mintha én mindenféle jampec, huli-gán lennék. Sértett engem ez a rátét. Minek kellett ezt elmondania? Mi szükség volt erre?"

J. Gábor sértődése érthető. Pedig világos, hogy a főnöke jót akart. És valószínűleg igaza is volt: el kellett mondania ezt a „rátétet”. Mert ismerte és kalkulálta közege, a város közvéleményét: aki másképp öltözik, másként viseli a haját, más egy kissé a modora, az *gyanús*. Az „nem tartozik közénk”; megvan a reális veszélye annak is, hogy ez a közeg úgy dönt: nem tartozik a pártba. *Ezt* a gondolatmenetet akarta előre kivédeni a főnök.

Megint egy keményebb változat, és megint feleség munkavállalásával kapcsolatos:

K. Csaba eredetileg feleségével együtt ment ...-ra. Az asszony azonban többszöri kísérletezésre sem talált képzettségének és érdeklődésének megfelelő munkahelyet. Nem egész egy év után Pestre jött próbálkozni. Valamivel több, mint fél évet töltött el itt. Közben természetesen minden lehetséges időt, hétvégeket együtt töltöttek, hol Csaba utazott Pestre, hol felesége ...-ra. Fél év alatt kiderült, hogy ez az életforma nem nekik való, így az asszony visszament ...-ra, és úgy döntött, hogy elvállal valami, az elképzeléseihez legalább hasonló munkát. A továbbiak K. Csaba szavaival:

„Hamarosan kiderült, hogy ez egyáltalán nem is

egyszerű. A város hangadó köreiben, akik egyáltalán e kérdésben számítottak valamit, kialakult valamiféle bizalmatlanság feleségemmel és nemcsak feleségemmel, hanem általában velünk ketőnkkel szemben. Egy olyan bizalmatlan bizonytalanság, hogy labilisnak ítélték ottlétünket, egyáltalán együttlétünket.”

Az asszony vagy két évig nem kapott állást. Csak amikor megszületett a gyerekük, amikor berendezkedtek (és amikor már K. Csaba is felhagyott a technológiai folyamatok lineáris programozásával...); amikor tehát „bebizonyították”, hogy beilleszkedtek a város társadalmába, hogy „lehet rájuk számítani”, akkor helyezték el az asszonyt.

Az intolerancia nemcsak egyes emberekkel, egész csoportokkal szemben is megnyilvánulhat.

Két példát erre is:

Említettem, hogy K. Ferenc színjátszó csoportot is vezetett. Amikor ő a céghez került, a csoport már létezett. Kifejezetten az intézmény vezetősége kérésére, megbízásából vállalta el a vezetést. A megbízás háttere, oka – a vezetőkkel történt megbeszélésekből világosan láthatóan – a következőképpen rekonstruálható:

Az intézmény műszaki jellegű. Régi, nagy múltú hely, vezetőinek jelentős része is itt tanult. Komoly szakmai hagyományok – de ezzel együtt a szakbarbárságnak is jó hagyományai. Ebben a közegben a színjátszó csoport *idegen test* volt. Mindannyian a hagyomány előírta személyiségmodellől eltérő,

humán érdeklődésű emberek. Nem értették őket, nem ismerték – képletesen szólva – azt a nyelvet, amelyen egymással érintkeztek. Nem tudtak mit kezdeni velük, mert nem tudták elhelyezni őket abban a képben, amit az elvárt hallgatói magatartásról kialakítottak. Úgy érezték, ez a társaság a maga eltérő értékelő és magatartási rendszerével kiesik ellenőrzésük és befolyásuk hatóköréből; egy kicsit *gyanússá* váltak. A maguk szempontjából a legegyszerűbb lett volna felosztatni a csoportot, a kultúraellenesség ilyen megnyilvánulását azonban presztizsokokból meg a főhatóság várható rosszallása miatt nem vállalhatták. K. Ferencet éppen azért bízták meg a vezetéssel, mert azt remélték, hogy az ő révén ellenőrizni és befolyásolni tudják majd az együttest.

K. Ferenc elvállalta a feladatot. Az első néhány hét, az első komolyabb ismerkedő beszélgetések közben aztán rá kellett jönnie, hogy a vezetőktől kapott információk hamisak. Rossz volt a kép, amit az egyes tagokról adtak, egészen más volt a csoport belső struktúrája, mint amilyennek leírták. Gondolkodásuk, magatartásuk, ezt konstatálnia kellett, kétségtelenül eltért a hallgatók átlagától, de, és ezt is észre kellett vennie, pozitív irányban. Nyitott, érdeklődő, valami jót akaró emberekkel találkozott. Mit tehetett volna? *Felvállalta*, de most már a *csoportot*.

Így azonban a csoport – most már vele együtt – megmaradt *idegen testnek*. Így is kezelték őket.

Az intézmény felsőbb vezetői soha egyetlen országos fesztiválra, vendégszereplésre nem kísérték el őket, még a városban tartott előadásaikra sem mentek el. Soha meg nem kérdezték, nincs-e szükségük valamire, van-e hol próbálni. (A focisták meccseire mindig kiment a fő-főnök, gyakran meglátogatta edzésüket is. . .) „Egyszer – meséli K. Ferenc – fontos fellépésre készültünk. Legalább a főpróbát színpadon akartam tartani, a díszteremben. Tél volt, hideg, a dísztermet nem fűtötték állandóan, volt benne vagy 8–10 fok. Kérem a gazdasági főnököt, fűttesse be. Sokba kerül egy befűtés, azt mondja, ő nem pazarolhat ennyit 15 ember handabandázására. Na jó, ha nem, nem. Mit csináljak? A pénzhez ő ért. Hanem azért nagyon felszaladt a pumpa, mikor két nap múlva a kézilabdacsapat 12 fős szakosztálygyűlésére befűttette. . . ”

Másik történet csoporttal szembeni intoleranciáról.

K. Csaba és B. László egy városban éltek, jó barátok voltak. Közösén, egymást kiegészítve mondták el:

„Nagyjából egy időben kerültünk . . .-ra. Elég hamar egymásra találtunk, kialakult egy egészen jó baráti együttes. Munkahelyeinkről, innen-onnan összejött egy tágabb ismeretségi kör is, ebbe tartoztak tanárok, egy-két orvos, ügyvéd, csupa fiatal értelmiségi. Rendszertelenül, presszóban, utcán találkoztunk, és valahogy kialakult a gondolat, kellene egy értelmiségiklub-félét csinálni. Közénk tar-

tozott a könyvtár vezetője is, így megcsináltuk, hogy egyszer egy héten, zárás után, a könyvtár olvasótermében találkoztunk. Beszélgettünk, volt köztünk, aki írt, az felolvasott, és vitatkoztunk rajta, volt rajztanár, aki festett, az a képeit hozta, én meg – mondja K. Csaba – a magam műszaki problémáit hoztam, és az is úgy volt jó, hogy más szemmel, szóval, nem műszaki szemmel hozzászóltak. Pár hétig, talán néhány hónapig ment ez az egész, akkor a könyvtáros mondta, nem tudja tovább adni a helyet. Sejtettük, hogy valami ciki van, de nem akarta elmondani. Addig nyúztuk, míg kibökte: »fentről« szóltak neki, szüntesse be az ilyen illegális gyülekezést. Na, mi aztán elmentünk az illetékes elvtársakhoz, kérdeztük, mi van. A válasz az volt; ha majd *nekik* szükségük lesz a fiatal értelmiségiek véleményére, akkor *ők* megszervezik a dolgot, addig viszont semmiféle spontán, ellenőrizhetetlen gyülekezésre nincs szükség. Így aztán abba is maradt ez az egész, maradtunk magunknak a szűk baráti együttessel.”

Az agresszív intolerancia leírt megnyilvánulásai nem jelentenek valami mást azokhoz a mozzanatokhoz képest, amelyeket a viszonyítási alap beszűkültségének részeként elemeztem. Ugyanannak a szemléletmódnak, ugyanannak az értékrendnek a *negatív megjelenése*. Negatív abban az értelemben, hogy nem *megkövetel* bizonyos magatartást, hanem *tilt* minden eltérőt. Ismétlem, mert nagyon lényeges, tilt, *aktívan-agresszíven elutasít* minden

más magatartásmódot. Szembeszegülésért pedig a *kiközösítés* nyomását alkalmazza (illetve helyezi ki-látásba). Igen fontos az is, hogy *minden más* értéket, magatartásmódot elutasít. Viszonyítási alapként csak önmagát, az adott kisváros közösségében kialakult értékrendet fogadja el, ami ettől eltér, azt nem *másként*, hanem eleve *rosszabbként* ítéli meg.

Még e fejezetben röviden, csak jelzésszerűen, érintenem kell a *lokálpatriotizmus* kérdését. Nehogy úgy tűnhessék, mintha a legkisebb mértékben is azonosítanám a fent leírtakkal.

A lokálpatrióta szemlélete és tevékenysége gyökeresen más, mint amit a „vidékiség” modelljében megfogalmaztam. A lokálpatrióta tevékenysége ugyanis a *városra irányul*, annak fejlődését, haladását akarja előmozdítani, valóságos értékeit kibontakoztatni. De éppen mert fejlődést akar, azok a célok és értékek, melyek alapján dolgozik, tág horizontúak, mondhatnánk így: kifelé irányultak. A mérce, a viszonyítási alap számára saját közösségén kívül van: az ország egészéhez, a többi kisvároshoz viszonyít. Tevékenységével tehát szűkebb hazáját (a várost) *összekapcsolni* igyekszik egy nagyobb egységgel, bekapcsolni a nagyobb egység (az ország) vérkeringésébe. Ezzel szemben a fent leírt – a rövidség kedvéért nevezzük így: lokalitás-elvű – tevékenység a szűkebb közösségben (városban) *éppen meglévő* értékek, és csak azok alapján történik. Így mindig, minden időpillanatban *konzerválni* igyekszik a meglévőt, míg a lokálpatriotizmus lényegi törekvése a fejlődés.

3. A helyi hierarchia abszolutizálása

A szemétdombján büszkén kukorékoló kakast körülvevők az udvar tyúkjai, s teljes szívökből pityogták neki: „Te vagy a legszebb, te vagy a leghatalmasabb, mindenkinél szebb és hatalmasabb.” Holott más kakast nem is ismertek volt.

Állatmese Fáy András modorában

K. Ferenc, mint tudjuk, színjátszó csoportot is vezetett. Kísérletező alkat lévén, egy ebben valamegyest járatos barátja segítségével megpróbálkozott a pantomimmal is. Apró etüdökkel kezdték a munkát, ezek egyike váltott ki „országos”, de legalábbis a város vezető körein végighullámzó botrányt. Hogy miről szólt az etüd, mellékes. A lényeges csak a következmény. A város illetékes vezetői leparancsolták a színpadról nemcsak ezt az etüdot, hanem mint ilyesmire alkalmat adó egészségtelen kísérletet, a pantomimet is. Mit tehet ilyen esetben a csoportvezető? Kérheti a helyi döntéshozókat, vegyennek figyelembe más etüdotket is. Fordulhat a járási, megyei szakigazgatási szervekhez, kérhet országos szakmai fórumtól szakvéleményt. És még sok minden mást. Mit tett K. Ferenc? Abbahagyta a pantomimozást. Kérdés, miért?

Mert nem hitt abban, hogy szembeszállhat a város illetékeseinek döntésével. Mert elhitte, hogy ebben s hasonló kérdésekben a város a végső fórum, az itt született döntéssel szemben fellebbezés nem lehetséges.

Minden társadalom természetszerűleg – egyebek között – bonyolult hierarchikus rendszer is. Ebben egy meghatározott *szintet* jelent a város. Vannak viszont közigazgatási, politikai, sok vonatkozásban gazdasági szempontból felette lévő szintek is. (A megye, minisztériumok, a kormány stb.) Előfordul azonban, nem is nagyon ritkán, hogy a kisvárosokban élők egyszerűen nem veszik tudomásul a hierarchia többszintűségét. Önmagukat *csak* a város relációiban szemlélik. Úgy vélik, hogy teljesen kiszolgáltatottak a város vezetőinek, illetve a vezetők úgy érzik, hogy teljhatalmú urak a maguk portáján. Ezt a szemlélet- és magatartásmódot nevezem én a *helyi hierarchia abszolutizálásának*.

Mi a gyökere ennek? Biztosan fontos tényező, paradox módon, a „vidékiiség” egyik alapmotívumaként megjelölt konfliktusmentességre törekvés, kényelmesség. Mert: ha elfogadja valaki a várost zárt, teljes érvényű hierarchikus rendszernek, akkor igen könnyen áttekinthetővé válnak a viszonyok. Pontosan be tudja mérni saját helyzetét, lehetőségeit, mozgásterét. Aztán: nézeteltérés esetén nincs vita, nincs harc, *nincs konfliktus*, mert „úgy sincs fellebbezés”. A város a végső fórum, *tehát* az ott született döntés végleges, *tehát* tenni ellene nem lehet semmit, *tehát* a további együttműködés, otlétezés érdekében el kell fogadni a döntést. A láthatár bezárul, csak a szűk környezet viszonyait érzékeli az ember.

Mint a lokalitás-elv (a viszonyítási alap beszű-

külsége), éppúgy a helyi hierarchia abszolutizálása is több mozzanatból, részelemből tevődik össze; illetve ezekben jelenik meg, válik szemlélhetővé. Vegyük ezeket sorra.

Az természetesen képtelenség, hogy a városon kívüli viszonylatok, szintek tudomásul se vétesse-
nek. Ha tehát a helyi hierarchiát egyetlen *valóságosnak* akarják látni, akkor a külső relációkat nem valóságos, *mitikus szférába kell emelni*. Távoli, elvont, megközelíthetetlen hatalommá, amely a kő-
táblák szigorával szabja meg a lét és tevékenység kereteit, de amelynek a mindennapok valóságos mozgásaira nincs hatása. A jelenséggel legtisztább formájában a felsőoktatásban dolgozók elbeszéléseiben találkoztam.

B. László mondja:

„Tudod, az egy külön műsorszám, ahogyan mi a tantervet kezeltük. Évek alatt jöttem csak rá, hogy kedves kollégáim híresztelésével szemben a minisztérium illetékesei nem szentírás-igénnyel adták ki a tematikát. Sok forrásból, főként másutt tanító barátaim tapasztalataiból tudom, hogy vázlatnak, keretnek tekintették. Amit tartalommal nekünk kell megtölteni. Némi önállósággal. Állítólagos szaktudásunk alapján. És változatosan, életszerűen. Mi volt nálunk? Készülünk egy előadásra, elő a tematikát, annak vázlatmondatai lesznek az előadás alcímei. A résztémák időarányai aszerint alakulnak, hogy arról a tematikában mennyi szöveg van. Ha egy kulcsfogalom, éppen mert kulcsfogalom, mert

a szakember számára csak jelzés, a tematikában egy szó, akkor ez az előadásban legfeljebb öt perc. Akartam néhányszor módosítani kicsit. Hát hogy? – hördültek fel – a MINISZTERIUM tantervén?...”

Szinte szó szerint azonos konzekvenciájú J. Gábor története:

„Néhány évig speciál kollégiumot tartottam x tárgyból. A téma a főkollégiumban is szerepelt egy előadással, többnyire azt is én tartottam. Tudni kell, hogy ez idő tájt ebben a tudományágban nagy mozgás volt, több országos konferencia foglalkozott vele, külön jegyzetet írtak belőle. Nekem ebből a jegyzetből lett zűröm. Amikor megjelent a minisztérium hivatalos kiadásában, persze hogy a speciális kollégiumon ezt tanítottam. Ugyanakkor azonban úgy alakult, hogy a főkollégiumban a témát akkor éppen kollégám tartotta. Namármost. A minisztérium persze nem rohant az egyetlen téma miatt a tematikát módosítani, így az új jegyzet és a főkollégium tematikájának egy-két megfogalmazása nem passzolt össze. Kollégám a tematika alapján tartotta az előadást, én a jegyzet alapján a speciális kollégiumot, a hallgatók meg a szemináriumon megkérdezték, akkor hogy is van ez? Oltári botrány lett, tanszéki értekezleten vontak felelősségre, hogy mertem eltérni a tematikától. Mondom: a jegyzet alapján. Az más dolog, így ők, a tanterv az tanterv. De, mondom én, a jegyzet is a minisztérium kiadása. Lehet, de a tanterv az tan-

terv. Elvitatkoztunk így egy darabig, és ebben maradtunk. Mindenesetre a következő évtől nem látták szükségesnek a speciál kollégiumot. . . .”

És még egy, másfajta történet, M. Erzsébeté (aki – emlékszünk – járási KISZ-bizottságon dolgozott):

Amikor először találkoztam vele, ott dolgozott a . . .-i apparátusban. Tele hittel, lelkesedéssel, és tele közvetlen felettesei iránti bizalommal. Beszélt akkor egy, mondjuk így, szakmai problémájáról. És említette, hogy olvasott a kérdésről egy nagyon jó cikket, szeretne a szerzővel beszélni, csak nem tudja, hol, hogy lehet megtalálni, segítenék-e? Mondom neki, könnyű dolog lesz, ismerem jól az illetőt, évfolyamtársam volt. Összehozom majd vele. Remek, örvendezik, s kérdi, hol dolgozik az illető. Hát a KISZ-központban. Erre teljesen kétségbeesik, hogy ő bizony ahhoz az emberhez nem mer odamenni. Miért nem? – kérdem. – „Ne vicceljen! – azt mondja –, már hogy mehetnék én, a vidéki kisváros apparátusának beosztott dolgozója a KÖZPONT munkatársához! Jól ki is nézne, ha mindenféle ilyen kis magamfajta fityfiritty zavarogna ott a központban. . . Majd inkább megbeszélem akkor a dolgot X elvtárssal. . . .” (Aki a városi apparátus vezetője volt.) Hiába mondtam akármit, nem lehetett rábeszélni a találkozóra. A központ, saját szervezetének a központja, az ő számára olyan mitikus szférát jelentett, amelyet teljesen megközelíthetetlennek érzett.

E mitizáció továbbá kialakít egy olyan személyiségvonást, magatartásmódot, ami azután táptalaja a helyi hierarchia feltétlen elfogadásának: kialakítja a *szervilizmus* különböző változatait, amely ily módon a „vidékiség” modelljének fontos személyiségjegye lesz.

B. László és J. Gábor története e szempontból első látásra egyszerű képlet: a minimális önálló gondolkodásra nem hajlandó, a Tekintélyt, a Felettes Hatóságot mindenekfelett tisztelő szervilizmus. Ami emellett nagyon kényelmes – mert nem kell gondolkodni –, és nagyon biztonságos, mert mindig a Felső Hatóságra lehet hivatkozni.

A szervilizmusnak azonban – s ez a megítélés szempontjából lényeges – legalábbis két alapváltozata van. Az elsőt *cinikus szervilizmusnak* nevezem. Lényege: az embernek *vannak* gondolatai, *van* önálló véleménye, de ezt állás-, pozíció-, presztízs-, kényelem- vagy prémium-féltésből megtartja magának. Miközben mondja-teszi, amit a Felsőbbség elvár tőle. Pontosabban, gondoljunk B. László szavaira, amiről *úgy hiszi*, hogy elvárják tőle. A másik alaptípus a *meggyőződéses vagy ostoba szervilizmus*: az ember minden „felülről” jövő direktívát, gondolatot további megfontolás nélkül elfogad sajátjaként, tulajdon őszinte véleményeként. Alapja az a meggyőződés, hogy aki „fönt” van, azért van „fönt”, mert nálánál bölcsebb és okosabb, sőt „legföltre” (mondjuk a minisztériumba) már csak tévedhetetlenek kerülhetnek.

Az első, a *cinikus* változat, nyilván taszító *morálisan*. A második, a *meggyőződéses-ostoba*, tartalmát, *társadalmi hatását* tekintve lehet veszélyes. És mi van, ha a kettő vegyül, egymásra rétegződik? B. László az előző történetet így folytatja:

„Bár van az egésznek egy fura hátulütője. Tanítjuk a szent tematikát, de közben a kollégáim szidják, mint a bokrot. Érted? Változtatni rajta valamit, módosítani nem engednek nekem se, de közben folyton azt papolják, hogy ilyen rossz, meg olyan rossz, és hogy tudnák ők jól, mit hogyan kéne, csak rájuk lenne bízva, csak ne kötné meg a kezüket a minisztérium. . . Pedig én tudom, hogy igazából nincs elképzelésük, csak a szájuk jár. Honnan tudom? Ide figyelj. Kollégám megbízást kapott egy jegyzet-rész-írásra. Meg persze a rész koncepciójának átdolgozására. Mondta még akkor is, amikor a megbízást kapta, hogy na most aztán megmutatja. . . Megmutatta. Lényegében ugyanazt a vázlatot adta be, más szavakkal átfogalmazva, amit annyit szidott, amiről annyit mondta, hogy: tudná ő, ha hagynák. . . Szóval csak járt a szájuk. Mintha nagyokosok lennének. Ezt még értem is. De tudod, mit nem értek? Hogy miért érte ez meg nekik? Mert a nagyokosság *látszatáért* vállalni kellett a másik részen azt, hogy gyávák. Akik nem mernek pofázni. Mert 'mi van? Vagy *van* véleményük, akkor, ha nem mondják, rohadt férgek. Vagy *nincs* nekik egy ép gondolatuk se, de akkor

meg nem jobb lenne úgy tenni, mintha teljesen egyetérteneék? De ez...”

Na igen, ez az egyik legsajátosabb képlet. Nézzük csak. Úgy lehetne gondolni, hogy a szervilizmus cinikus változata morálisan annyira egyértelműen negatív, hogy a magukra valamit adó emberek nem vállalhatják. Különösen nem a kommunisták – B. László valamennyi kollégája párttag. Gyakran találkozhatni azzal, hogy az emberek erkölcsileg elítélhető magatartásukat, felfogásukat valamilyen jól hangzó „ideológiával” magyarázzák. Ebben az esetben éppen fordított a helyzet: szellemi-gondolkodói gyengeséget (vagy csak lustaságot?) fednek el a (teljesen erkölcstelen) cinikus szervilizmus *látszata* fenntartásával. Miért? Talán elsősorban a következőért. Egy gondolkodó, egy tudós (és a felsőoktatás tanáraitól a tudományos munka és teljesítmény megköveteltetik) akkor valóban az, ha gondolatai vannak. Lehetőleg önálló gondolatai. Ha nincs, legalább a látszatát fenn kell tartani. És erre kitűnő mód a „mondanám én, ha szabadna” szöveg. A *gondolkodói presztízs* igénye vagy legalábbis a látszat fenntartása erősebb, mint a morális motívum, ennek a látszatnak a kedvéért hajlandók vállalni a cinikus szervilizmust. Illetve – és ez teszi az egészet keserűen tragikomikussá – annak is csak látszatát, hiszen valójában *nincsenek* gondolataik. Látszatok: vállalt és szándékosan fenntartott látszatértékek hálózatában élni – mindez nem történhet meg a személyiség, a jellem tor-

zulása nélkül. Erre is van példa K. Ferenc gyűjteményében:

„... Megint egyszer esedékes volt a tantervreform. Egy másik intézmény testvér-tanszékével közösen akartunk valamit csinálni; kitűztük a közös értekezletet. Csináltam egy javaslatvázlatot, odaadtam a kollégámnak. Érdekes, azt mondja, de éretlen még, sok minden vitatható benne, hagyjam nála, gondolkozik rajta, majd megbeszéljük. Erre nem került sor, de a közös értekezleten beterjesztette javaslatként – változatlan formában. Az általam s. k. gépelt papírról olvasta fel. Csak egy bevezető mondatot tett hozzá, a ragozásra figyelj: »K. elvtárssal együtt kidolgoztam egy javaslatot.« Nem a lényeghez tartozik, de azért elmondom, hogy végül mindenki elfogadta, és a két tanszék közös javaslataként ment tovább. A két tanszékvezető aláírásával. Itt már meg sem említődött, hogy nekem is volt valami részem benne...”

Amit K. Ferenc elmond, azt a jogászok, ha jól tudom, szellemi termék eltulajdonításának nevezik. Én azt hiszem, szerves következménye az előbb mondottaknak. Ha valaki vállalja a cinizmus amorálisát gondolkodói presztízse érdekében, ugyanezért vállalni fogja az ilyenfajta lopás amorálisát is.

Jellemtorzuláshoz, a szó köznapi értelmében vett jellemtelenséghez jutottunk. Nem véletlenül. A „vidékiség” modellje s ezen belül, amiről most közvetlenül szó van, a szervilizmus különböző változatai

szükségszerűen vezetnek a személyiség torzulásához.

De ugyanilyen szükségszerűséggel torzítja el a helyi hierarchia abszolutizálása azok személyiségét, értékrendjét is, akik ebben a helyi hierarchiában *felül* vannak. Hatni fog a „kakas-effektus” (l. mottók), aminek legfontosabb része a saját helyzet manifesztálása. Mindenkiel szemben érzékeltetése annak, hogy *van* hierarchia, mégpedig jól definiálható *szintekkel*, és ők *felül* helyezkednek el. Hogyan történik a „megmutatás”? Hát például így:

B. László egy fél évig, helyettesítőként, pártapparátusban dolgozott. Amíg ott volt, valóban jó kapcsolatban volt munkatársaival, főnökével. A fél év letelte után hosszú beszélgetésen búcsúztatták, mondták, hogy továbbra is fenntartandó a kapcsolat, számítanak rá stb.

Úgy alakult, hogy néhány hónap múlva egy kutatásához a városi titkár jóváhagyására volt szükség. Formalitás csupán, mert a kutatást felsőbb szervek megbízásából végezte, de azért kikerülhetetlen formalitás. Naponta ott járt el az irodák előtt, egy péntek délben beballagott. Mondja a titkárnőnek, miért jött. Épp akkor lép ki a titkár. Barátságosan, haveri hangon üdvözlí, kérdi, mi hozta erre. B. László erre mondja, hogy vele szeretne néhány percet beszélni hivatalos ügyben. A folytatás, B. László szavaival:

„Egy pillanat alatt tökéletesen megváltozott, és, becsületszavamra, minősíthetetlen hangon üvölni

kezdett velem. Olyasmit mondott, hogy mit képzeltek ti, egyetemi oktatócskák (ez biztos, hogy így hangzott el, erre nagyon emlékszem), hozzánk csak úgy be lehet ugrani, és mi úgy ugrálunk, ahogy ti fütyültök? Majd én – mondja – megmondom, hogy mikor fogadlak, és akkor tárgyalunk, világos? Próbáltam én dadogni, hogy csak egy-két perc, meg nem is tárgyalás, csak – közbevágott, hogy ez őt nem érdekli, szerdán $\frac{1}{2}$ 9-kor fogad, különben is, most egy másik vezetőt vár fontos tárgyalásra. Mondom, jó, akkor szerda $\frac{1}{2}$ 9-kor jelentkezem. És ekkor megint váltás, vissza az eredeti haveri hangra. Fél órát kedves-közvetlenül csevegett velem családról, időjárásról, mindenről. Mert nem az volt neki a lényeges, ráér-e, vagy sem, hanem az: *éreztesse velem, felettem van, vegyem ezt tudomásul.*”

Mindez azonban még nem elég. Nem elég azt érzékeltetni, hogy a hierarchikus szinten X felette van Y-nak. A „vidékiség” modelljének lényeges eleme a viszony *abszolútizálása*. A lokalitás-elv kiterjesztése a hatalmi-hierarchikus viszonyokra: a város a legfelsőbb fórum, aki itt a (helyi) hierarchia alsóbb szintjén helyezkedik el, teljességgel kiszolgáltatott.

Bizonyos, hogy e távlattévesztésnek van objektív alapja. A munkahely- s egyéb választékhiány bizonyos fokig valóságos kiszolgáltatottságot jelent. És persze nemcsak a munkahely vonatkozásában. Ugyanaz a közeg, ugyanaz a kör az élet sokkal

több területére van közvetlen hatással, mint egy nagyvárosban. Kap-e lakást valaki, vagy sem, kap-e fizetésemelést, prémiumot, felveszik-e a gyereket bölcsődébe-óvodába, biztosítanak-e munkahelyet a felesége számára, és még egy sor hasonló kisebb-nagyobb jelentőségű kérdésben nagyjából ugyanaz a nyolc-tíz-tizenöt, egymással szoros kapcsolatban álló ember dönt. Ha konfliktusod támad valamelyik államigazgatási vagy politikai vezetővel, nem fogsz a munkahelyeden sem jutalmat kapni.

Ezek valóságos jelenségek, amelyek eltúlzása-abszolutizálása vezet az eltorzult reakciókhoz.

Az eltúlzás-abszolutizálás azonban az esetek nagy részében *felülről* (mármint a városi hierarchia felsőbb szintjéről) indul ki. M. Erzsébet mondja:

„...egy idő után már kezdtem nem bírni... Mind azt akarta, hogy lefeküdjek vele, és én nem... piszkáltak, gyötörtek, folyton hibát találtak a munkámban... Ott akartam hagyni az apparátust, a várost, nem engedtek. Azt mondták, olyan jellemzést adnak, még segédmunkásnak se vesznek fel. Egy hülye voltam... elhittem nekik... *Sikerült elhíttetniük velem: nincs felsőbb hatalom, aki ellenük megvédhetne...* Persze nem úgy, hogy tényleg nincs. Hanem elhíttették, ők olyan kapcsolatban vannak a felsőbb szervekkel, és hogy *ők* vannak olyan kapcsolatban, hogy akármi van, az nekik ad igazat... És tényleg, a látszat is az volt. Ha jött valaki a megyétől vagy Pestről, velük

találkozott, tárgyalt, ebédelt, ivott. Velünk legfeljebb úgy, mint az apparátussal... Tehát hatunkkal együtt, egy fél órára... Így aztán elhittem, hogy nekem velük szemben csak kuss lehet... És már majdnem betörtem nekik... mert azt akarták, tudom... hogy betörjek... nagy szerencsém volt, hogy még idejében ki tudtam...”

M. Erzsébet itt, azon túl, hogy hogyan éreztették vele helyét a világban, csak arról beszélt: benne mi játszódott le, ő hogyan élte át szubjektíve ezt a konfliktus-sorozatot. Pedig nemcsak a tudatban lejátszódó folyamatokról van szó. Az abszolutizált hierarchia tudomásulvétele *cselekvésekben* realizálódik. Amelyek megjelenítik azt, hogy a lentebb állók tudomásul vették és elfogadták a szituációt.

Emlékszünk még a fiatal értelmiségiek klubjának esetére, amiről K. Csaba és B. László mesélt? Ők így fejezték be az elbeszélést: „... Így aztán abba is maradt ez az egész...” Miért maradt abba? Miért nem próbálkoztak újra meg újra? Miért nem kértek segítséget másunnan, megyétől, országos szervtől, akárhonnán? Mert addigra már elfogadták a helyi hierarchiát abszolútnak. Nem hittek abban, hogy az illetékes felsőbbtség ellenére, döntését megvétózva is lehetne csinálni valamit. Féltették – joggal vagy sem? más kérdés – egzisztenciájukat, nem hitték, hogy a városon kívüli erők valóban hatékonyan be tudnak avatkozni, ha kell. És engedték feloszlani a klubot, és „...maradtunk magunknak...”

Utalok itt B. László történetére is, amelyben arról volt szó, hogy volt főnöke nem „fogadta” őt. Mit tett B. László? Kikérte magának? Íróasztalt borított, ajtót vágott be? Vagy – minimális elvárás – szó nélkül távozott? Nem, B. László ott maradt, fél órát bájcsevegett, és szerdán $\frac{1}{2}$ 9-kor megjelent, megvárva a $\frac{1}{4}$ 10-re érkező főnököt, aki elment mellette, negyedórát beszélgetett a titkárnőjével, aztán odaszólt neki: „Na, gyere, mit akarsz?” – és ő ment, és elmondta, mit akar. Mit mondjunk B. Lászlóra? Gerinctelen, gyáva féreg, rongy ember? Nem az. Csak ember, aki elfogadott egy szituációt, magáévá tett egy szemléletmódot (ez persze kétségkívül súlyos hiba volt), és ennek megfelelően cselekedett.

Eddig az abszolutizált helyi hierarchia jelenségvilágát, hatásait láttuk. Egy klasszikusan szép történetben módunk lesz tetten érni működésmechanizmusát is.

A történet címe lehetne: Hogyan kapott K. Csaba mérnök lakást?...

Emlékszünk rá, K. Csaba felesége azért nem kapott állást, mert ottlétüket és együttlétüket a város vezetői bizonytalannak tekintették. Ugyanezért nem kaptak évekig lakást sem; az eredeti ígérek ellenére. Albérletben éltek, és türelmesen vártak.

Amikor az asszony terhes lett, K. Csaba türelme elfogyott, kérte az ígért lakáskiutalást. A dolog nem volt egyszerű, mert akkor éppen az ő „jogos

igényeiknél” nagyobb, két és fél-háromszobás lakások épültek. Variáltak, keresgéltek, végül három-négy hónap alatt megszületett a megoldás: hármás csere végén kapnak egy másfél szobás lakást. Ekkor az asszony már a hatodik hónapban volt. A kiutalás azonban késett. A vállalatnak kellett volna lépnie: az érintett lakásokra bérlőkijelölési joga volt. De nem írtak át a tanácsnak. Nem tudni, miért, és nem is ez a lényeg. K. Csaba egyre gyakrabban sürgette az elintézést, hiába. Közben telt az idő, a gyermek mit sem törődött a kinti ügyekkel, hanem, amikor eljött az ideje, egy szép szombat hajnalban megszületett. A szituáció tehát: az asszony a picivel a kórházban, K. Csaba az albérleti szobában – ahová gyereket nem vihetnek –, lakáskiutalás sehol. És itt jön a lényeg!

K. Csaba közvetlen főnöke felelős beosztású városi vezető felesége. Jóindulatú, segítőkész ember. Hétfőn reggel hallja, hogy mi a helyzet. Villámgyorsan átgondolja a lehetőségeket, és vakmerő húzásra szánja el magát. Mintha férje üzenetét közvetítené, reggel 8-kor átszól a vállalat vezetőjének: írjanak át a tanácshoz azonnal a lakások ügyében, mert *azt üzeni a férje*, ha déli 12-ig nincs ott a papír, a vállalat elveszti a bérlőkijelölési jogot. Meg merte tenni, mert tudta, hogy férjének délig eltartó értekezlete van, amelyről nem hívják ki; tehát a cég vezetői nem tudják kontrollálni az üzenetet. A taktika bevált, a levél $\frac{1}{2}$ 10-kor küldőnccel elment, K. Csaba (és persze a cserében részt vevő többiek)

½12-kor megkapták a lakáskiutalást. Az asszony meg rohant értesíteni férjét a stikliről.

A mechanizmus ebben az esetben jogos és jó ügyért működött. De most ne erre figyeljünk, hanem arra, hogy *hogyan* működött. A felelős városi vezető részéről még a személyes beavatkozás sem szükségeltetik. Elegendő az *üzenete* ahhoz, hogy nem kis dologban, három lakás dolgában *döntés szülessen*. Mégpedig – és ez is a dolog lényegéhez tartozik – az itt szereplő vezető beosztása olyan volt, hogy sem a vállalattal, sem a tanács illetékes osztályával nem volt közvetlen kapcsolata, formális-jogi szempontból egyiknek sem adhatott utasítást. Mégis akkora volt a pozíciójából származó tekintélye, hogy *üzenete* (hamisított *üzenete*) elég volt a döntés kiváltásához. Képzелhetni, milyen hatása van, ha személyesen jelenik meg, és „javasol” valamit. . .

Láttuk a helyi hierarchia abszolutizálásának jelenségeit, működésmechanizmusát. Lássuk még két *következményét* is.

A hierarchiának ahhoz, hogy a lokális szférában megbízhatóan működjön, hogy biztosítani lehessen az elegendően zárt struktúrát (azt tehát, hogy lényegében senkinek se jusson eszébe kapcsolatot keresni magasabb szinttel, máshová „fellebbezni”), hogy biztonsággal eldönthető legyen, ki, mikor, kit utasíthat, és ki, mikor, kinek tartozik engedelmes-séggel; nos mindehhez a hierarchiának elegendően *pontosnak, jól rögzítettnek* kell lennie. Részben for-

mális (jogi), részben informális módon rögzíteni kell kinek-kinek a pozícióját, státuszát.

Ha azonban ez így van – és a „vidékiiség” modellje szerint szerveződő, zárt közösségekben így kell lennie –, akkor a különböző „jogosítványok”, jogosultságok nem személyhez, személyes tudáshoz, tekintélyhez, hanem *poszthoz, pozícióhoz* vannak hozzárendelve.

B. László mondja féléves, apparátusban végzett munkája élményeiből:

„Alig néhány hete dolgoztam az apparátusban, amikor kiküldtek egy nagyüzem bizottsági ülésére. Munkakörömbe vágó témáról volt szó, mondták, menjek ki, tájékozódjak, tanuljak. Végighallgattam az előterjesztést, egy-két hozzászólást, akkor úgy gondoltam, van egy-két dolog, amit érdemes elmondanom. Tényleg próbáltam szerényen, feltételes módban fogalmazni; a terület is új volt még, abban az üzemben meg akkor jártam először. A végén a vita vezetője, amikor lezárta a témát, külön megköszönte értékes és fontos hozzászólásomat, és valamennyi ötlettöredékemet határozati javaslatként terjesztette elő... Ötven év feletti, tiszta, kemény ember volt, az egyik legemberibb ember, akivel...-n találkoztam. Inaskora óta a gyárban dolgozott. Évtizedes mozgalmi múlt... Amit én, a huszonéves, tapasztalat nélküli kölyök dadogtam, se jelentős, se nagyon bölcs nem volt... Akkor miért? Csakis, mert én *akkor éppen* a városi szerv, felsőbb fórum küldötte voltam.

És egy másik eset – folytatja B. László –:

Beszéltem már neked arról, hogy alapvetően presztízs miatt föl vállaltam a tanítást az esti egyetemen. De idetartozó dolog, hogy hogyan történt ez.

...-re kerülésemtől már az elején szó esett róla, hogy adandó alkalommal majd bevonnak. Évekig nem került rá sor; mindig egy csoport indult, annak meg megvolt a standard tanára. Hanem amikor fél évre kiemelődtem a tanársegéd szürke szintjéről, rögtön feltűnt, hogy csak én nem tanítok az esti egyetemen. Mit lehet tenni? Elvenni attól, aki addig csinálta, nem megy. Egyszerű az ügy: indítani kell egy új, párhuzamos csoportot. Nekem. Kell ez? Szükség van rá? Van elég megfelelő szintű jelentkező? Nem kérdés. Ha nincs, majd szervezünk. Az új csoport megszervezésre került, azóta is minden évben két csoport indul, és én azóta tanítok az esti egyetemen...”

A két eset kapcsán lényegi következményeiben érhetjük tetten a helyi hierarchia abszolutizálását. Miként? Egyszerűen arról van szó, hogy a hierarchia merevsége következtében – ismétlem – a „jogosultságok” nem személyhez, hanem pozícióhoz kötöttek. Ha tehát valaki, akár csak időlegesen is, bekerül a hierarchia egy meghatározott pozíciójára, e poszt elfoglalása következtében automatikusan birtokosa lesz az adott szinthez kötődő jogosítványoknak. (A fentieken kívül pl. olyasmiknek is, mint bizonyos előnyök – soronkívüliség, jobb kórházi elhelyezés – az egészségügyi ellátásban, bizto-

sított hely az egyébként szűkös bölcsődében stb.) A személy itt nem számít. A jogosítványokat nem kell cselekedetekkel kiérdemelni, ez adva van számára. Nem a *cselekvő ember*, hanem a hierarchia meghatározott *pozícióját betöltő ember* a lényeges, az érvényes meghatározottság.

És így természetes, hogy ebben a szituációban – ebben a modellben – az ember, a személyiség önmagában véve egyszerűen érvénytelen. Csak mint egy *szerep*, egy meghatározott pozíció betöltője nyerheti el az elismerést, az elfogadást. Az embert ez a modell csak úgy és csak annyiban tekinti valóságos társadalmi létezőnek, amennyiben és amilyen pozíciót betölt.

E szituáció további következménye, hogy az ember bizonyos mértékig *elveszti önmaga identitását*. Voltaképpen nem tudja, ki ő, csupán annyit tud, milyen posztot tölt (tölhet) be. Ezért aztán természetesen nem arra törekszik, hogy önmagát építse, személyiségét gazdagítsa, hanem arra, hogy egyre magasabb pozícióhoz jusson. Ennek pedig nem alapfeltétele a tudás gyarapítása, a képességek kibontakoztatása. Sokkal inkább a lehető pontos *illeszkedés* külsődleges követelményekhez. Ha ilyen szituációban az egyén reflektív módon viszonyul önmagához és környezetéhez, akkor szükségképpen elbizonytalanodik, elveszti önmaga értékességének és érvényességének tudatát, s végül is nem fogja tudni, hogy ki ő, hol áll, mit ér. Eltűnni látszván az önérték érvényessége, szükségképpen

torzul, eltűnik, bizonytalanná válik az önértékelés. És ennek hatása – hol túlzott önbizalomként, hol kisebbségi érzésként, hol a kettő furcsa vegyületeként – él, megfigyelhető gyakran még évekkel az esetleges távozás (menekülés) után is.

A helyi hierarchia abszolutizálásának eddig leírt jelenségei egy további következménnyel is járnak. B. László „fogadás-története” azon túl, amit már elmondtam róla, rávilágít az *emberi kapcsolatok* sajátos alakulására is. Arra, hogy a hierarchikus szinttől függően más-más az egyének közötti viszony. Így például *barátot* se akárhogyan választ magának az ember – ez a kérdéskör azonban közvetlenül átvezet bennünket a „vidékiség” harmadik fő tényezőjének leírásához, ami, mint az általános leírásból emlékszünk rá:

4. A helyi értékrendhez igazodó életforma

„Madarat tolláról, embert barátjáról ”
„Suba subához, guba gubához ”
„Similis simili gaudet ”

Kozmondások

Az életforma, az életmód a kérdés szakemberei szerint bonyolult, komplex jelenség. Voltaképpen átfogja az élet teljességét, a munka világát éppúgy, mint a szabadidős tevékenységeket; a közéleti aktivitást éppúgy, mint a magánélet intim szféráit. E fejezetben természetesen nem az ilyen értelmű komplex teljességgel foglalkozom; egyébként, ha jól meggondolom, az írás egésze rajzolja meg a „vidékiség” életmódmodelljének fő vonásait.

Amiről tehát itt szó lesz, az csupán az életforma néhány mozzanata. Még az sem mondható – mint az előző részekben –, hogy a legfontosabb, az egészet többé-kevésbé átfogó mozzanatok ezek. Valóban csupán felvillantani tudok egy-két olyant, amelyek, szerintem, jellemzőek erre az életformára.

A mai magyar kisváros értelmiségi élet-standardja fantasztikusan sokágú, végletekben mozgó képleteket hordoz. Igen sokat felszívott-megőrzött hagyományos dzsentroid elemekből; különösen a társas kapcsolatok formáit, a szabadidő-eltöltési módokat, a magatartási stílust illetően. Van, ahol egyazon városban belül is nagyon különböző életformák élnek egymás mellett, tűrve-tolerálva egymást. Van, ahol kialakul valamiféle többé-kevésbé

egységes norma, közvélemény a követendő életstílusról. A „vidékiiség” modellje éppen egy ilyen, az adott közegben elfogadott és megkövetelt életformát is létrehoz. Ennek egyik jellegzetes mozzanata – voltaképpen az előzőekből egyenesen következően – a *társas kapcsolatok* (pl. barátságok) *hierarchikus rendeződése*.

Alaptörténet, K. Ferenc mondta el:

„V. a felsőoktatási intézmény vezetője, G. a város egyik vezető embere. Hivatali munkájuk megköveteli a gyakori találkozásokat, szoros együttműködést. Természetesnek látszik tehát, hogy közöttük idővel szorosabb emberi kapcsolat is kialakul. Családostul összejárnak, egymás névnapjait együtt, családi körben ünnepelek, közösen mennek víkendezni stb. Egyszer V. vezetői beosztása megszűnt. Nem bukott le, nem váltották le, egyszerűen lejárt a megbízatása, s ő tudományos munkája érdekében nem vállalt újabb periódust. Mi történt? Barátsága G-vel azonnal megszűnt. Nem elsorvadt, visszafejlődött, nem veszték össze. Egyszerűen egyik napról a másikra megszűnt. S szinte azonnal, legfeljebb néhány hét alatt, új barátság szövődött G. és M. – V. utódja – között...”

És ez is alaptörténet, J. Gáboré:

„Nekem ottani mércével nézve »vegyes« baráti társaságom volt. Tanárok, gimnáziumiak és általános iskolaiak, mérnök, népművelő, könyvtáros, mozigépész. A cégnél is összehaverkodtam egy kol-

légával, de még csak éppen kezdődött kialakulni valami. Szilveszter közeledett, kollégám hívott, menjünk hozzájuk. Akkor már megbeszéltük barátaimmal, hogy nálunk jövünk össze, mondom ezt a kollégámnak. Azt mondja, akkor legalább éjfél után ugorjunk át mindannyian. A társaságok vándorlása bevett szokás volt a városban. Mondom, jó. Kérdi, hányan leszünk, kik lesznek, elsorolom. Látom, valami nem tetszik, de nem szól. Pár nap múlva, kínos-keservesen, de kinyögi: nem lehetne-e a mozigépészt kihagyni a dologból? Mert hogy öneki személy szerint, ugye, nincs kifogása, de nála csupa felsőoktatási tanár lesz, és hát ők... stb. stb. Így aztán mi is maradtunk magunknak, gondolom, ők is jól érezték magukat egymás közt...”

Kell itt kommentár?... .

Ugyanennek egy másik vetülete, más értékeket is bekapcsolva:

Korábban az értékrendek torzulása kapcsán találkoztunk F. András és felesége esetével. Emlékeztetőül: amikor F. András népművelő feleségének konfliktusa támadt közvetlen felettesével, kettejük fő-főnöke a férjet hívatta be, hogy az „asszonyok dolgát” ők, férfiak rendezzék egymás között. Annak az értékrendnek a megnyilvánulása ez, amely az asszonyt, a feleséget nem kezeli és nem ismeri el önálló entitásként, hanem csakis és kizárólag a férj státusza szerint. Az elismerés, a befogadás, a hierarchiában való elhelyezés sohasem aszerint törté-

nik, hogy az asszony mit produkált, hanem aszerint, hogy ki a férje.

Egyértelműen rendezi ez a társas kapcsolatok alakulását is.

M. Erzsébet mondja:

„Amíg férjhez nem mentem, sok és sokféle barátom, barátnőm volt. Az apparátusból is meg üzemekből meg iskolákból tanárnők. Valahogy így alakult... Aki szimpatikus volt, azzal barátkoztam... Amikor férjhez mentem, ez úgy elmaradt. Nem, nem vesztünk össze, és ne higgye, hogy a férjem... Ő is szereti a társaságot... De valahogy... én nem tudom... Úgy kialakult, hogy összejártunk a férjem munkatársaival... Ők is hozták a feleségüket, meghívtak minket... Ebbe valahogy a régi barátaim nem fértek bele. Volt egy nagyon jó barátnőm. Ő a tanács egyik osztályvezetőjéhez ment férjhez, az én férjem mérnök. Eleinte egyszer-kétszer megpróbáltuk összehozni a dolgot. Még azt se mondhatnám, hogy a fiúk nem jöttek ki egymással. De az egyiknek is megvoltak a maga barátai, a másiknak is, így aztán mi is... Vagy fél éve, hogy utoljára találkoztunk...”

A barátok, akikkel a család összejár, összejárhat, a férj státusza által válogatódnak ki. A feleség, az asszony e téren is „örzi” archaikus függőségét. Gyakorlatilag nem fordul elő ebben a közegben, hogy a jó barátnők kedvéért járjanak össze a különböző rétegbe, különböző hierarchikus szintekbe tartozó férjek, az ellenkezője annál inkább.

M. Fülöp mondott erre példát saját tantestületéből. R.-né, H.-né és A.-né, mindhárman tanárnők, egykorúak, jó barátnők. R. mozgalmi apparátusban középvezető, H. tanár, A. pedig elektronikai műszerész. A három asszony össze-összejön néha traccspartira, ezeken, főleg a névnapokon – mert azokat természetesen szigorúan megülik – H. és A. elég gyakran részt vesz. R. is el-elkísérte feleségét – amíg a . . . gyárban volt technikus. Mióta kiemelték, mindig van halaszthatatlan dolga. S az ellentétel: R.-nek új munkahelyén szerzett barátja K., akinek felesége lyukkártyagép-kezelő. Az csak természetes, hogy R.-ék K.-ékkal rendszeresen összejárnak. Hogy ez a kapcsolat R.-né számára esetleg terhes, érdektelen? Ez a kérdés fel sem merül.

Visszatérve most a kapcsolatok hierarchia megszabta rendeződésére, a jelenségek szubjektív *utóhatása* sem érdektelen. Ha valaki megszokja a személyközi kapcsolatok kezelésének egyfajta mechanizmusát, hiába kerül más körülmények közé, a kialakult, rögződött magatartásmódok igen nehezen változnak.

K. Ferenc mondja:

„Eljöttem . . . ról, három éve pesti egyetemen tanítottam már. Több napos országos szakmai konferencián megismerkedtem egy idősebb kutatóval. Jónevű, tapasztalt szakember; írásait jól ismertem, nagyra tartottam. Persze a maga munkahelyén nálam jó néhány grádiccsal magasabb beosztásban volt. A konferencia folyosói beszélgetésein kide-

rült, hogy nemcsak szakmailag fontos ember számomra, hanem emberi habitusa is éppen olyan, amilyenre tanítóként-mesterként akkor éppen szükségem lett volna. A szituáció azonban úgy alakult, hogy a szorosabb kapcsolatot nekem kellett volna kezdeményezni. Nem ment. Azt nem tudtam volna elviselni, ő is torznak, oda nem illőnek tartotta volna, ha a . . .-n megszokott módon, azon a módon, ahogy ott a hierarchiában felettem állóhoz szólni lehetett, közeledtem volna. Azokat a szavakat, azokat a mondatokat, azt az emberi hangot viszont, amivel közelíthettem volna, egyszerűen nem találtam. . . .-n megtanultam, hogy hogyan kell a *ranglétrának megfelelően* beszélni emberekkel, de közben elfelejtettem, hogy hogy kell *ember módra* beszélni velük.”

És még egy jelenség. Korábban, a lokalitás-elv (a viszonyítási alap beszűkültsége) fontos részmozzanataként volt szó arról, hogy a „vidékiiség” modellje erősen intoleráns jellegű. Pontosan nyilvánul ez meg a társas kapcsolatok vonatkozásában is.

Először megint egy korábbi esetet idézek fel. J. Gáborét, akinek mozigépész barátját kollégáinak társasága persona non gratának tekintette. J. Gábor azzal fejezte be, hogy „. . . így aztán maradtunk magunknak mi is. . .” A szilveszter utáni folytatás az érdekes most.

A legközelebbi közös névnapünneplésre kollégái „elfelejtették” J. Gábort meghívni. Utólag nagyon mentengetőztek, igazán ne haragudjon, félreértés

stb. Pár hét múlva J. Gábor névnapja, meghívja kollégáit és természetesen barátait is. Feszengő, kimért hangulat, a kollégák egymás között az egyik sarokban, a többiek – még egyszer: többségükben tanárok, mérnökök – a másokban. A következő kollegiális összejövetelre nem hívják, úgy szervezik, hogy előzőleg ne is tudjon róla, utólag elnézést nem kérnek. És a legközelebbit már teljes nyíltsággal tárgyalják-szervezik J. Gábor szeme láttára, füle hallatára, és őt hangsúlyozottan kihagyják. *Kiközösítése* néhány hónap alatt befejezetté vált.

Hasonló történt K. Ferencsel is.

Az ő kiközösítése – paradox módon – pedagógiai alapelvéből következett, amelyet ő így fogalmazott meg:

„Felsőoktatásban húsz év körüli emberekkel találkozunk. Nem gyerekek. Önálló személyiségek, legalábbis kényesen annak tartják magukat, és valóban többé-kevésbé jól kialakult életfelfogásuk, értékrendszerük van. Élesen szembeszegülnek minden direkt nevelői ráhatásnak, gyűlölik, ha „nevelni” akarjuk őket. Ezért, ha formálni akarom őket mégis, mert rájuk fér, nem szabad *kívülről* közéletíteni. *Partnerként* kell *közöttük élni*, *közös munkában* nekem is részt venni, magamat adni. Azt hiszem, ebben a korosztályban már az egyetlen lehetséges nevelői metódus a *tudatosított példaadás*. Ebből viszont az következik, hogy nyitottan kell *közöttük élnem*, *ismerniük kell engem*.”

Ez a program, nyilvánvaló, széles körben nem

valósítható még. Jellegzetesen kis csoportos módszer, K. Ferenc ezt próbálta – többek között – színjátzó csoportjában megvalósítani.

A dolog pedagógiai szempontból sikerült. Valóban maga köré gyűjtött, hatása alá vont és így alakítani-nevelni tudott egypár hallgatót. De! A folyamat természetéből következik, hogy néhányukkal valódi *baráti viszony* alakult ki. Szűken vett baráti körébe tehát neki, az oktatónak – *horribile dictu!* – saját hallgatói is beletartoztak. Márpedig ez, a modell szerint, a hierarchikus szintek oly mértékű átlépése, ami eltérhetetlen. Kiközösítésének mechanizmusa, talán egy kicsit lassabban, fokozatosabban, de lényegében ugyanaz volt, mint J. Gáboré...

Megkísérelhető most már valamiféle általánosító összefoglalás a társas kapcsolatok hierarchikus rendeződéséről.

A „vidékiség” modelljében tehát markánsan jelentkeznek a társas kapcsolatok (mindenekelőtt a barátságok) formális volta és szűk rétegre korlátozódó mezője. A kapcsolatok – akár személyek, akár családok közöttiek – többnyire felszínesek, üresek. Ami persze egyáltalán nem meglepő, ha meggondoljuk, hogy a lehetséges (potenciális) barátok köre – a társas kapcsolatok elfogadott, standardizált mezője – roppant szűkkörű. *Lényegében a hierarchiában teljes bizonyossággal, vitathatatlanul azonos szinten állókra korlátozódik.* Egyetemi

oktatók baráti körének egyetemi oktatókból kell állnia, azon belül is hierarchia-specifikusan: tanársegéd és adjunktus, docens és egyetemi tanár; ez két külön kaszt, amelyeknek tagjai csaknem kizárólag kaszton belül választhatnak. Megint más kör a tanároké, természetesen külön a gimnáziumiaké és az általános iskolaiaké. Ugyanígy elkülönítettek a mérnökök, az orvosok, a jogászok, az államigazgatási-politikai apparátusok dolgozói, mindegyik még belső szintkülönbségekkel. (Pl. főorvosok egymás közt, alorvosok, körzeti orvosok más társaságban.) Természetesen külön csoportot alkot a hierarchia csúcsa: a város vezetői, a nagyobb üzemek, jelentősebb intézmények igazgatói, esetleg más vezetői (főmérnök stb.).

Megjegyzendő közbevetőleg, hogy a foglalkozás-specifikus baráti kör megint általánosabb jelenség. Amiben a „vidékiség” modellje sajátos, az az, hogy itt *kötelező* a körön belül maradni, míg a másfajta normarendszer szerint funkcionáló közösségekben – legyenek azok kis- vagy nagyvárosiak – a „határok” átlépése *megengedett*. Hogy miért aránylag ritka mégis, az már más kérdés.

Világosan kell azonban látni, hogy mindez csak felszíni megjelenése mélyebb összefüggéseknek, így mindenekelőtt a helyi hierarchia abszolutizálásának. A „vidékiség” modelljét mutató kisvárosban ugyanis a helyi hierarchia jelenti az egyetlen biztos pontot a társadalmi életben való eligazodáshoz. *Biztonságos és kényelmes* tehát a személyes szférá-

ban, a társas kapcsolatokban is vitathatatlanul azonos szinten mozogni. Ugyanakkor persze ez az elrendeződés egyben biztosítja is a hierarchia standard voltát, konzerválja is azt. Világossá teszi, érzékelteti, nem engedi elmosódni a hierarchikus különbségeket.

Ez a rendeződés szükségképpen vezet a kapcsolatok kiüresedéséhez. Részben, mert nagyon leszűkíti a választás körét, de sokkal inkább azért, mert a kapcsolat tartalma, célja nem emberi, humanisztikus szükségletek kielégítése, nem szellemi társak keresése, hanem nagyobbrészt kifejezetten presztízs jellegű: a hierarchiában elfoglalt hely *demonstrálása*, megőrzése; önmagának nem mint embernek, hanem mint meghatározott státusú személynek elfogadtatása.

Az életforma egyéb mozzanatairól elég keveset tudok. Érthetően, hiszen barátaim, akiknek elbeszélései elemzése alapján írok, nem így éltek; a társas kapcsolatokból való kimaradásuk-kiközösítésük miatt személyes élményük kevés van. Így például mit sem tudok s ezért nem is írhatok a mármár közmondásosan jellegzetes szórakozástípusról, a vadászatról. (Illetve annyit tudok, hogy van, hogy gyakran fontos összetevője az életformának, de pontosabb információim, tehát hogy ki kivel, mikor, hogyan jár vadászni, már nincsenek.) Csupán morzsákat találhatok.

Bizonyos például, hogy az egyik fontos szabad

idős tevékenység a *kertészkedés*. F. András mondja:

„Hát, tudja, az fantasztikus, mennyire elterjedt mostanában, a tantestületben is, a kiskertmozgalom. De nem ám úgy, hogy na, meguntam a dolgozatjavítást, megyek, kapálok egyet. Na nem. Az ilyen amatőr kertészkedés már elavult. Most már tudományosan csinálják. Szakkönyvvvel. Meg költéségetéssel. Mennyi az invesztáció, szerszám, palánta, tápsó, permetlé, a fene tudja, mi minden kell. Szóval ez mennyibe került. És mennyi a kihozatal. A megtermett termés értéke. Néha csak nézek, véres viták folynak, mennyi most a bab piaci ára, mennyivel lehet beszámítani. Veteményeskert, csibe, kacsák – egyik-másik kolléga udvara egész kis farm már. Van, amelyik a háza előtt felszedte a virágokat, mákot rakott a helyébe. Mért, azt mondja, a máknak is szép a virága, nem? Hát tényleg szép. De nekem az ablakom alatt a mályva azért jobban tetszik . . .”

A lényeges ebben is, mint minden másban, a *mérték*. A kertészkedés valóban nemes hobbi. Ameddig az. De ebben az esetben már, amiről F. András beszél, a kert nem a kikapcsolódás, felfrissülés, testmozgás *eszköze*, hanem *céllá* vált. Az ugrópont szerintem a *kalkuláció*. Mert jelzi, hogy a tevékenység *nem öncél* már, ami megér anyagi áldozatot is, hanem a kertben (állatok körül) végzett munka válik *eszközzé*, a termés, az anyagi javak szerzésének *eszközévé*. És ebben a pillanatban

kényszerré is válik, ha másként nem, a termelési technológia kényszerévé. Ha passzióból foglalkozik valaki gyümölcsfákkal, akkor metsz például, amikor ráér. Egy hét ide vagy oda, mit számít? Legfeljebb két kosárral kevesebb alma terem. Úgy is elég. Ha *kalkulál*, akkor már ügyel, hogy a lehető legjobb időpontban végezze a metszést, még akkor is, ha emiatt nem tud jól felkészülni a másnapi órájára. A kert, a kerti munka tehát itt már életformameghatározó elemmé válik, ahelyett hogy megmaradna az életforma *kiegészítő* mozzanatának.

Groteszk, tragikomikus vetülete ennek a szemléletmódnak (B. László mesélte el):

„A tanári lakótelepen szolgálati lakások, mindegyikhez tartozik 100–150 négyszögöles »kert«, amin többnyire paprika, paradicsom, uborka, saláta, répa nő. Új lakó, neki nem kell a föld; felosztandó a többiek között. Több hetes tárgyalások, méricskélések. Megegyezés; már csak egy kb. húsz négyszögöles darab hovatartozása vitatott. Ketten tartanak rá igényt, két tanszékvezető docens. Komoly urak, tudósok, kandidátusok, ezúttal – lévén forró késő tavaszi délután és kerti munkák ideje – mindketten félmeztelenül, vásott rövidnadrágban. És több mint egyórás, nyilvános, emelt hangú, anyádistenes meg cifrább kitételekkel tarkított vita. Húsz négyszögöl kertről. A lakótelep gyerekeinek nyilvános és felnőttjeinek függöny-mögül-le-

selkedő érdeklődésétől kísérve... Most röhögni kell ezen, vagy sírni?... ”

A kertészkedés egyaránt foglalatossága férfinak-nőnek. A *„fehér asztal melletti beszélgetés”* a férfiak privilégiuma.

És most vigyázzunk! A megjelölés idézőjeles volta jelzi, hogy másról van szó, a szavak nem egészen önmagukat jelentik. A beszélgetésekben nagy és viszonylag rendszeres *ivászatokról* esett gyakrabban szó. De ilyesmiről csak kívülálló beszél, a résztvevők soha. Mindig csak „fehér asztalról” és „beszélgetésről” szólnak. Vajon *csak* fedőszöveg lenne? Álcázás?

Úgy vélem, nem. Itt nem részegeskedésről van szó! Azok, akikről én beszélek, s akiknek életéhez viszonylagos rendszerességgel hozzátartozik az italozás – s ezek a „vidékiiség” modellje szerinti helyeken a vezető értelmiség nem jelentéktelen hányadát teszik –, nem alkoholisták. Az italozás náluk egyszerűen a társas kapcsolatok megvalósításának egyik formája. Tartalom, amely kitölti a kapcsolatok szükségszerű kiüresedettsége folytán előállt űrt. Sajátos életforma-összetevő, amelyben az alkohol, az ivás nem cél, hanem nélkülözhetetlen velejárója, lényeges mozzanata – de csak mozzanata! – egy üres, nagyon korlátozott mélységű személyiségrétegeket érintő kapcsolatformának.

Közvetve ugyan, de az életformához kapcsolható a presztízs-fogyasztás néhány jelensége is. B. László megfigyelése:

„Én, ha iszom, a szatmári szilvát szeretem, vagy a kecskeméti barackot. Mikor az apparátusnál voltam, sokszor beszaladtunk a közeli presszók valamelyikébe »dumálni egyet fehér asztalnál«. Egy idő után észrevettem, hogy furcsán néznek rám, mikor a pálinkát rendelem. A többiek mind konyakot ittak. Ha nem akartam kilógni a sorból, azt kellett inni nekem is. Egyszer, már szeszközi állapotban, megkérdeztem, miért baj az, hogy én pálinkát iszom. Ne marháskodj, azt mondja az egyik, pálinkát a talponállóban isznak a kocsisok... Hm... Hát hogy is van ez? A »kocsisoknak« jó, *nekünk* meg *más* kell?... Na eddig jutottam a meditációban, aztán szép csöndesen berúgtam... Konyaktól...”

Más jellegű K. Csaba problémázgatása:

„Furcsa dolog ez minálunk az autóval meg a tellekkel. Kell persze mindegyik, »jobb embereknek« illik törekedni rá. De nem illik választani, hogy neki mi a fontosabb. Van egy haverom, valamikori Trabant-tulajdonos. Örökölt a Balatonon egy telket. Fogta, eladta a Trabantját, fölhúzott az árán egy kis nyaralót a telken. Vonattal ballagnak oda hétvégeken, és ez jó nekik. A többiek – a többi munkatársaink – teljesen hülyének tartják. Azt mondják, inkább a telket adta volna el, cserélte volna a Trabantot kocsira...”

Lehetségesnek tartom, hogy ez a konkrét sorrendelváras speciális, csak ...-re jellemző. Az általánosabb motívum azonban az, hogy van határo-

zott preferencia a közvéleményben, és elvárják, hogy mindenki ahhoz igazodjon. (Megint korábbi dolog újrajelentkezése: intolerancia a presztízs-fogyasztásban...)

A presztízs-fogyasztásról egy komikus változat:

J. Gábor kollégája kocsit vett. Ha már van, használni kell a járgányt. A kolléga tehát kocsival jár be dolgozni. Lakásának kapuja a cég bejáratától vagy 300 méterre van. Gyalog. Kocsival – egyirányú utcák miatt – legalább 5-600. De sem otthon, sem a munkahelyén nincs garázs, és a parkolóhely nem közvetlenül a kapunál-bejáratnál van. J. Gábor állítja, lépéssel lemérte: kaputól kocsig, kocsitól bejáratig kollégája 200–250 métert tesz meg gyalog. De mindennap kocsival jár be, sőt minden délben kocsival megy haza ebédelni is. Mert ha már megvan, használni – és mutogatni! – kell...

Még egy „morzsa”: a *kulturális magatartásokról*, a kultúrjavakhoz való viszonyról.

A kultúrközvetítő eszközök között szinte kizárólagos egyeduradalomra tett szert a televízió. Régebben, pár éve még, a presztízs-fogyasztáshoz tartozott: magára valamit adó ember lakásában ott kellett lennie, ha nem nézte, akkor is. De nézni *kellett*, és ez nem változott: nézni *kell*. Mert (K. Ferenc mondja): „A tévé minden műsorát látni kell, arról tudni kell; ez az egyetlen lehetséges kulturális beszédtema. Ha nem akarsz kukán hallgatni kollégáid között, tudnod kell az előző esti – de mindig csak az előző esti! – tévéműsorról beszélni. A hét

év alatt, amit . . .-n töltöttem, egyetlenegyszer fordult elő, hogy jelentősebb beszélgetés alakult ki nem-tévés műalkotásról: Weöres annak idején nagy port felvert Antik eclogáját »tárgyaltuk ki«. Közben bemutatták a moziban a Szegénylegényeket, a Falakat, a Nehéz embereket, a Hétköznapi fasizmust, a Hideg napokat és még sok minden mást; ezek közül csak az és csak akkor került be a köztudatba, amikor valamelyiket a tévé bemutatta. Volt olyan is, hogy egy filmre – pl. a Hétköznapi fasizmusra – mi szerveztük a hallgatókat, agitáltuk őket, de a filmet az összes oktató közül négyen ha láttuk, sokat mondok. Jól értsd, nem a *filmről* van szó. A *moziról*. Moziba járni nem sikk. A gyerek az menjen, neki való, kap rá egy tízest. De komoly, intelligens felnőtt? Csak nem fog beülni tökmagrágó suhancok közé? . . . Mondjuk, Hamletet nézni. . .”

A kisvárosi mozik többsége persze tényleg nem nagyon kulturált hely. (Nota bene: a budapesti mozik azok? Kétségeim vannak. . .) De az sem igaz, hogy, főleg a legértékesebb alkotások vetítésekor, tele lenne tökmagköpködő suhancokkal. És még ha vannak is efféle zavaró tényezők. Mellőzhető-e ilyenek miatt az egyik legkönnyebben hozzáférhető kultúrahordozó, a filmművészet? Írtam, hogy a „vidékiség” egyik objektív alapja a választékhiány. De mit szóljunk, ha azt látjuk, hogy a meglévő, hozzáférhető lehetőségek sem használatnak ki? Egy-egy embernél előfordulhat, és ez per-

sze az ő számára dűhítő pech lehet, hogy képtelen éppen akkor eljutni a moziba, amikor valami nagyon jó filmet játszanak. De egy egész rétegnél?ben egy felsőoktatási intézményben, egy gimnáziumban, egy szakmunkásképzőben és nyolc általános iskolában tanít összesen kb. kettőszázötven-háromszáz pedagógus. A Hideg napokat – J. Gábor mozigépész barátjának maszek statisztikája szerint, aminek hinni lehet, mert ő is . . . -i, és így mindenkit ismer, és mert a film előadásainak átlag nézőszáma harminc körül mozgott, volt módja mindenkit megnézni – maximum 10 (tíz) pedagógus látta. A történelemtanár nem látta, de a diákja igen! Sőt gondolkodik róla, beszélni is szeretne róla, helyretenni az élményt, beilleszteni a tanult történelmi ismeretek rendjébe. Hogyan segít neki az, aki maga híján van ennek az élménynek? És persze nemcsak a pedagógusról van szó, hanem arról a mérnökről is, akinek véleményére nagyon is odafigyelnek a munkások, meg arról az apparátusdolgozóról, akinek *hivatalból* kell véleményt mondania a városban bemutatandó amatőr előadás eszmei-esztétikai minőségéről (mert az előadás engedélyezése ügyében kell letennie a voksot), és akinek a kulturális elzárkózás következtében nincs, beszűkül a viszonyítási alapja.

Az egyik jellegzetes, sokszor hangoztatott moziügyi kifogás: „Inkább olvasok.” S ha igen, mit? Nem akarok olvasásszociológiai adatokat idézni, ez a vonatkozó szakkönyvekben bőven megtalál-

ható. Műfajnál maradva két beszélgetésrészlet. M. Fülöp, a nyelvtanár:

„Egy időben, csak úgy kedvtelésből, figyeltem a város két könyvesboltjának forgalmát. Ismerem a boltvezetőket, ők segítettek. Csak azt néztem, hogy egy-egy jelentősebb, izgalmasabb könyvből hány példányt kapnak, és mikor fogy el. A sok hasonló közül egyetlen példát. A Rozsdatemetőből a két könyvesbolt összesen 8 vagy 10 példányt kapott. Vagy 4-5 hónap után boltvezető barátaim háláját kiérdemelve »felvásároltam« a maradék 4 példányt pesti barátaimnak, akik már képtelenek voltak hozzájutni. Szóval egy több tízezer lakosú kisvárosban 6 példány Rozsdatemető volt a szükséglet. . .”

Ennyit a könyvvásárlásról. A könyvkölcsönzés? B. László és K. Csaba, amikor néhány hétig a könyvtárban működött a fiatal értelmiségiek klubja, kíváncsiságból megnézte. A diplomás értelmiségiek nem egész 10%-a volt könyvtári tag. . .

A „mit olvasnak” kérdéshez J. Gábor sztorija: „Főnököm súlyt helyezett rá, hogy a hallgatók nevelésével is foglalkozzam. Ajánlott pedagógiai szakirodalmat; olyan könyveket, amiket már tíz éve kihagynak az egyetemi tananyagból mint elavultakat. És ajánlott megfelelő szépirodalmat is. Lelkesen hozta el nekem mint nagy olvasmányélményét, mint igazán politikus, problémaérzékeny, nevelő hatású remekművet Berkesi András Húsz-

évesekjét. Déry Tiborról, valahogy óvatosan rákérdeztem, csak annyit tudott, hogy valami problematikus könyve körül vita volt az 50-es évek elején, meg hogy 56 után börtönben volt. De olvasni egy sort se olvasott tőle, saját bevallása szerint.”

A kulturális magatartások mélyén műveltségi szint, szellemi színvonal, szemléletmód; egyszóval *kulturális attitűdök* állnak. Ki mit tekint, fogad el értéknek. Ízlés dolga is ez, de több is, szélesebb is annál: a kultúrához való személyes viszony belső rendje. Sok esetnek a mélyén, amelyet idéztem – a legutóbbiban is –, ez húzódik meg. Így hát itt csak kiegészítésképpen két olyan történet következzen, amelyekben nagyon vulgáris-nyíltan nyilvánul meg egy sajátos kulturális attitűd. (Mindkettő K. Ferenc színjátszó csoportjával kapcsolatos.)

Az egyik:

„A harmadik évben történt. Egyik műsorunkkal egyetemi fesztiválon ezüst fokozatot nyertünk, ennek alapján meghívtak egy reprezentatív országos bemutatóra. Az adott időszak adott műfajában a legjobb tizenöt-husz csoportot. Buszt kellett kérnünk az utazáshoz. Megyek az illetékeshez, a gazdasági igazgatóhoz. Kérdi, mire kell a busz. Mondom. Azt mondja: minek megyünk mi oda? Mondom. Kérdi: hogyhogy meghívtak oda minket? Mondom, hogy a műsort látták az egyetemi fesztiválon a szakemberek, és úgy találták, ott a helye az országos mezőnyben. Mire ő: Na, szép kis országos színvonal lehet az, amibe még ti is belefér-

tek... El ne feledjem, a műsort – de egyetlen korábbi műsorunkat se – nem látta...”

A provincializmus, a „vidékiiség” egészen sajátos megjelenése ez. Valahogyan érzi, érzékeli, hogy *neki* nincs köze mindahhoz, ami a város határán kívül történik, az valami különös, misztikus-ködös magasságban lebegő világ, de ha *neki* nincs köze ahhoz, akkor másnak se *lehet*. Mert ha elismerné, hogy a másiknak van, akkor ezzel azt ismerné el, hogy van közlekedési csatorna a „nagyvilággal”, és abban a pillanatban széttörne az önmagába zárt, békés világ illúziója – és megint visszaértünk egy korábban elemzett jelenséghez, a felsőbb szintek misztifikációjához.

A másik történet:

Eleinte a csoporttal irodalmi színpadi műsorokat, verses összeállításokat csináltak. A kezdeményezők közé tartoztak, a műfaj abban az időben volt kibontakozóban. Így *még* nem tartozott bele az „illemkódexbe” pozitív értékelése. K. Ferencék első műsorai a szakemberek véleménye szerint elég jók voltak. A város mértékadó körei (s így a főiskola tanárai is) azonban határozottan elutasították azokat, és nemegyszer elég gusztustalan formában nyilvánították ellenvéleményüket: a részt vevő hallgatók vizsgajegyeinek – bevallottan ez okból történő – „lefelé kerekítésével”. A legszebb mégis: az egyik felső szintű városi vezető hivatalos tárgyaláson, kulturális napirendi ponttal kapcsolatban, jegyezte meg: „Szép, szép és jó dolog ez az irodalmi

színpad, csak az a hibája, és ezen segíteni kellene, hogy túl sok benne a vers!"...

Ennyit a kultúrához való viszonyról...

*

Sorra vettük a „vidékiiség” legfontosabb összetevő elemeit. A legjellemzőbb motívumok kiemelése-ismétlése segítségével mód nyílik olyan általánosabb vonások megmutatására is, amelyek átfogják a modell egészét.

A „vidékiiség” modellje tehát alapvetően zárt, külső hatások integrálására lényegében képtelen, sajátos *beltenyészet*. Ebből következő fontos jellegzetessége a nagyfokú autonómítás: azoknak a kisvárosoknak, ahol dominánssá válik, más, a velük esetleg teljesen hasonló értékrendű kisvárosokkal sincs kapcsolatuk. Elszigetelik önmagukat. Az N.-béliek éppoly kevésbé figyelnek a szomszédos M.-re, mint az ország túlsó végében található O.-ra vagy P.-re vagy Bécsre vagy Leníngrádra.

A bezárulás további következménye a modell – több helyütt említett – intoleranciája, és ami ennek tulajdonképpen szükségszerű kiegészítő ellentétpárja, félelmetes *asszimiláló ereje*. Aki létezni akar, annak idomulnia kell. Ha nem akar, kiközösítetik. „Vagy megszokik, vagy megszökik” – megszökik a szó valóságos értelmében, vagy „belső emigrációba” vonul. Az asszimilációs erő a modell folytonos *újratermelődésének* garanciája.

A zárt, önmagára orientált jelleg és az asszimilá-

ciós erő együttesen eredményezik a modell erős *konzervativizmusát*, statikusságát, változás-képtelenségét. Hiányzik az a belső feszültség (l. kényelmesség, konfliktusmentességre törekvés), ami a továbbfejlődés, a mozdulás rugója lehetne. Hiányzik a kitekintés, a másra vonatkoztatás, a másokkal való tartalmas összehasonlítás önkritikus igénye. A hangadó, közvéleményformáló réteg igazából nagyon meg van elégedve városával, vagy legalábbis nagyon meg van győződve arról, hogy nem lehet jobban csinálni a dolgokat. Az attitűdök jellemzésére egy közismert, régi vicc:

– Ki az abszolút optimista? Aki szerint ez a világ a lehetséges világok legjobbika.

– És ki az abszolút pesszimista? Aki erre rábólint: így van. . .

A „vidékiség” mindkettőt tartalmazza. Az „optimista” nagyon meg van elégedve városával, szerinte *nem kell* új utakat keresni. A „pesszimista” ugyan korántsem ítéli ilyen rózsásnak a helyzetet, de szerinte *nem lehet* változtatni.

A lényeket tekintve azonosak ők. Mert egyik szemlélet sem serkent a változtatásra irányuló tevékenységre. Egyik sem jelenti a meglévő *pozitív tagadását*, egyik sem foglal magába *tartalmas ellentmondást*. Legfeljebb pusztán negációt; itt elégedetlenséget. Ez azonban, tudjuk jól, önmagában kevés.

Miért alakul ilyenné a szemléletmód? Oka első sorban az *érdekviszonyokban* keresendő. A válto-

záshoz az kell, hogy akiknek módja van bármiféle változás elindítására – a vezetők, az értelmiségieknek a hierarchia valamelyest is fentebb álló rétege –, azoknak érdeke fűződjék ahhoz. A „vidékiség” modelljében ez nincs így; és ez megint nemcsak a kisvárosok problémája. Faluké, nagyvárosoké (s azokon belül egy üzemé), nagyobb intézményé. A hierarchia megmerevedése mindenütt bekövetkezhet. (Többek között azért is, mert – mint Szczeпаński írja: „A hatalom embere hajlamossá válhat arra, hogy minden döntését igazolja, magát ellenőrzés és bírálat felett állónak tekintse . . .”⁴) S ezt a megmerevedést csak *közösségi cselekvéssel* lehet megakadályozni-áttörni.

Visszatérve azonban az érdekviszonyokhoz, azt látjuk továbbá, hogy az adott, a meglévő szituáció egy jól definiált helyi hierarchikus struktúrát is tartalmaz. Nyilván az adott rétegnek érdeke e struktúra fenntartása, a belőle fakadó kisebb-nagyobb előnyök megőrzése. A posztok, a pozíciók megtartása. Veszélyeztetné-e a mozgás, fejlődés helyzetüket? Elvileg, strukturálisan természetesen nem. Csak akkor, ha nem tudják követni, ha képtelenek maguk is fejlődni, változni. Például. Egy fiatal értelmiségiek klubja csak akkor veszélyes, tehát felszámolandó, ha az illetékes vezetők nem tudnak *partnerek* lenni. Ha tudásuk, műveltségük, látókörük alatta marad a mozgolódó értelmiségiekének. Tehát akkor és annyiban érdek a meglévő viszonyok idealizált konzerválása, amikor és amennyi-

ben a tágabban értelmezett vezető értelmiségi réteg szellemi szintje *elmarad a követelmények mögött*. Ekkor ugyanis csak a meglévő szituáció konzerválásával tudja saját kitüntetett helyzetét biztosítani. Biztonságosabb és kényelmesebb tehát a szituáció fenntartása, a változások megakadályozása.

Gyakran, és ez a dolog logikájából következik, *megideologizálják* magatartásukat. Mégpedig a legkézenfekvőbb módon: a partikuláris (egyéni) érdek össznépi-állami érdekke transzponálásával. Vagyis: nem *róluk*, az *ő érdekükről* van szó – mondják –, hanem az államrendet, a munkáshatalmat kell megvédeniük felelőtlen kalandoroktól. Magukat a proletárállam letéteményeseinek tekintik, tehát aki *őket* bántja, *azt* bántja. – Megjegyzem, ez a szakirodalomban gyakran tárgyalt, tipikus formája az érdekmechanizmusok torzulásának, és *általánoságban véve* korántsem csak a „vidékiség” jellemzője. Az itt leírt *formája* az, ami sajátosan a kisvárosra, a „vidékiségre” jellemző.

Előttünk áll tehát a „vidékiség” mint zárt, önmagára orientált, erősen intoleráns, nagy mértékben konzervatív magatartásmodell. A kérdés most már csak az, hogy a fiatalok, az újonnan belépő generációk, akik eleve más értékrendet hoznak magukkal, automatikusan oldják-, változtatják-e ezeket a viszonyokat? Más szóval: van-e a modellnek regeneratív ereje, újratermelődik-e? Mondottam már, hogy igen, asszimilatív ereje biztosítja fennmaradását. Hogyan történik? – ez a kérdés.

A MODELL ÚJRATERMELŐDÉSÉNEK EGY MECHANIZMUSA

Egy mechanizmust vizsgálók csak, azt, amely a *pályakezdő fiatalok* „beillesztését”, a modellbe integrálását végzi.

Az emberben felnőtt korára kialakul az életcéloknak, életideáloknak, értékeknek, magatartási normáknak sajátos, bonyolult rendszere. Családi környezet, nevelés, iskola, barátok, kulturális hagyományok és pszichikus tulajdonságok egymásra vonatkozása, kölcsönhatása hozza létre. Azoknál, akik főiskolára, egyetemre járnak, már tanulmányi idejük alatt nagyon határozott, az akkori és majdani (munkahelyi) környezettel szembeni elvárások is kialakulnak. Ezek az elvárások azonban szükségképpen elvi-eszmei indíttatásúak, tapasztalati alap nélküliek. Az iskola elvégzésekor, a munkába álláskor szembesítődnek a valósággal, a tényleges társadalmi gyakorlattal. Ez eleve konfliktusos folyamat, hiszen a praxis sohasem hordoz olyan tiszta, egyértelmű viszonyokat, amilyenek a fiatalok némiképpen steril elképzeléseiben szerepelnek. Az igazi kérdés azonban, hogy az az értékrend, ami a *befogadó környezetben* érvényes, mennyire és hogyan tér el a fiatalétól? Csak konkrétabb, bonyo-

lultabb-e, vagy pedig jellegében, alapelveiben és céljaiban is eltérő-e? Ettől függ ugyanis, hogy *hogyan és milyen eredménnyel* zajlik le az egyén *társadalmi beilleszkedése* (szocializációja). A társadalmi beilleszkedés eléggé hosszú *folyamat*, amelynek lényege éppen az, hogy az egyén és a befogadó környezet értékrendje szembesítődik: létrejön egymásra vonatkoztatásuk, kialakulnak, kiéleződnek és megoldódnak a majdnem hogy szükségszerű konfliktusok. És végül az egyén *vagy* integrálódik környezetébe (maga is alkotó elemévé válik annak), s így létrejön a normális élethez szükséges relatív egyensúlyi állapot, *vagy*, ha a beilleszkedés lehetetlen számára, új környezetet keres. Mert a környezet az emberi-szakmai kibontakozás kulcsfontosságú tényezője. Ahhoz, hogy valaki igazán, saját legjobb lehetőségei szerint tudjon produkálni – és itt mellékes, hogy szellemi vagy fizikai munkával létrehozott produktumra gondolunk –, nélkülözhetetlen az inspiratív környezet. Ritka kivétel az olyan, aki „magányos farkasként” is jelentőset tud alkotni. Mindenkinek szüksége van egy olyan – közvetlen – környezetre, amelyben megmérheti önmagát, amelynek ítéletét elfogadja, és el tudja fogadni, mert olyan környezet, olyan emberek ítélinek tetteiről, akiknek értékrendje az övével legalább *fő tartalmaiban* harmonizál.

De mi történik, ha az egyén és környezete értékrendje radikálisan eltér? Esetünkben: ha a „vidéki-ség”-modellt reprezentáló kisvárosba újat, többet,

jobbat, *valamit* akaró fiatal kerül? Több változat lehetséges.

Az egyik K. Csaba és F. András reakciója. K. Csabáé, aki, emlékszünk, egyetemistaként a lineáris programozással foglalkozott, aztán hagyta magát lebeszélni: „...Ha nekik nem fontos, én mit ugráljak? Amennyi a prémiumhoz kell, fél kézzel megcsinálom, a többi meg le van...” És F. Andrásé, aki „beleunt a buzgólkodásba”, mert „pár éve akartam fakultatív latint... Jött a suskus: azért, hogy plusz két túlórám legyen... Hagyjanak békén. Megcsinálom, ahogy akarják...” Gyakori változat ez a *cinikus* reakció. Tudják ők is, és mások is, akik ilyenek lettek, hogy *rossz*, amit csinálnak. (Erkölcsei értelemben is!) De teszik, elfogadva a környezet normatíváit, elfogadva a „járt utat járatanért el ne hagyj” biztonságos (és konzervatív) elvét.

Minden munkahelyen a napi munkavégzés szükséges folyamatossága kialakítja a tevékenységformák valamilyen mérvű *rutinját*. Ez elkerülhetetlen: minden munkának, még a legtisztábban kutatómunkának is, vannak naponta lényegében azonosként ismétlődő mozzanatait, minden munkakörben – talán fokozottabban az értelmiségiekben – kell naponta sokszor lényegében azonosként ismétlődő szituációkban dönteni.

Baj csak akkor van, ha a rutin túlterjed saját érvényességi körén, ha átfogja az egész tevékenységet. Ha nem a szellemi energiák megóvására *szol-*

gál – tehát alárendelt mozzanatként van jelen –, hanem a felmerülő új problémákat is addig csúri-csavarja-alakítja, amíg bele nem szoríthatók a kialakult tevékenységszerkezet kereteibe.

A rutinszerűség *kényelmes, biztonságos, kockázatmentes*, de éppígy megfordítva is: a kényelem, a biztonság, a kockázatmentesség igénye szükségképpen alakítja ki a tevékenység rutinszerűségét.

Figyeljünk fel K. Csaba első történetének egy mondatára: „Azt mondja – a főmérnök –, elmegy így a verkli, hozzuk a tervet, kár kockáztatni.” A terv, ez természetes, a meglévőre alapoz. Ha a törekvés csak annyi: biztonsággal „hozni a tervet”, akkor természetesen a legkézenfekvőbb megmaradni a rutinmegoldások mellett.

Az a közeg (gyár, illetve tanári kar), amelybe K. Csaba és M. Fülöp kerültek, ezt az átfogóvá lett rutinszerűséget mutatta. Mindkettőjük esetében egészen pontosan az egyetemen (tanfolyamon) tanultak érvényesítéséről, alkalmazásáról lett volna szó, s mindketten lényegében azonos módon ütköztek bele a környezet rutinszerűségébe. És – ez nagyon fontos! – mindketten azonos módon reagáltak: felhagytak az újjal, és *elfogadták a rutint*. Tehettek volna másként is? Bizonyára. De nem elejtendő: mindkettejük *első munkahelye* volt. Az első igazi találkozás a munka világával. Mielőtt kellő fölényel elítélnénk őket gyávaságukért, gondoljuk meg: az egyetem viszonylag zárt világából kerültek ki az „élet”-be. Évtizede a pályán lévő, al-

kalmasint elismerten jól dolgozó szakemberek *csoportjába*. Micsoda erkölcsi bátorság és micsoda – igazában tényleges teljesítményekkel meg nem alapozott – önbizalom kellene ahhoz: szembesze-
gülni, *egyedül* egy *csoport* véleményével! Elfogad-
ják tehát a környezet normáit. De – és itt az újabb
veszély, az ördögi kör! – ezzel egyben újjá is terme-
lik azokat. A később érkezők számára már ők is a
rutintevékenységet normaként kínáló környezet
tagjai!

Az értelmiségi klub feloszlásának története
többet is, mást is mutat. A kényelem, a biztonság
motívuma mellett itt megjelenik a *félelem* is. A
presztízs és a hatalom féltése. Amíg egyenként jön-
nek a fiatalok ötleteikkel, problémázgatósaikkal,
addig viszonylag könnyű leszerelni, végső esetben
hatalmi szóval leinteni őket. (L. fentebb, csoport-
nyomás!) De amikor már a hasonló gondolkodású
fiatalok *csoportot* alkotnak, éppen az erőt adó cso-
portháttér következtében, *érdemben* kellene foglal-
kozni elképzeléseikkel. Vitatkozni kellene velük;
nem egyes emberekkel, hanem egy többé-kevésbé
egyet gondoló csoporttal. Ez jóval nehezebb, és a
vita kimenetele is kétségesebb. Lehet, hogy egy-
mást erősítő érvek ereje kizárná a tudomásul-nem-
vétel lehetőségét, hogy pusztán gondolataik viták-
ban kiérlelt igazságtartalmának erejével a rutintól
eltérő cselekvésre *kényszerítenének*. Olyan cselek-
vésre, amely éppen újdonsága, rutinszerűtlensége
következtében kockázatos, amelynek eredménye

teljes bizonyossággal nem kiszámítható. Kérdés, hogy egy megindult folyamatot a maga rutinszerűségébe belerögződött közeg ellenőrzése alatt tudna-e tartani biztonsággal? Kérdés, nem vezetne-e egy ilyen folyamat esetleg a rutinszerű cselekvések egész rendszerének (vagy részrendszerének) megkérdőjelezésére? (Mondjuk, például a fiatal értelmiségiek klubjának vitái kérdéssé teszik az adott kisváros közművelődése irányításának, szervezésének helyességét.) Ha igen, akkor mindez az adott tevékenységet végzők (irányítók) egész tevékenységére, szélső esetben státuszára vonatkozó konzekvenciákkal is járhat. A félelem tehát a mozgató rugója annak, hogy – mint történetünkben is – gyakran a legegyszerűbb megoldást választják: adminisztratív úton felszámolják a spontán kezdeményezést, mert „ami nincs, abból nem lehet baj”.

A fiatalok tehát elfogadják a környezet normatíváit, mert nem is igen ismernek mást, és mert „rühellik a prófétaságot”...

Igen, a másik változat a „prófétáié”. Aki nem hajlandó beletörődni az adott szituációba, és megkísérli megváltoztatni a környezetet. Vagy legalább kikényszeríteni, hogy eltűrjék őt másmilyennek.

K. Ferenc és J. Gábor járták nagyjából ezt az utat. K. Ferenc taktikusabban, több látszatengedménnyel, hogy a magának kiépített zárt mikrovilágban, színjátszó csoportjában, hagyják kedve és hite szerint dolgozni. Igaz, nagy árat kellett fizet-

nie. Tanított, végezte a dolgát úgy, hogy lehetőleg ne szólhassanak bele, ezen a téren hajlandó volt a kompromisszumok sorozatára. (Gondoljunk csak a tantervmódosítás történetére! Kollégája ellopta, sajátjaként terjesztette be javaslatát, és ő lépést nem tett, szót nem szólt, tudomásul vette, „ez van, kész...” alapon.) És elvállalt egy csomó időleges és állandó mozgalmi megbízatást, csak hogy „jó fiú” legyen, és így hagyják békén a színjátszó csoportot. Mert mániákusan hitte, hogy az ő dolga, *feladata*: annak a tizenöt-húsz embernek a nevelése, bennük az értékesebb élet iránti igény kiépítése. Ez sikerült neki. De ő közben majdhogynem elégett. Talán rajta a legerősebbek az utóhatások. Nem véletlenül: a „prófétaság” és a „jófiúság” egyidejű megkísérlése csak a személyiség töréseihez, elbizonytalanodásához vezethet. Mert a „jófiúság” érdekében voltaképpen folyton-folyvást *hazudnia* kell. Eltitkolni igazi törekvéseit, sőt gyakran – szavakban – megtagadni, elítélni azokat. És sok-sok kompromisszumot kell kötnie. De tudjuk jól, iszonyú nehéz megtalálni a határt a szükséges, tehát vállalható *kompromisszum* és a *megalkuvás* között. Könnyű átesni a határon, s ez már nem történhet az eredeti értékek torzulása nélkül. Állandóan mérlegelni a *még szabad* és a *már nem szabad* határmezsgyéjén mozogva; szükségesnek ítélt és így vállalt, de mégiscsak *hazugságok* hálójában élni: lehetetlen így tisztán megőrizni az értékeket. Nem javítja az önértékelést, ha tudom, hogy – ha kénysze-

rűségből is – nemegyszer erkölcstelenül cselekedtem...

J. Gábor, bár munkahelyi relációban benne is volt hajlam a kompromisszumra – l. speciál kollégiuma –, a számára igen fontos személyi-baráti kapcsolatokban nagyon konzekvensen vállalta a „prófétaságot”. Áttörve a „kasztok” határait, nemcsak maga választotta barátait a hierarchikus rendszerint hozzá nem illőkből, hanem megkísérelte elfogadtatni őket kollégáival is. Nem sikerült. Kiközösítették őt olyan mértékig, hogy hosszabb ideig nem bírta elviselni. *Menekülnie* kellett, és *ezért* kellett menekülnie a városból.

A „prófétaság” és „jófiúság” melletti harmadik változat a következő. Furcsa módon a legtisztában ezt is J. Gábor példázza. (Ottani pályafutásának egy korábbi szakaszában.)

Tudjuk róla, hogy eleinte nem saját szaktárgyát tanította, aminek egyik következményét, a kóros öntudat-növekedést láttuk. Ám az odavezető út, maga az oktatási folyamat részletesebb elemzése újabb tanulságot kínál.

J. Gábor a tőle elsőként idézett beszélgetésrészletben elmondta, hogy mennyi külön energiát kellett befektetnie, és hogy mennyire nem kérhetett tartalmas segítséget kollégáitól. És hogy végül megdicsérték, elfogadták, jónak ítélték teljesítményét. Amit e két dolog között mondott, ott nem idéztem; itt van a helyén J. Gábor önanalízisének egy további részlete:

„... Az ember akkor tud igazán tanítani, ha legalább ötször annyit tud, mint amennyit elmondhat. Hát én nem tudtam ötször annyit, néha annyit se. Hiába melóztam akármennyit, világos, hogy nem tudtam azon a téren *szakemberré* válni, dilettáns maradtam. De a hallgatóknak ezt nem szabadott észrevenni. Én talán nem szégyelltem volna, de a cégnél, kollégáim ilyen-olyan formában meg is fogalmazták, lényegi követelmény volt az oktatóval szemben, hogy *abszolút tekintélye* legyen. A hallgató nem kérdezhet olyat, amire kapásból ne tudna az oktató válaszolni. Tudom, te is tudod, az egyetemen ez nonszensz. De ott ez volt az elvárás... Mit csináljak? Elfogadtam ezt a követelményt, nem felejtendő el: első munkahelyem volt. Először kellett tanárként a katedrára állnom. Kitől tanulhattam el, hogy mit, hogyan, ha nem a kollégáimtól?... Szóval elhittem, hogy az oktátónak abszolút szaktekintélynek kell lenni, úgy tettem az órákon, *mintha* az volnék. *Mintha* szakembere volnék annak a tárgynak. *Mintha* tudnék legalább ötször annyit, mint amit elmondhatok. Na most, egy teljes évig *csak* ezt a tárgyat tanítottam, *csak* így. A pálya első évében... Egy darabig rohadtul éreztem magamat, folyton féltem, hogy lelepleződöm. Hogy kiderül a sarlatánság... Aztán, nem volt semmi botrány, egészen jól megszoktam a »mintha-magatartást«. Bár végig megvolt bennem a félsz, mit fog szólni főnököm. Aki, azt hittem, tényleg szakem-

bere a tárgynak. Végül azonban főnököm és kollégáim megdicsérték . . .”

Vagyis: J. Gáborban egyetemi éve alatt kialakult egy elképzelés az oktató *ideáltípusáról*, az oktatói magatartás elvárható *értékrendjéről*. (Durván: tudjon „legalább ötször annyit . . .” és közéltsen felnőttként a hallgatókhoz: merje bevallani, ha valamit nem tud.) Elképzelései szembesítődtek környezete valóságos követelményeivel. A környezet követelményeit, más összehasonlítási alap híján – első munkahelye volt!!! –, elfogadta a valóság, a valóságos élet követelményeinek. Eredmény: kóros ön-túlértékeléssel párosuló „mintha-magatartás”.

És ebben a pillanatban értük tetten az *újratermelődés mechanizmusát*. (Annak egyik igen lényeges változatát.) Mert: az ön-túlértékelés természetesen *elégedettséget* okoz, kiküszöböli az egyén továbbfejlődésének *belső* mozgatórugóit. A „mintha-magatartás” pedig kikapcsolja az alkotó gondolkodás *lehetőségét*: úgy tesz, *mintha* szakember volna, de maga is tudja, hogy nem az, tehát meg sem kísérel eltérni a gondolati szabványtól. Veszélyes is volna: ily módon derülhetne ki pillanatok alatt, hogy nem szakember.

A modell – a „vidékiség” – nemcsak a tanártól, de a hierarchia minden pontján állótól megkívánja – és biztosítja neki! – az „*abszolút*” *tekintélyt*. (L. a helyi hierarchia abszolutizálásán belül a pozícióhoz kötődő „jogosítványok” elemzését.) Mivel lehetetlen, hogy *minden* ponton *abszolút szakember*

álljon (amilyen talán nincs is...), szükségképpen alakul ki és válik *tipikussá* a „mintha-magatartás”. Annak minden újat kizáró, konzervativizmust erősítő következményével együtt. *És megerősödik, új-ratermelődik a „vidékiség”-modell.* – Quod erat demonstrandum.

Reakciómódokat mutattam be; egy adott típusú környezetbe másfajta értékrenddel érkező fiatalok reakciómódjait. Mindez azonban, mint láttuk, a társadalmi beilleszkedési folyamat része. Szükséges ezért, hogy az egyedi esetek általánosíthatósága érdekében, szisztematikusan, egy az előzőeknél zártabb logikai rendben áttekintsük a beilleszkedés *lehetséges típusait*.

Abból kell tehát kiindulni, hogy a beilleszkedési folyamat lényege az egyén és a befogadó környezet érték- és magatartási normarendszerének, elvárásainak konkrét egymásra vonatkozása, szembesítése. Így a legegyszerűbb, logikailag első beilleszkedési típus a *sima beilleszkedés*.

Sima beilleszkedésről akkor beszélhetünk, ha az egyén és a befogadó környezet értékrendje lényeges mozzanataiban harmonizál egymással. P. Lajos – eddig még nem szerepelt – pedagógus mondja: „Szülővárosomba jöttem haza... Hazajövetelemtől kezdve a beilleszkedéssel semmi különös probléma nem volt... én tudtam nagyon jól, hogy amikor hazajövök, akkor mit vállaltam, vagy mit vállaltam... szóval semmi problémám nem volt az idősebb kollégáimmal. Azt a tiszteletet, amit ők elvár-

hattak részemről, azt feltétlenül és minden esetben igyekszem megadni. . . én is tudtam, hogy kell viszonyulni az emberekhez, tudok simulékony lenni velük szemben. . .” Később anyagi helyzetével kapcsolatban mondja: „Van persze egy kis szőlőm is, apai örökség. Ahhoz, hogy egy sima hatszáz öles háztájiból valamit is profitáljon bárki, nem számoltam még meg, de nagyon sokat le kell hajolni, nagyon sokat, és nem könnyű, nagyon fárasztó a szőlő. De ez nemcsak pénzkérdés. Parasztváros ez, kérem. Itt nagy becsülete van a fizikai munkának, annak van becsülete, aki fizikai munkát végez. Muszáj csinálni, ha azt akarja az ember, hogy becsüljék. . .” „Muszáj csinálni” – elfogadta az értékrendet, csinálja; nincs probléma a beilleszkedéssel. (Fontos hangsúlyozni, hogy sima beilleszkedés válsul meg természetesen akkor is, ha mind az egyén, mind a környezet értékrendje pozitív!)

Valamennyi további típus jellemzője a *diszharmonia*, az egyén és a befogadó környezet értékrendjének többé-kevésbé lényegi eltérése. Két alapváltozat különíthető el. Az egyikre az jellemző, hogy az egyén lényegében *megőrzi* eredeti értékrendjét, a másakra, hogy *megváltoztatja* azt. Mindegyiknek altípusai vannak; ezeket veszem sorba.

Az *értékőrző-bezáruló* típus a szó igazi értelmében nem beilleszkedés, sőt éppen nem-beilleszkedés. Az egyén felfogja, tudatosítja az értékrendek diszkrepanciáját, és mert semmi reális lehetőséget nem lát a „közös nevező” kialakítására, kívül ma-

rad a szituáción. Vagy inkább: befelé fordul, kiépít valamiféle belső világot. Magában – magányban – vagy kis, a tágabb környezetből kiszakított, azzal kapcsolatot nem tartó mikroközösségben. Jellegetes megvalósulása K. Ferenc színjátszó csoportja. Mindazon problémák miatt, amelyekről a csoporttal kapcsolatban szóltunk, a csoport *elfogadta* és *vállalta* saját különállását, peremhelyzetét. Kialakult tehát a viszonylag zárt, a tágabb környezettől önmagát elkülönítő s így csoportcéljaiban, belső normáiban elsődlegesen *önmagára orientált* alakulat. Az együttes a résztvevők számára nem elsősorban a művészi önkifejezés terrénuma volt, hanem mindenekelőtt az értékrend megőrzésének bázisa, „*megtartó közösség*”. Így, és csak így érthető, hogy produkcióik sikere vagy sikertelensége kevésbé érdekelte őket. Csak az volt a fontos, hogy *ők* jól érezzék magukat benne, hogy *nekik* tessék, amit csinálnak. *Ez is az értékrend sajátos torzulása!* Megőrizni kívánják ugyan saját értékrendjüket, eközben azonban kialakul a csak önmagára orientált, „köldöknéző” szemléletmód. Bizonyos mégis, hogy ez a folyamat hordozza a pozitív kibontakozás lehetőségét: szándékosan és tudatosan őrizve az eredeti értékeket, új környezetbe kerülve könnyen mobilizálhatók a lefojtott energiák. Mint ahogy K. Ferenc, mióta Pesten tanít, egy év alatt többet teljesít, mint az egész hétéves ...-i periódusban.

Az *értékkörző-nyitott* típusban az egyén – ugyan-

úgy, mint előbb – megőrzi saját értékrendjét, de hajlandó *tudomásul venni* az övétől eltérő életmodellt is *lehetésként*, esetleg *értékesként*. Feltétlenül hangsúlyozza a maga különállását, de tolerálja az övétől különböző felfogásokat. Erre a típusra nincs példám. Ha volna is valakiben belső hajlam erre a megoldásra, annak a környezetnek, amelyben interjúalanyaim éltek, intoleranciája szükségszerűen taszítja bele a bezárulásba vagy a menekülésbe, az utóbbi pedig a következő típus.

Értékörző-menekülő típusú a beilleszkedés – pontosabban ezúttal is nem-beilleszkedés –, amikor az egyén nem tudja elviselni az értékrendek diszkrepanciáját, de nem tudja vagy nem akarja vállalni a magányt (bezárkózó mikroközösséget) sem. Vagy – és ez is előfordul – a környezet agresszivitása nem *engedi* végigvinni ezt a megoldást. Az utóbbira példa K. Ferenc, aki kiépítette a maga mikroközösségét, de olyan fokú ellenállással és olyan mértékű kiközösítéssel találkozott, ami elviselhetetlenné vált. El *kellett* jönnie. És M. Erzsébetnek is menekülnie kellett. Nem tudta elviselni azt az ambivalenciát, amit saját értékrendjének megőrzése és a környezet elvárásainak elfogadása okozott. Az ő menekülése nehezebb volt, és nagyobb árat követelt, mint K. Ferencé, aki szakmájában, méghozzá jobb helyre mehetett.

M. Erzsébetet a munkapad mellől emelték ki az apparátusba. Húszéves volt akkor, egészséges, kiegyensúlyozott, életvidám és energikus. Öt év alatt

tíz kilóval lett soványabb, Seduxent és altatót szedett, és állandóan zavart, bizonytalan volt, nem tudott egy épkezláb mondatot végigmondani. Öt év után nem bírta tovább, vissza akart menni a szakmájába. Nem engedték. A város vezetői, természetesen nem hivatalosan, kiadták az ukázt a város valamennyi számba jöhető üzeme igazgatójának: M. Erzsébetet nem szabad alkalmazni! Az indok egyrészt az, hogy „nem azért taníttattuk” (az öt év alatt leérettségizett és elvégzett egy mozgalmi iskolát), másrészt „hogyan nézne ki, ha az apparátusból csak úgy elmenne gyárba”. Más városba nem mehetett (közben férjhez ment), otthon maradt tehát háziasszonykodni. (Nem tartozik szorosan ide, de azért elmondom, hogy később mégis rendeződött az élete: férjének is lehetetlenné vált a helyzete, így más városba költöztek, ahol Erzsébet nyugodtan visszamehetett a munkapadhoz. Azóta nyugodt és elégedett megint.)

Az értékeit megváltoztató, átalakuló főtípusnak két altípusa van.

A *pozitív tartalmú átalakulás* akkor fordulhat elő, ha az egyén nálánál értékesebb, eredeti törekvéseinél többet váró környezetbe kerül. – Ez megint olyan változat, ami az itt elemzett jelenségvilágban nem fordulhat elő, ezért részletezése felesleges. Annál fontosabb a másik alaptípus, az *értékvesztő beilleszkedés*, más szóval *konformizálódás*. Lényege: az egyén átveszi a környezete értékrendjét, amely a sajátjánál társadalmi értelemben alacso-

nyabb rendű, értéktelenebb. Esetenként szavakban megőrződik az eredeti értékrend, csak a magatartásban nem, vagy pedig „ideológia” készül a normaváltozáshoz. Zs. Péterre gondolok most, a népművelőre, aki „vállalta az áldozatot a munkásművelődésért”, ennek érdekében „leszállt a tömegek szintjére” (illetve amit ő ennek a szintnek vélt), és . . . és ott is maradt. Vagy K. Csabára, aki ugyan még – a beszélgetés időpontjában – világosan látja, hogy amit csinál, értéktelenebb, mint amit csinálni tudna és csinálnia kellene, de azért: „Ha nekik nem fontos, én mit ugráljak? . . .” K. Csaba tehát most még „csak” cinikus. De a legjobb úton van, hogy konformizálódjon. (Legutóbb – ezt már csak hallomásból tudom – jól letolta egy fiatalabb munkatársát, mert egy olyan, egyébként nem túl jelentős „napirendet” tárgyalt meg a K. Csaba által patronált KISZ-szervezet vezetőségével, amit előtte vele nem „egyeztetett”. Csak emlékeztetek a fiatal értelmiségiek klubjára . . .) A *szöveg* azonban marad, a konform beilleszkedés tehát legtöbbször szabályos hipokrita magatartást alakít ki. A lényeg mégis: „fedőszöveggel” vagy anélkül, tudatos-féltudatos hipokrizissel vagy őszintén, de mindenképpen *teljes* (és értékvesztő) *beilleszkedésről* van ezúttal szó. Az egyén tehát integrálódik a környezetbe, részévé válik, új belépőkkel szemben képviseli *annak* értékrendjét; *újratermelődött a modell*.

A TÜNETEK MÉG EGYSZER.
VALÓBAN A „VIDÉKISÉG” TÜNETEI?

Az első és legfontosabb tünet minden bizonnyal az *értékrend elbizonytalanodása*. A *szellemi horizont beszűkülése* (a lokalitás-elv), a *helyi hierarchia abszolutizálása* (annak minden részmozzanatával), a *helyi értékrendhez igazodó életforma* együttes hatása végül is arra vezet, hogy az ember elveszti biztos hitét önmaga értékeiben. Nem tudja, mit ér, bizonytalanná válik a *mérték*. A mérték, amihez viszonyítania kell önmagát, környezetét. Illetve a mérték ebben a szisztémában, ebben a modellben abszolútnak *látszik*, annak *láttatják*. Hiába érzi ösztöneiben, vagy tudja is talán a tudat felszínén, hogy ez a mérték nem lehet abszolút, amikor ott van, amikor benne él egy adott viszonylatrendszerben, akkor szükségképpen elveszti, elvesztheti a távlatokat. Nincs kiút, nincs igazán jó választás. Vagy *elfogadom* mértékül a környezet kínálta értékrendet, és akkor torz, hamis önértékelés az eredmény, vagy *megkérdőjelezem érvényességét*, akkor viszont bizonytalanná, labilissá válik minden értékelés. Mert amíg valaki benne él ebben a szituációban, addig nem képes igazából más mértéket meglátni-megtalálni. Tudom, hogy nem az vagyok, aki-

nek látszom – akinek e szerint a mérce szerint látszom –, de nem tudom, hogy ki vagyok, mert nincs módom más, valóságosabb mértékkel méretkezni. *És jól értsük meg: ez az elbizonytalanodás gyakorlatilag szinte kikerülhetetlen.* Nincs abszolút mérték, nincs kő táblára vésett tízparancsolat. Egy konkrét korban, egy konkrét társadalomban kell megméretkezni. Itt és most. Ebben a társadalomban, ebben a történelmi pillanatban kell magunkat elhelyezni, ennek a társadalomnak az elvárásaira kell figyelni, tetteinkről ennek az ítéletét kell elfogadni. És ha valaki ott él egy kisváros közegében, akkor *számára ezt a társadalmat az a város jeleníti meg.* Az ember önmagát környezetére kell hogy vonatkoztassa. Nem lehet fellebbezni minduntalan a mindennapi cselekvések megítélésében valami távoli, elérhetetlennek látszó, de valóságosan is csak közvetítésekkel elérhető közegre. A mindennapi gyakorlat, a közvetlen környezet váltja az egyén számára aprópénzre a társadalom makrostrukturális hatásait. De ha látni kell, hogy ez az egyetlen *közvetlen* mértékül szolgáló környezet hamis, torz, nem azt közvetíti, ami ma Magyarországon tipikus, akkor mi történik? Bizonytalanná válik az értékelés, nem tudja az ember megmérni és megítélni önmagát. A tünetek közül ez az első és talán a legfontosabb.

A másik, hatásában éppily jelentős tünet, ami egyébként nagyrészt következménye az elsőnek, hogy ez a közeg *elgyávítja* az embert. Ha nem tu-

dom igaz mértékkel mérni önmagammat, gondolataimat és tetteimet, sohasem fogom tudni igazán azt sem, hogy vajon egy-egy konkrét dologban igazam van-e, vagy sem. *A bátorság, a valódi bátorság első és alapvető feltétele a biztonság.* Akkor tudok bátran kiállni az igazam mellett, ha biztos vagyok benne, hogy igazam van. Így tehát a bizonytalanság szükségszerűen gyávulást is jelent. A konfliktusok, összeütközések kerülését, a visszahúzódást az eltérő vélemény előtt. De ezentúl is, a gyávulást közvetlenül is előidézi ez a közeg. A helyi hierarchia abszolutizálása éppen azt mondja ki: nincs fellebbezési lehetőség, az itt született döntés végleges; ha nem engedelmeskedsz, összetöretel, megsemmisítettél. És nehéz elhinni, hogy nem így van, amikor sok jel arra mutat, hogy így van. (Elég utalni M. Erzsébetre, aki *tényleg* nem mehetett vissza a gépe mellé.) Persze ez a fal áttörhető. De kétségtelen, hogy fal, mégpedig valóságos. És ha falat lát maga előtt az ember, meggondolja, hogy nekiugorjon-e. A vakolat nem mutatja: élére állított téglasort vagy méteres várfalat fed-e? A második tünet tehát az elgyávulás.

A többi kisebb jelentőségű, de még legalább egyet említeni kell.

Nevezetesen azt, hogy ebben a szituációban határozottan csökken, visszafejlődik az emberi-társadalmi viszonyok differenciált kezelése iránti érzékenység. Meg *kell* tanulni, ebben a viszonylatban létkérdés megtanulni az emberi viszonyokat a pozí-

ciók szerint kezelni. *Hogy ne az ember, hanem a pozíció vétessék figyelembe.* Nyilván elsősorban a hierarchiában feljebb állókkal szemben kötelező ez. Ha valaki (mint pl. B. László a városi titkárral szemben) megkísérli áttörni a hierarchikus pozíciók megszabta gátakat, durva visszautasításban részesül. Keményen éreztetik vele, hogy „tudja, hol a helye”. Meg kell tanulni tehát, hogy ha valakivel találkozik, megismerkedik, beszél, akkor ne elsősorban azt nézze, hogy milyen *ember*, hanem hogy mi a *pozíciója*. S ehhez szabja a hozzá való viszonyt.

Mondható-e joggal, hogy a *vidékiiség* tünetei ezek? Nem elképzelhetők-e ugyanezek a folyamatok bárhol másutt, Pesten, nagyvárosban, egy-egy sajátos mikroklíma, mikrokörnyezet hatására? Vagy szükségszerű-e, hogy minden kisváros ilyen legyen? A válasz itt: igen és nem. Igen, elképzelhető ilyen jelenségvilág, ez a magatartásmodell másutt is. És nem, nem minden kisváros ilyen, sőt talán az ilyenek vannak kisebbségben. De mégis azt kell mondanom, a vidékiiség tünetei ezek. *Mert életforma-meghatározó együttállásukban* (egy viszonylag tágabb, nagyobb közösség egész életét, viszonyait, struktúráját átható jellegzetességükben) *teljes rendszerre szerveződve, tipikusan kisvárosokban találhatók meg.* Egy faluban például sohasem lehet a helyi hierarchiát abszolutizálni, ahhoz túl közvetlenül kötődik a falu egésze nagyobb egységekhez. Nagyvárosokban pedig sohasem lehet a vi-

szonyrendszer ennyire zárt. Még akkor is, ha egy-egy kisebb környezet – egy gyár, egy lakótelep – viszonyaiban felfedezhetjük a modell csíráit, a nagyobb város, a nagyobb közösség szükségképpen hordoz olyan tartalmakat, amelyek lehetetlenné teszik a mozzanatok rendszerré merevülését. Erre, úgy vélem, csak a kisvárosokban van lehetőség.

Ámbár – újfent leszögezendő – a kisváros számomra elsősorban *modell*. A „vidékiesség”-nek, egy, a magyar társadalomtörténetben mélyen gyökerező magatartásmódnak a modellje. Ez a magatartásmód lényegi tartalmaiban idegen a szocializmustól, a társadalmi fejlődés törvényszerű útjához képest deviáns. De létezik, nem csekély hatással, emberek sorsát befolyásolóan, *újratermelődésre képesen* – ezért igazán veszélyes.

Ismerni vélem, mert megéltem hatásait én is, félek tőle, és nagyon utálok, ezért írtam meg mindazt, amit tudok – sejtek – róla.

JEGYZETEK

1. Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között, Valóság, 1976/4–5. szám.
2. Berend T. Iván–Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.
3. Jan Szczepański: A szociológus szemével, Gondolat, 1977. 96., 173. és 99. l.
4. Jan Szczepański: Idézett mű 340. l.

Varga Csaba

A MOST UTÓPIÁJA

1. Történelmi vétek, ha nem kezdünk azonnal hozzá a *konkrét utópiák* kitalálásához és kipróbálásához.

2. Az *utópia* fogalma¹ ebben az írásban a jelenben már megvalósítható s egyúttal a jövőt előlegező elgondolást takar. Az utópia szót a közvélemény tévesen a délibábos, elérhetetlen álmokképekkel azonosítja, holott az utópia – nemcsak Ernst Bloch szerint – gyakran a jelenre irányul; olyan elképzelést, hipotézist, prognózist stb. ígér, amelyet most vagy rövid időn belül meg lehet valósítani.

Az utópikus vágyképeknek többen, mint Karl Mannheim is, forradalmi funkciót tulajdonítanak. Ennek az utópiának a „forradalmi funkciója” csak annyi, hogy az esetleges sikere újabb reális távlatokat nyithat, amely a társadalmi s kulturális fejlődést intenzíven segítheti. Azért sem számíthatunk sokkal többre, mert a konkrét utópia egyelőre csak egyetlen nagyközsége, I.-re vonatkozik, bár ez a nagyközség egyúttal ürügy arra, hogy általánosabb érvényű társadalmi és művelődési problémákat és megoldási alternatívákat megfogalmazzunk.

3. A fejlett szocializmus mint társadalmi modell

szintén valóságos utópiának tekinthető, de a nemzeti és a helyi közösségek prognózisa között gyakran *szakadék* mélyül, mert a különböző települések, így a falvak távlati terve általában csak az ipari és mezőgazdasági, a beruházási-kommunális, a szűk értelemben vett civilizációs utópiát dolgozza ki, amivel egy időben elvétve sem készülnek el azok a konkrét elképzelések, melyek a gazdasági tervekkel összhangban kitalálnák a települések társadalmi viszonyainak, életformájának, kultúrájának jövőjét, a fejlődés egymást követő szakaszait. Az *életforma- és művelődés-programok* hiánya nem menthető azzal, hogy vidéken lassúbb a társadalmi-tudati haladás vagy fokozottabb a távlathiány; sokkal többről van szó, mint a vidékiség speciális problémájáról. Az itt kidolgozott elképzelés érdekessége az, hogy egy fejlődő nagyközségnek társadalmi, kulturális, avagy emberi prognózist is akar nyújtani. Ez az „*is*” a távlatokban minimum felér egy gazdasági-civilizációs előretöréssel, hiszen Marx szerint a termelés és a művelődés, a gazdaság és kultúra lassan létrejövő egysége képezheti a termelés újabb forradalmát.

A jövőhiányt és részben annak okait is jól jellemzi három interjúrészlet: „I. ideális nagyságú település, nem gigantikus, nem is pocsolyába vesző. Gazdasági jövője van, földje nem a legrosszabb, ha a szőlőt újratelepitik, virágzó község lehet, s ha urbanizálódik, keresett lakóhellyé válhat. Legfeljebb 10–12 ezer lakosa lesz, így nem korcsosul nagyvá-

rosi pokollá. Az a típusútelepülés nálunk, amelyből később a legtöbb lehetne. Civilizált, emberszabású, nem elidegenedett. Csakhogy ezt a minőséget el kell érni. Egyelőre a falu tudatából hiányzik a jövő körvonalazott képe. Nem tudják, hová és hogyan lehetne fejlődni. A helyzet paradox, mert egyre több reális esélyük adódik a kibontakozásra, ugyanakkor a lényeges tennivalókkal nem törődnek. Mintha csukott szemmel élnének. A nagyközsége most még csak nem is az foglalkoztatja leginkább, hogy a három termelőszövetkezetet összevonják. A felhördülés amiatt volt, hogy az állami gazdaságban elégették a szalmát, míg a termelőszövetkezetben úgy kellett összekaparni, aminek az lett a vége, hogy nem jutott a háztáji gazdaságokba. Vagy az a legújabb sérelem, hogy az egyik termelőszövetkezet tizenöt tagjának háztájijában néhány nappal később permeteztek. Ezek a gondok kerülnek szóba a családok vacsorájánál. De a helyi vezetők sem látnak túl a tűzoltó teendőkön. Olvastam a három szövetkezet holnapját megtervező, egyébként reális és tisztességes iratot, amelyben azonban csak azt kalkulálják ki, hogy mennyi szőlőt termelnek majd, hova telepítenek, meg ilyenek. Arról nincs szó, hogy a szövetkezet mint emberi társulás hova juthat el. Nincs szó a falu jövőjéről, a gazdasági felfutás értelméről. Holott talán már tudjuk, a civilizációs fejlődés is elakad, ha a szellemi potencia hiányzik.” (K. János agronómus.)

„Ha hiszi, ha nem, itt vannak milliomosok. Nem

is elvétele. Akik okosan gazdálkodtak, és az eszköz-
höz pénzük is volt. Néhány gazda mellényzsebből
kifizethetné a tanács költségeit. Kevesen zsörtölőd-
nek hát, a falu mégsem lódul előre. Nincs semmi
újdonosság; csak a mellékutcák pora, amit a trakto-
rok a főutcára is kihordanak. Továbbra is fülledt a
levegő, sok a mendemonda, talán amiatt, hogy a
vezetők között nincs egyetértés. A téeszelnők és a
tanácselnők egymás torkát szorongatja, nem azo-
nos helyzetből. Az utóbbi pedig fiatal, rámenős,
van szándéka, de nem veszi figyelembe a falu visz-
onyait. Olyanok ellen akar ugrálni, akik nála erő-
sebbek és rafináltabbak. A klikk kitapintható, min-
denben ők döntenek. Vezetőjük a téeszelnők, aki-
vel nem érdemes ellenkezni, mert kezében a hata-
lom, a pénz és ráadásul a legokosabb ember há-
rom-négy faluban. Az egyesült szövetkezet elnöké-
vé is őt választották, mégpedig úgy, hogy a nép ra-
gaszkodott hozzá. Akarták, mert bíztak benne,
hogy többet keresnek, amíg ő vezeti őket. Szeretik
is, mert az asszonyokkal leül az árokpartra beszél-
getni, mindenkihez szól néhány kedves szót, holott
ez látszat-demokratizmus, mert tereferél ugyan, de
a lényeges kérdésekbe a helyettesei sem szólhatnak
bele. Igaz, gyakran nem is tudnának. Nem gyűlölik
ezért, mert bölcsen tudják, okosabb náluk, mindig
akad olyan ötlete, amivel nem várt pénzt hoz a kö-
zösnek. Legutóbb huszonöt teherautót vett, amivel
a szövetkezet szállító vállalatot játszott. Nem is
rosszul. A gépkocsik ára hamar megtérült, a többi

már olyan haszon, amiből szőlőt lehet telepíteni. Látszólag minden megy, mint a karikacsapás, csak hogy az emberi viszonyok nem tisztázódnak, mert még nincs mindenkinek egyenlő esélye a milliomosok utolérésére. A vezetők nem lehetnek elég okosak magukban, a nép háta mögött még jól dönteni sem szabad.” (A. Dénes, nyugdíjas téesztag, egykor vezető is volt a szomszéd faluban.)

A harmadik interjú egy évvel később készült. „Ülök a téren, kábító béke vesz körül, semmi dolog. Nem tudok mihez kezdeni magammal. Ha hazamegyek, apám rögtön kiküld a szőlőbe, pedig beláthatná, nincs tovább értelme az állandó gürizésnek. Minek a még több? Annyi bőven van már a bankban, hogy új házat építhet nekem, ha éppen nőszülni akarok. De nem merek szólni ellene. Azért is veszekszik, ha könyvet veszek a kezembe, pedig nem sokat olvasok. Ülök, várok a haverokra. Lébecolnánk egyet a téren, más szenzáció úgyszincs. A kultúrházban van ugyan egy ifjúsági klub, de ott sem történik semmi, most a diszkót is betiltották, mondván: előbb művelődjünk! Ki kíváncsi a tottyakos előadókra? Érzem, áthághatatlan kerítés vesz körül, csak az új pletykák keltenek izgalmat. Most például lebukott a tanácselnök, mert valamit bezsebelt. Meg arról folyik a duma, hogy az egyik malteroslegény a téeszelnök szemébe vágta, hogy a szállítószalagot kölcsönadta az egyik helyettesének, aki a saját házat építi vele, addig persze ők kézben hordhatták fel a téglákat egy épülő ház első

emeletére. Ennyi a hír, ha így igaz. Legutóbb már a fejemre olvastad, hogy mi sem csinálunk semmit, még nem is füstölgünk. De nincs ötlet! Mit kezdjen magával néhány tizen-huszonéves, aki talán már mást akar, nemcsak gürizni, de nem tudja, mi lehetne a dolga. S nincs, aki segítsen ebben! Találjanak ki valamit a vezetők, amiért lelkesedhetünk. Ők azonban folyton azt papolják most, hogy szavazzuk meg a vízművet, családonként fizessünk be nyolcezer forintot, holott nálunk is megépült a házi vízvezeték, motor húzza a kútból a vizet. Ahhoz sincs kedvem, hogy beköltözzem K.-re, ott sem lenne jobb, legfeljebb emeletes házban unatkoznék. Legalább többen lennénk, s nem ennyire fejetlenül, akik nem elégszünk meg a vagyon szaporításával.” (B. István fiatal szakmunkás.)

A véleményekből kisüt, hogy a jelennel sem elégedettek, bár a fejlődés biztató. Kenyér bőviben majdnem mindenki asztalán. Most már valami több jöhetne, csak a falu viszonyai kuszáltak, az új szándékok nem jutnak nyilvánossághoz. A tanácselnök például jobbra törekedett, de váratlanul belebukott, mert elfogadta a helyi értékrendet, észrevétlenül korrumpálódott, ráadásul túl erőszakosan tört előre. A viszonyok lehúzták, apróság miatt odalett a becsülete is. Mindenesetre lent és fent, ha lassan is, de tudatosul a közösségi programok, az életforma, kultúra-prognózisok hiánya.

4. A hetvenes évek végén új társadalmi feszültség tűnik fel: a jövőhiány, vagy még pontosabban, a

közeljövő megfogalmazatlansága. A most utópiája azért készülhet el, hogy a mintamodell lehessen I.-nek és más településnek is. Ha másért nem, legalább azért, hogy az új feszültséget felmutassa. Ezt az elképzelést egyelőre nincs mihez hasonlítani, ami kicsit a modell megbízhatóságát és mintává válásának esélyét csökkenti. A prognózis hitelét viszont növeli, hogy az elmúlt három évben mintegy száz magyar településen megvizsgáltam a közösséggé szerveződés helyzetét, a hasonló kísérleteket, a kultúra közösségeit,² ami fogódzót és összehasonlítási alapot kínál. Ez a tapasztalat tette lehetővé, hogy e terv a jelenleginél emberibb és közösségibb mikrotársadalmat és mikrokultúrát vázoljon fel, ám a konkrét utópia valóra válása egyáltalán *nem* lesz diadalmenet, mert számolnunk kell a fejlődést gátló körülményekkel! A várható konfliktusokkal, a helyi hierarchiák abszolutizálódásával, az ehhez igazodó értékrendszer torzulásaival. Mindenesetre az elképzelés aligha sorolható az antiutópiák közé, mert a mainál tökéletesebb világot képzel el.

5. A most utópiájának lényege, hogy valódi *közösségeket* szerveztessünk, mert nem lehet feloldhatatlan paradoxon, hogy folyton a közösségek fontosságáról beszélünk, holott kis és nagy közösségeink *elvétve* akadnak.

A feloldás lehetőségeire két példát idézek. T. község Buda lábánál húzódik meg ezeröttszáz lakossal. Három falura kiterjedő szövetkezet központja. A hetvenes évek elején az elhanyagolt művelődési otthonban kísérletbe fogtak a fiatalok. Ők is azzal kezdték, hogy kifestették az ifjúsági klubot, és a saját pénzükből függönyt vettek. Aztán szombatonként vitát rendeztek, hol ők adtak elő, hol írókat, festőket, szociológusokat hívtak meg. A beszélgetések mindig egy-egy helyi társadalmi konfliktust feszegettek, de filozófiai, esztétikai témákat is megvitattak. Hamar észrevették, nem ismerik önmagukat és környezetüket. Ekkor a klubtagok, fiatal munkások, bejáró gimnazisták s mások kérdőívvel járták körbe a falut. Magukról készítettek szociográfiát, amelyből két fiatal író segítségével dokumentumjáték született. Kritika élesen, de szeretettel. A klub aztán átalakult irodalmi színpaddá,

hogy a dokumentum-oratóriumot eljátsszák, tükröt mutatva a falunak. Közben kiderült, hogy a gondolkodás, a művelődés akkor izgatja őket, akkor szervezi őket közösséggé, ha a feldolgozott tudást használni tudják. A klubnak ekkor rendhagyó tanácstagja lett, aki a tanácsülésen bármikor közbeszólhatott. A termelőszövetkezet segítségével pedig a község közepén, ideális térben szabadtéri színházat emeltek. A dokumentumjáték bemutatására azonban csak színjátszó fesztiválon került sor. Otthon, a faluban nem! A megyei vezetők nem merték szembesíteni a falut önmaga ítéletével, noha az oratórium szövegkönyvét majdnem mindenki olvasta már, és egyáltalán nem támadt felháborodás. A fiatalok hiába adták önmagukat a színpadon, hiába mozgatták meg a közéletet, hiába művelődtek mohón, a felesleges óvatosság miatt a klub fejlődése megtört.

N. egykor mezőváros volt a somogyi dombok között, de ma nincs vasútállomása, a bekötőút is hepehupás. A falu most gyümölcskultúrájáról híres, hét évvel ezelőtt kertbarátkör alakult, a szakkör kihozta az embereket a háztáji világából. A kertbarátok nemcsak a gyümölcsstermesztés gondjaival, hanem más problémákkal is szembekerültek. Az általános iskola a régi temető helyén épült, a tanárok szűk, sötét tanteremben okítottak. Erre addig kilincseltek, ügyködtek, amíg annyi pénzt szereztek, hogy társadalmi munkában két tantermet, egy zsibongót és egy könyvtárat építettek.

A szülők már azért sorakoztak fel az alapozásnál is, mert az első csákányokat egymás mellett ragadta meg a pedagógus, a tanácsi kirendeltség vezetője, az orvos és a helyi református pap! Az iskola bővítése tette lehetővé a magyar szakterem berendezését, a komplex irodalomórák tartását. Ekkor találták ki „Az első könyvet házhoz visszük” mozgalmat. A cím nem egészen pontos, mert házhoz vitték a tizedik könyvet is. A mozgalomban nyolcadikos diákok vettek részt, akik felkeresték a környékükön lakó családokat, de eljutottak a faluszélre is. Megkérdezték az embereket, milyen könyveket szeretnének, majd a könyvtárból elhozták a kívánt köteteket. Az elképzelés sikert aratott, várakozáson felül. A negyven diák – társadalmi könyvtáros – kétszázötven új könyvtári olvasót szerzett, egy tanévben több mint kétezer könyvet vittek házhoz. A tanulók arra is ráéreztek, hogy nemcsak postások, könyvszállítók, hanem nevelők is, hiszen egyre többször kellett nekik ajánlani könyvet. Ehhez azonban olvasniuk kellett. Olvastak is eszeveszetten. Boldogan emlegették a nagy, téli havazást, amikor a könyvtárból szánkóra kötözve húzták a könyveket házról házra.

Ez a közös feladat, feltehetően életre szólóan igényes, olvasó emberekké nevelte őket. Mindkét példa azt bizonyítja, hogy az összefogás igénye nemcsak a deklarációkban létezik, ám valódi közösséget csak érvényes, a meglévő látszatokat oszlató

társadalmi cselekvés szervezhet. Az ilyen kísérletek, kezdeményezések száma azonban még kevés.

A közgondolkodásban végre tudatosult a felismerés, hogy *„egy sereg együtt dolgozó ember még nem okvetlenül közösség”*, amint ezt Veres Péter megfogalmazta. Szociológiai igazsággá vált, hogy a munka- és szabad idő társulása csak potenciálisan nevezhető közösségnek. Egyre szaporodnak azonban az olyan kisközösség-csírák, társaságok, brigád-együttlétek, baráti körök – spontán és intézményes formák, melyekből később az ideálisat megközelítő közösségek lehetnek. A társadalmi fejlődésnek ez a lehetősége nem fedheti el, hogy a tudatos közösség-szerveződést ma alaposan megnehezíti a közösségminta megfogalmazatlansága vagy a közösségmodell elvontsága és maximalizmusa, ami a mindennapi gyakorlat számára megközelíthetetlen. Az egyes ember nem tudja, *milyen közösségeket* szervezzen a maga számára, ha már van benne egyáltalán erre igény, az ideális minták ráadásul még jobban elidegenítik.

A munkahelyi vagy lakóhelyi csoportokban hiába tudatosulna, hogy korántsem közösségek ők, s hiába ébrednének bennük új igények, mert sem elméletben, sem gyakorlatban – főleg az utóbbiban – nem tisztázódott, hogy a jelenlegi alig-közösségektől milyen *fejlődési fokok*, közösséglépcsők vezetnek az ideális közösségekig, holott társadalmunk egyik alapvető tennivalójáról van szó. A művelődési közösségek vizsgálatánál is ezért javasol-

tam, hogy legalább a mai kisközösség-fokokat különböztessük meg: az egymás mellett levők közösségét, az egybeférők közösségét, az együttélők közösségét stb.³ A holnap életformáját hiába képzeljük el a közösségi társadalomban, az egymásba kapcsolódó kis és nagy közösségek hálózatában, ha egyelőre csak *halvány sejtelmünk* van arról, hogy a közeljövő közösségeit (a családtól – mondjuk, a bolygók közösségéig) miként és milyenné szervezzük.

Észrevétlenül közhellyé kopott az igény, hogy *népben-nemzetben* kell gondolkodni, mert kevesen vizsgálódnak legalább ennyire tágas méretekben. Egyelőre az sem állítható, hogy az emberek tömegesen gondolkodnak faluban-városban, tehát a szűkebb pátriában. A legtöbb településen kialakult egy „mag”, a cselekvőkész, a helyi körülményeken változtatni akaró, otthont kereső emberek csoportja, amely nem esik egybe se a helyi vezetőkkel, se az értelmiséggel; de többnyire ők is csak *főtérben* (a szűk, belső körben) gondolkodnak. Ez a beszűkülés aztán tovább szűkül: nem a falu főterén vagy a főter környékén élőkről gondolkodnak, hanem inkább csak a főtéri intézmények – ugyancsak korlátozott – lehetőségeiről. Nem a közösségi igényből, hanem az *intézményesült formákból* indulnak ki!

A helyzetet nem sokat változtat, hogy a telekommunikációs eszközök jóvoltából az ország vagy a világközösség közhelyeit kimerítően ismerik, sőt nemegyszer sokkal alaposabban, mint a munka-

vagy lakóhelyük társadalmát és fejlődési alternatíváit.

A formális *főtéren* gondolkodás kifejezi, hogy az adott településen nincsenek valóságos közösségek, mert nem termelődtek meg a közérdekű gondolatok-tervek, hiszen a kovász-szerepű emberek falusi vagy városi méretekben sem képesek gondolkodni. A falvakban az urbanizáció és az iparosítás (a termelőszövetkezetek iparosítása is) túl lassú és egyenetlen, így a települések újfajta kohéziójának feltételei sem jöttek létre. Ezért igazán nem meglepő, hogy a kulturális intézmények sem látnak túl az *intézmények falain*, s nemcsak a települések peremén, külső körén, hanem a főtéren környékén élők igényeivel sem nagyon tudnak mit kezdeni. A főtéren gondolkodás vágyát persze eredménynek is tekinthetjük, mivel a mai családok zöme inkább csak saját portájában avagy bérlakásában gondolkodik.

A fejlődés egyik gátja, hogy a vajúdó közösségcsíráknak minimális a konkrét társadalmi szerepe, mert a jelenlegi gyakorlat szerint az együtt élő vagy együtt dolgozó közösség helyett általában néhány *kinevezett* vagy *választott bizottság* dönt a lényeges kérdésekben. (Vagy nemegyszer helyettük is a hivatali apparátusok.) Ez sokáig nem is nagyon lehetett másképpen, de a közvetlen demokrácia szükségessége magával hozta, hogy a különböző közösség-képződmények, politikai, szakmai vagy művelődési csoportok (kezdve a KISZ-szervezetektől mondjuk, a kivesző olvasókörökig) közvetve is alig vet-

tek részt egy-egy faluközösség vagy városi kerület irányításában, társadalmi-emberi viszonyainak fejlesztésében. Ebből fakadt, hogy saját „közösségi életüket” sem becsülték kellően, ráadásul a kezdeti eredményeket is leértékelték. Ezért nem vált és nem válik érdekükké, hogy tömegesen gondolkodjanak legalább főtérben vagy a település teljességében. Sokszor zavaróan hat, hogy ugyanakkor általános, *népi-nemzeti gondokról* véleményüket kéri, amelyekről közel sincs kialakult, letisztult – tehát a közhelynél többet mondó – gondolatuk, éppen a mindennapi, közéleti gyakorlatuk formalizmusa miatt. Nincs vélemény, ha nincs cselekvés. A helyi érdeknélküliséget nem enyhíti, vagy az érdektelenség látszatát nem számolja fel, ha a tömegképvisleti szervek társadalmi bizottságokat szerveznek a közösségi aktivitás erősítésére, hiszen ezek a bizottságok a munkahelyen és a lakóhelyen is zömében csak formális beleegyezésekre vagy hatástalan kifakadásokra vállalkoz(hat)nak. Ameddig a termelési és kulturális közösségek nem kapnak nagyobb és sokrétűbb szerepet, ameddig a szereppel nem élnek hasznosabban és dinamikusabban, addig aligha várhatjuk a közösségek erősödését és gyors szaporodását. A fejlődés jelenlegi szakaszában a közvetett, képviseleti demokrácia további hatékonysága elképzelhetetlen a közvetlenebb, a személyes részvételre épülő demokratizmus és közösségi aktivitás elterjedése nélkül. Nincs közösség funkcionáló demokrácia hiányában.

6. Az *I.-i előzmények* sem különböznek lényegileg az általános előzményektől. Ennek a nagyközségnek tizenegyezer hektár a közigazgatási területe, ebből a falu „csak” négyszáz hektárt foglal el. A három szövetkezetből egyesült nagy szövetkezet 6,5 ezer hektáron, s az állami gazdaság háromezer hektáron gazdálkodik. Arányában viszonylag optimális a szőlő területe, mert a termelőszövetkezet ezerkétszáz, az állami gazdaság hatszázötven hektáron szüretel. A faluban hetvenhárom magángazda összesen huszonhat hektáron keresi a kenyerét. Az ipar rendkívül lassan fejlődik, nagyobb beruházásra eddig nem került sor, bár a termelőszövetkezetnek elég jelentős cipőfelsőrész-készítő melléküzeme van. Ezenkívül két szeszfőzde, kenyérgyár, két darálómalom, kis vasüzem és állami borpince található. A kisiparosok száma meghaladja a százat. A vontatott iparosítás dacára 1985-től I. nem mezőgazdasági, hanem *átmeneti jellegű* település lesz, ha a távlati tervnek hinni lehet.

A nagyközség lakossága a hatvanas évek elején majdnem elérte a nyolcezer-ötszázat, de a hetvenes évek elején fokozatosan lecsökkent hétezer-kétszázra. Az utóbbi négy évben viszont újra növekedett, megközelítette a *hétezer-hétszázat*. A korábbi fogyás főleg abból adódott, hogy a külterületen élők költöztek el, de feltétlenül hozzájárult ehhez, hogy a gyenge termelőszövetkezetek bizonytalanságot élesztettek. Az I.-iak közül harminc százalék még tanyán él, bár a távlati elképzelések szerint tíz

éven belül újabb száz tanya megszűnik. A *mezőgazdaságban* jelenleg *háromezren*, az iparban csak hatszázötvenen, a kereskedelemben pedig háromszázan dolgoznak. A legutolsó adatok szerint az aktív keresők ötvenhat százalékot, amíg az eltartottak harminchárom, az inaktívak tizenegy százalékot tesznek ki. Az eltartottak valós számát nehéz megállapítani, mert sokan a ház körül, a háztájiban, a százalékos szőlőben vagy a saját szőlőben dolgoznak, nem is keveset.

A helyi *közösséggé szerveződés* eredményei nem jobbak az országos átlagnál. Pedig ezen a tájon a századforduló körül megszűntek a nagybirtokok, a kisparaszti gazdaságoknak kellett megküzdeni a homokkal. Nem legenda, hogy a század első évtizedeiben az I.-i családok összefogtak, kalákában, egymásnak kölcsönösen segítve egyengették el a homokbuckákat és telepítették a szőlőt. A közösségi hagyományok a negyvenes évek végén itt is *megszakadtak*, amelyhez a padlászseprő-politika mellett hozzájárult, hogy a megerősödött kisparaszti gazdaságok egymással versenyeztek, de az utolsó tizenöt évben a menthető hagyományok és szokások sem keltek életre, mert a *százalékos szőlőtermesztés* engedélyezése (amely a hatvanas évek elején itt tartotta a keresőképes lakosságot) a magántulajdonos gazdálkodás és gondolkodás nem szocialista formáját s egyúttal a saját portában való gondolkodást szentesítette. Ezen az sem enyhített, hogy a hatvanas évek közepétől kezdve a leggyengébben

induló, főleg napszámosokból verbuválódott szövetkezet tagjai társadalmi munkában telepítettek száz hold almást.

A szövetkezet történetét így jellemzi Sz. József elnök: „Nem vagyok I.-i, örülök, hogy befogadtak, és bíznak bennem. A hatvanas években nemegyszer féltem, az egyik tag biciklipumpával, a másik bicskával csapdosta az asztalt az akkori elnök előtt. Amikor megválasztottak főkönyvelőnek, szerettem volna kiugrani az ablakon és elfutni. Tíz éve a Zetor még átment tíz láda almán, mert lusta volt kikerülni a ládahegyet. A szövetkezet úgy indult, hogy 1961-ben vitát jelentett egyetlen kerékpár megvétele is, de nyolc év múlva a szövetkezetek közül elsőként exportáltunk almát külföldre önállóan. 1970-ben ipart telepítettünk, másfél év alatt kétszázhatvan asszonynak adtunk munkát. Most már oda értünk, hogy a szövetkezet tiszta vagyona ötvenhétmillió forint, bár lehetne több is. Az éves termelési érték hatvanmillió, ebből a mezőgazdaságé huszonnyolcmillió forint. Nem tudom elsorolni, mennyit kínlódtunk, amíg ide jutottunk. Csak azt mondhatom, amit Nádudvaron hallottam egyszer: Vagy Lenin születhetett volna előbb, vagy mi később!”

Amikor 1960–1961-ben a termelőszövetkezetek újra megalakultak, alig találtak már olyan szőlőtermesztésre alkalmas földet, amelyet korábban – ráadásul: sokkal korábban – ne telepítettek volna be. A régi ültetvényeket, kis parcellákat azonban

nem vághatták ki, mert az átlagban ötven év körüli tagságot ez a szőlő látta el munkával, és ez tartotta el. Más kereseti lehetőséget pedig nem tudtak volna biztosítani. Az alacsony életszínvonalon élő tagság az akkori gazdálkodás gyökeres megváltoztatását azért sem vállalta, mert nem hitt az újra megalkult, gyenge eredményű szövetkezetek megerősödésében. A részesművelés, a százalékos termelés *konzerválta* a régi helyzetet, de *biztosította* a teljes foglalkoztatottságot és a termelés megszokott, zavartalan menetét.

Ennek ellenére az a termelőszövetkezet jutott a legtovább, amely a legáldatlanabb helyzete miatt korán, a hatvanas évek második felében elsőnek kényszerült – *mert mást nem tehetett!* – szőlőt és gyümölcsöt telepíteni. Ha kellett, társadalmi munkában is, mert a közös kasszából nem futotta többre.

Az I.-i szőlőkultúra megújításának elhalasztása *meglepő hasznos következményekkel* is járt. A hetvenes évek elején a nagyjából stabilizált szövetkezetek tisztas jövedelmet fizettek, amelyet a háztáji szőlőből eredő haszon még jelentősen megemelt. Az élelmesebb és tehetősebb családok maszekban is műveltek szőlőt, ami végleg az átlag fölé tornázta elsősorban a jobb módú családok életszínvonalát. Nem tagadható, hogy *többszörösen* megdolgoztak az *átlagon felüli* jólétért. Most nem egy család készpénzvagyona megközelíti vagy meghaladja az egymillió forintot, hiszen a helyi lakosok – csak I.-ben

betett – takarékbetéte pillanatnyilag hatvanhétmillió forint. Ez a húsz-huszonöt évvel ezelőtti állapottal szemben gazdagságnak számító jólét nemcsak a szövetkezet becsületét vívta ki, hanem többnyire az I.-i gazdák vágyainak beteljesülését s nemegyszer túlteljesülését is, de csak a következő évtizedekben derül ki, hogy az anyagi révbe jutás milyen *új emberi és közösségi szükségleteket* termel ki. Ma mindenesetre úgy látszik, hogy se a családi, se a nyilvános közösségek nem fognak egyhamar fejlődni.

Losonczi Ágnes szociológus kimutatta, hogy minél magasabb szinten él valaki – anyagilag és kulturálisan –, annál inkább nyitott, társadalomért élő személyiséggé válik. Ezt írja: „A jól ellátott társadalmi rétegeknél – elsősorban azoknál, akik magas kultúrával és megfelelő anyagi lehetőségekkel rendelkeznek – az önösséggel szemben a társadalmi orientáció kerül előtérbe, és minél magasabb kulturális szinten vannak, annál magasabb a becse.”⁴ Az I.-tapasztalatok is azt mutatják, hogy az anyagi ellátottság szintjének növekedése önmagában, automatikusan – kultúra nélkül – nem indítja el az aktivizálást, a társadalmiasulást.

Az életszínvonal felfelé íveléséhez hozzátartozik, hogy I.-ben a családi jövedelmek emelkedésével szemben a szövetkezetek jövedelme *lassúbb* ütemben növekedett. A hetvenes évek közepére a három szövetkezetből kettő elég áldatlan helyzetbe keveredett, mert a szőlő termőterülete és a termés

mennyisége *veszélyesen csökkent*. A harmadik szövetkezet ugyan szerencsére ügyesen gazdálkodott, az átlagnál jobb szövetkezetté vált. A gazdaságok talpra állásával egy időben rohamosan emelkedett a parasztság átlagos életkora. I.-ben egyre fenyegetőbb a veszély, hiszen három év múlva ezerötyszáz-ezerhétszáz nyugdíjas lesz. Marad hét-nyolcszáz tag, akik közül sokan idősek. Az előregedést főleg az okozta, hogy a hatvanas években, de később is az általános iskolákból kikerülők nem a mezőgazdaságban helyezkedtek el. Jelenleg is két-három gyerek megy csak el a szövetkezetbe dolgozni, holott három nyolcadik osztály végzett az idén. A jobb képességűek mind továbbtanulnak, ám közülük elég kevesen térnek vissza a szülőfaluba. A szövetkezetek is csak az utolsó öt-hat évben alkalmaztak nagyobb számban fiatal szakmunkásokat.

A gazdagodás a hetvenes évek közepén észrevétlenül megbosszulta magát, hiszen az új telepítések, beruházások elhalasztása azt eredményezte, hogy a szövetkezetek bizonyos értelemben előre felérték a jövőjüket. Azét a holnapét, amit igazán meg sem terveztek.

Az I.-i módosodás is egyúttal relatív szegénységgel párosult. Az elmúlt években számos kétszintes családi ház épült, ám a lakások fele, mintegy nyolcszázötven otthon mégsem felel meg a normális igényeknek. Ez a tény is mutatja, hogy a nagyközség lakosságának nem minden rétege és nem egyformán gyarapodott! Az utolsó tizenöt évben aztán a

faluközpontja, régi magja végképpen elavult és általában leromlott, mert új középületek csak elvétve épültek. A beruházások elmaradása miatt a teniszpályák rettentően megsokasodtak – ki győzheti? –, mivel új párt- és tömegszervezeti székházak, új étterem, új művelődési ház, új óvoda, új könyvtár stb. kellene egy időben és gyorsan felépíteni és berendezni. A nagyközségben jelenleg hiányzik a közműves *vízellátás* is, ami legalább ötvenmillió forintba kerül, így helyi erőből semmiképpen sem készíthető el, pedig az új családi házakból már nem hiányzik a fürdőszoba. Ráadásul sok családnak futotta arra, hogy házi vízművet szereltesse be, amiért nekik egyáltalán nem érdekük, hogy saját zsebükből nagyobb összeget áldozzanak a vízművesítésre. A közműves vízellátás építésének elhúzódnása – mert ezzel is elkéstek! – nemcsak a beruházás költségeit növelte meg jócskán, hanem egyúttal a falu ellenállásába is ütközött.

A nagyközség *civilizációs fejlődése* nem tartott lépést a lassú, de folyamatos ipari és mezőgazdasági előrejutással sem. A három korábbi szövetkezetből 1976-ban egyesült mammutszövetkezet nemcsak a kereső lakosság többségét foglalkoztatja, hiszen a kétezer-négyszáz tag mellett nyolcszáz alkalmazott van, hanem alapvetően meghatározza I.-nek és környékének gazdasági-társadalmi jövőjét; a szövetkezet hatezer-ötszáz hektáron gazdálkodik, ebből a szőlő ezerkétszáz, a gyümölcs pedig háromszáz hektár. Néhány év alatt, ha lesz elég

pénzük, százhuszonhat hektár új szőlőt telepítenek majd, ami körülbelül annyi, amennyit a három szövetkezet tizenhat év alatt ültetett. A háztáji területe sem kicsi, ötven hektár híján ezer hektár.

Az új szövetkezet az ország legnagyobb szőlő- és gyümölcsstermesztő üzeme.

Részlet egy interjúból: „No nem ment olyan könnyen az egyesülés. Mi már kopaszodunk, jobban is látjuk a dolgokat, mint akár a miniszter. Meg a népek is megérik azt, ha a vezetők nem elég őszintén agitálnak. Három éve le is szavaztuk még az egyesülést! Nem fogadtuk el a zsákbamacskát. . . Az elnök most azt állította a közgyűlésen, már nem a politikusok kényszerítenek minket erre, hanem a gazdasági fejlődés. Meglehet. Bár nem nagyon hittünk neki, csak bízunk benne, hogy valahogy kimászunk a csávából. Mindenki beszélt arról, hogy a másik két szövetkezet a tönk szélén áll, hiába tagadták. A mi szövetkezetünknek kellett megmenteni őket. Ezért az egyesülés. A mi hasznunkat jövőre már három szövetkezet tagsága között oszthatjuk fel. Kevesebb pénz üti a markunkat. A vezetők ezt nem merték bevallani, de azért tudtuk – és megszavaztuk. . . Az elnök közmondást idézett: Messze nézzen, aki élni akar. Nem sokáig láttunk el. A végén még nevettünk is, amikor B. Mátyásné felállt, és csak ennyit mondott: Krisztus urunk meghagyta, híveim, csoportosuljatok! Azért sokan kételkedtek, hiszen könnyebb kis családban egyetérteni.” (M. Jenő brigádvezető.)

Az új termelőszövetkezet mindjárt alakulása pillanatában kidolgozott egy *gazdasági tervet*⁵ avagy reális utópiát, amelyet részben az a felismerés alapozott meg, hogy a gazdasági nagykorúsággal együtt fog járni: a szövetkezet nem pusztán ebben a nagyközségben, hanem a vonzáskörzetébe tartozó településekben is gondolkodik majd. És nemcsak az I.-i szőlő- és gyümölcskultúrát fogja minél előbb és gazdasági visszaesés nélkül megújítani, hanem a falu *társadalmi-kulturális-emberi viszonyai-val* is törődnie kell majd, ami teljesen új és szokatlan feladat lesz. Az egyesülés utáni évben még nemigen foglalkoztak ezzel, mert az objektív és szubjektív feltételek nem kedveztek, például a falu gazdasági és tanácsi vezetői között kevés az egyetértés és segítőkészség.

A most utópiájában azért a legfontosabb szerepet a *termelőszövetkezet* kapja, amelynek előbb vagy utóbb nem egyedül a termeléssel kell foglalkoznia, ha még néhány évig ez is lesz a leglényegesebb dolga. Nem csupán történeti érdekesség, hogy három éve, amikor véletlenül I.-ben jártam, az egyik szövetkezet elnöke (aki később az egyesült szövetkezet elnöke lett) rögtön kifejtette, hogy a kétkezi dolgozókat sem elég csak *munkaerőnek* tekinteni, mert éppen a fokozódó gazdasági stabilizálódás lehetőséget kínál arra, hogy a szövetkezeti tagok és alkalmazottak s általában a falu életmódjával, művelődésével is törődjenek.

Ennek a dolgozatnak a második felében megfo-

galmazott elképzelés nem született volna meg, ha a szövetkezet és a falu vezetőiben nem érik meg a *felismerés*. A most utópiája tehát társadalmi megrendelésre készült, tíz-tizenöt évvel korábban ötletként sem merült volna fel, ráadásul ezt az új feladatot máshol is meg kell oldani. A társadalmi kísérlet elindítását azonban szükségszerűen *lassítja*, hogy pillanatnyilag az egyesült szövetkezetnek minden energiáját leköti a termelés nagyüzemi megszervezése, a szövetkezeti demokrácia kiépítése, egyáltalán a gazdasági eredmények elérése vagy a tömegszervezetek aktivizálása. Már ez túl sok kockázattal és izgalommal jár, így *egyelőre* – habár a lehetőségek többsége adott és a társadalmi szükséglet is erősödik – nem mernek többre vállalkozni.

Néhány évig jelentősebb változás nem várható.

7. A történeti-társadalmi előzmények elemzését a *közösséggé szerveződés* általános nehézségeivel kezdtem. A valóságos helyzet semmivel nem jobb I.-ben sem, mert se a munkahelyi, se a lakóhelyi csoportok közösséggé alakításában nem jeleskedtek. S ez nem is nagyon kérhető számon rajtuk, mivel most jutnak el a fejlődésnek arra a fokára, hogy a helyi mikrotársadalmat megfigyelhetik, és esetleg *alternatívákat* dolgozhatnak ki az életmód fejlesztésére, a közösségek szervezésére. Pillanatnyilag úgy látszik, hogy az új közösségek spontánul, társadalmi tervezés és erőfeszítés nélkül nehezen jönnek létre.

A helyi társadalmi viszonyokat is rejtett (a nyil-

vánosság előtt meg nem beszélt) *ellentmondások* jellemzik. A dédnagyapák és nagyapák föld- és munkaszeretete megmaradt, de az értékesítési verseny, a meggazdagodás újabb esélye *megengedhetőnek* tüntette fel a tisztességtelen eszközök használatát, itt elég utalni a borhamisítás elterjedésére. A jó módú családokra jellemző, hogy akkor is maximális erőfeszítéssel termelnek, amikor a haszon további fokozása s növelése már-már értelmetlen, a jövedelem-felesleget nem tudják értelmesen felhasználni. Ezzel egy időben bizonyos mértékig újratermelődött a *gazdag–szegény ellentét* – ha a mai „szegénység” régen sokszor „gazdagságnak” is számított volna –, mert a jelenlegi versenyfutásban lemaradt családok s gyermekeik nemegyszer ellenséges érzésekkel tekintenek a gazdagabb portákra és a jobb módú, kivagyisággal tüntető utódaikra.

G. Sándor tizenhat éves tanuló mondta a következőket: „Nem tetszik, hogy az egyik ember szegény, mint a templom egere, a másik meg olyan gazdag, hogy több a pénze, mint az esze. Lakása van Pesten, Soroksáron és a szomszédunkban is. A szobákban szépek a bútorok. Angolvécéjük és zuhanyozó van a tanyán is. A pincében faragott hordók. Szőlője több helyen van, legutóbb őszibarackost is vett. A szőlő magas művelésű, a napszámosoknak 25 forintot fizet óránként. Amúgy különben nagyon rendes és jószívű, traktorokkal permetezik, engedélye van hozzá. Ismerek olyan gazdag szülő gyerekét, aki nem vág fel, és kedves hoz-

zám, de csak egyet. A többi felvág arra, hogy kicsoda. A tanulásban pedig jobb vagyok náluk. Az egyiket az apja Pestre küldte sportiskolába, focizni tanul, amikor hazajött, azt hittem, megetet a cseleivel. De nem. Gyenge a fizikuma. Szerintem szégyen rájuk nézve, hogy nem elsők a tanulásban és a sportban, pedig mindenük megvan. . . .”

A falu belső *értékrendje* szerint tehát azoknak a családoknak van rangja, amelyek a mai átlagnál tehetősebbé váltak, és *vagyonukat látható módon*, házban, traktorban, autóban, csicsás kerítésben stb. tárgyasították. Ez a tény is mutatja, hogy a helyi társadalom is rétegződött, ha a különbségek nem is tudatosultak egyformán. A vagyon nagysága által *elkülönülő* rétegek között elég minimális a kapcsolat, amelyet tovább korlátoz a társadalmi munkamegosztás következtében kialakult hierarchia. A falu közgondolkodásában is rögződött, hogy a módosabb családok tagjaiból könnyebben és gyakrabban lesz vezető.

Az I.-i viszonyokat is jellemezhetjük a vidékiség kategóriájával, amelyet Bánlaky Pál szociológus összegző – már-már jelképes – fogalomként határozott meg. A belső hierarchia és értékrend ebben a faluban is abszolutizálódott, és változtathatatlanak tűnik. A kisvárosokkal szemben a helyi viszonyok jobban áttekinthetők, ezért gyakoribbak és konkrétabbak, bár az egynemű közeg miatt kevésbé látványosak az egyéni különállások. Itt is visszaköszönő magatartás az, amely a minél teljesebb

konfliktusmentességre, a bármi áron elérhető nyugalomra törekszik. Rendkívül nyomasztó a viszonyítási alap és kitekintési lehetőség hiányát fokozó és megőrző információszegénység, műveltséghiány, *kulturális lemaradás*.

A helyi állami és társadalmi szervek állandóan javuló munkája ellenére, ha a választott képviselőket nem számítjuk ide, a lakosság többségének kicsi a *társadalmi szerepe*, a közvetlen közéleti szerepe, ami konzerválja a kialakult viszonyrendszereket. Az I.-iek a közintézményekben inkább csak ügyfélként vagy panaszosként fordulnak meg, amit *panasznap*i közéletnek hívok. Olyan kulturális közösségek sem jöttek létre, nem is alakulhattak, amelyekben szinte mindenki társadalmi aktivitást fejthet ki. Ez eddig nem látszott szükségesnek, ahogy az is természetesnek tűnt, hogy a főtér és a faluszél között kevés a társadalmi *kontaktus* vagy akár csak információcsere.

A konkrét közösségi-emberi viszonyok tehát *szigorúan behatárolják*, hogy ki hova tartozik, mit csinál, kivel és miről tárgyal stb. Ugyancsak szűk ez a közösségi ketrec, ha időnként tágasnak is érződik. A valódi közösségi élethez képest (amelyről nincs kialakult elvárás) az itteniek többsége *elszigetelten* él, de a részleges társadalmi izoláltságot ritkán fogalmazzák meg. A nagyközség lakói rendszeresen alig jutnak el a nyilvánosság fórumaira, még abban az esetben sem, ha joggal ide számítjuk a közélet és kultúra intézményes formáit, mert a falugyűlések-

től és a termelőszövetkezet közgyűléseitől eltekintve újabb lehetőségek nincsenek vagy nem kristályosodtak ki.

Az emberi *érintkezés* sokoldalúsága a régi faluközösség feudális kapcsolataihoz mérve csökkent, de a lassan urbanizálódó és iparosodó nagyközség kiforrhatja az új közösségi formákat. A közösségi lét legnyitottabb és kollektívabb színtere az együtt dolgozók csoportja, a *munkahelyi* brigád. Ezen az igazságon az sem változtat, hogy a háztáji munkában erősebb az egymásra utaltság és egymáshoz tartozás érzése, ugyanakkor most az okoz gondot, hogy a szövetkezet mammutsága miatt egy-egy dolgozó aligha tekintheti át a nagyközösség dolga- it, gazdasági kockázatait, még akkor sem, ha minden információt megkap.

Az elmúlt húsz év történetét a nyugdíjas D. Mihály pontosan és ízesen meséli el: „Hatvanban nagy keservesen vettünk két hold földet. Régóta vártunk erre. Az első év termését jórészt a korábbi tulajdonosnak adtuk törlesztésül, de a következő esztendőben már a termelőszövetkezetnek kellett aratni. Nem akartuk! A két hold elvesztése úgy fájt, mintha húsz hold lett volna. Mi jobban megszenvedtünk ezért, mint más tízszer ennyiért. Akkoriban kijártak a tanyára agitálni, le sem szálltak a nyakunkról, de csak a feleségem értett velük egyet. Én nehezen barátkoztam meg a szövetkezet- tel, pedig ugyanannyi háztájit kaptam, mint amennyi földem volt. Kádár elvtárs megmondta, a

magyar megverette magát egy kis jólétért... Az volt a baj, nem tudta a nép, hogy mi következik, s nem így gondolta a jövőjét. Utólag derült ki, jó dolog a szövetkezet. Pedig úgy vélekedtünk akkor, mint az a komám, aki ha tudta volna, hogy Belzebub birodalmában söntés van, rögtön a vonat alá vetette volna magát. De nem tudta. Most már azt mondjuk, isten őrizzen attól az élettől, amikor két holdunk volt, nem kívánjuk vissza a magántulajdonos időt. Legutóbb megint felkavarták a falu nyugalmát, a szövetkezetek egyesítésére agitáltak. Boszorkányosan sorolják a számokat, nehéz eltalálni az érvek között, nem nagyon sejtjük, hogy mi következik, de most bízunk a jövőben. A fiam is ezt érzi, aki gépkocsivezető a szövetkezetben..."

A *fiatalok* társadalmi-egyéni cselekvése is eléggé korlátozott, mert nagyon szabályozott munkahelyi csoportban dolgoznak, amelynek a munkamegosztás miatt csekély a kapcsolata más rétegekkel és szakmákkal, vagy azért is, mert a rokoni-baráti körön kívül más társulásba ritkán tartoznak. Az emberi kapcsolatok minőségére jellemző, hogy a barátságok is általában a hierarchiában azonos szinteken állókra korlátozódnak. A nagyvárosi fiatalokkal szemben nincsenek illúzióik, mert a művelődési választék nem kínál látszataaktivitást, hiszen I.-ben a *szabad idő lehetőségei* az országos átlagnál kisebbek.

Ha valamelyik fiatal kilép a falu színpadára, amely változatlanul a főtérré szűkül, nem állítódik

semmilyen választás elé. Ahogy a nagyközségben nincs *munkahely-választék*, ugyanúgy nincs *kulturális kínálat*. A művelődési otthonban egyetlen klub található, ahova legfeljebb ötven fiatal tér(het) be rendszeresen. Az éttermen, cukrászdán és mozin kívül máshova véletlenül sem tévedhetnek be. Ha esetleg érlelődnek is bennük más igények, ezek felkeltésére semmilyen kollektív lehetőség nincs. Látszólag az a helyzet, hogy se megfelelő intézmény, se művelődő közösség, se egyéni aktivitás, csak *látszateredmények* és szüntelen tervezgetések vannak.

„Juhhodály ez, hiába pofozták helyre; nem kultúrház, pedig úgy hívják. Legutóbb a téesz közgyűlésén telt meg. A bejárat előtt szakadt plakát lógott: a könyvjó barát. A terem rideg volt, barátság-talan, a székek vaslábúak és kényelmetlenek. A mennyezetről lámpák helyett három árva lampion csüngött. A háttérben poroltó díszelgett. Nemigen járnak oda, hacsak a fiatalok nem, amikor kinyit az ifjúsági ház. Ahogy hallom, nemcsak nálunk, máshol is vegetál a kultúrház. Az igazgatók egymást váltják, hol a faluból bíznak meg valakit, hol idegent hoznak. Teljesen mindegy, nem sok történik. A tanács helyébe én ennyi pénzt se ölnék bele ebbe a juhhodályba. Ennyi erővel az ablakon is ki-dobhatnák. Egyszer rám akarták bízni a vezetését, nem vállaltam. Nem tudtam, hogy mihez kezdhet-nék vele. Csinálhattam volna néhány bált, de hát nem ez a közművelődés. Valamikor itt tanítósko-

dott Táncsics Mihály, szelleme kötelezhetne minket. Attól tartok, a művelődési házak többségét fel lehetne robbantani, csak hát nem találtunk ki helyettük semmi egyebet. Annyit beláthatnánk, hogy a termelőszövetkezet hetente nem fog két közgyűlést tartani csak azért, hogy a népek rendszeresen betóduljanak a kultúrházba.” (S. Péter pedagógus.)

Néhány dokumentumból idézek: „Községünkben 1973-ban 304 ezer forintot, 1974-ben 221 ezer forintot terveztek kulturális alapra. Azóta sem sokat növekedett. Nem indokolt a kulturális alap csökkenése. Soknak találjuk a bel- és külföldi utazásokra fordított összegeket.” (A helyi pártbizottság jelentése.) „Javítani kell a művelődési otthon és a klubok működési feltételeit, hogy betölthessék funkciójukat, és a közös szórakozás, a közös művelődés otthonai legyenek. Fel kell számolni a művelődési ház centrikusságot, az elszigeteltséget, az alacsony kihasználtsági fokot.” (A helyi pártbizottság határozata.) Azt hihetnénk, az önkritikus szellem meghozta az eredményét. Egy évvel később a helyi tanács így értékelt. „Az elmúlt időszakban nagy gondot fordítottunk az ifjúság széles körű (sic!) nevelésére. Ezt mutatja, hogy a fiatalokkal való foglalkozást már egész fiatal korban, az óvodás korban megkezdjük. Részükre balett-tanfolyamot és zeneóvodát szerveztünk. Az általános iskola tanulói az iskolán kívül a gyerekklubban találkozhatnak egymással, alkothatnak közösséget, tanul-

hatják meg a közösségi élet szórakozási formáit. . . . A községi KISZ-alapszervezettel az elmúlt időben jó kapcsolat, együttműködés alakult ki. Havonta egy alkalommal megrendeztük a községi KISZ-alapszervezetek találkozóját, ahol a fiatalok a maguk által összeállított műsorral léptek társaik elé.”

Hosszan idézhetünk az értékelésből, a *tupírozott eredmények* felsorolásából. Nem is kellene említeni, hogy a fiatalok havonta egyáltalán nem léptek fel műsorral társaik előtt. Tulajdonképpen nem történt *semmi*, kivéve, hogy az óvodában és az iskolában néhány szakkör működik, és ismét megrendeztek jó néhány TIT-előadást. Semmi sem mutatja, hogy a holtpontról elmozdulnának. A helyi KISZ-szervezettel már „jó az együttműködés”, aminek a hatása egyáltalán nem látszik, ráadásul a fiataloknak mindössze 7,2%-a tartozik a KISZ-be!

A helyi (s nemcsak az itteni) közművelődés a meglevő társadalmi igényhez képest is alig jutott túl a *vegetáláson*. A művelődési ház kicsi, elavult, nem vonz tömegeket, a könyvtárnak nincs olvasóterme, főleg csak a tanulók keresik fel. A helyrepofozott, de mégsem megfelelő intézményekben maximális *népművelői bravúrral* is nehezen indítható el a közösségi művelődés, mert egyelőre ott tartanak, hogy legfeljebb az ifjúsági klubba lehelnek életet, mert egyelőre nem futja többre, mint a szokványos ismeretterjesztő előadások szervezésére, mert egyelőre azt hiszik, hogy elsősorban az intézményen belül kell megújulni, s mert abban az illúzióban rin-

gatóznak, hogy a helyi közművelődés már megindult.

A *közművelődés hatástalansága* ugyanakkor a fiatalokban a *céltalanság* és *tehetetlenség* tudatát erősíti. hiszen az életforma változását, gyakran változását csak fokozza a közelet és művelődés formalizmusa és érdektelensége. A faluközösség intézményesen keveset nyújt, ezzel szemben nem egy fiatal a családtól – anyagiakban – túl sokat kap. Házasságkötéskor akár saját házat vagy házrész, a lakás teljes berendezését vagy személykocsit vehet át. Ez persze néhány évtizeden belül feleslegessé teheti a további felhalmozást, és valószínűleg (semmi biztosíték rá!) új igényeket és értékrendet is szülhet; ha egyúttal a nagyközség képes felmutatni egy ilyen *kollektív* vagy legalább *egyéni mintát*.

8. A hetvenes évek második felétől kezdve legalább három rendkívüli feladat megoldása vár a településekre. A *legelső* nem egyéb, mint a gazdasági prognózisok minél teljesebb valóra váltása. Az I.-i termelőszövetkezetnek el kell végeznie a nagyüzemi szőlőtelepítést és ezzel párhuzamosan tovább emelheti a lakosság életszínvonalát. A *második* tennivaló sem kisebb, hiszen a községek civilizációját lényegesen nagyobb ütemben és méretben kellene fejleszteni, amihez ebben a faluban elengedhetetlen, hogy nagyszámú korszerű lakás, új politikai és művelődési intézmények épüljenek. A *harmadik* feladat a legnehezebb és már nem háttérbe szorítható, miután végre tudatosan javítani muszáj a tár-

sadalmi-emberi viszonyokat, hogy a szocialista életforma és az igényes emberi élet megvalósulhasson. Aminek érdekében az I.-iek – és mások – számára kidolgozható a *konkrét életforma- és kultúra-utópia*.

9. A kelet-európai szocialista országok sajátos fejlődési szakaszhoz érkeztek, mert a szocializmus történelmi lehetőségeinek teljesebb valóra váltásához kezdhetnek hozzá. Ezt a *kelet-európai esélyt* – az egyik szakember – így fogalmazta meg: „a társadalmi makroviszonyok (tulajdon- és osztályviszonyok) szakadatlan fejlesztése alapján a hétköznapi létformákban, a közvetlen, személyes kapcsolatokban (vagyis a társadalmi mikroviszonyokban) is kifejezettebbé és érettebbé kell tenni a szocialista értékek és normák befolyását.”⁶ A most utópiája a kelet-európai s a magyar lehetőség konkretizálásának formáit keresi.

10. Az elképzelés elméletben húsz-harminc, de a gyakorlatban csak tíz-tizenöt évre tekint előre. Olyan *társadalmi-közművelődési kísérlet* elindítását ajánlja, amely konkrétan legfeljebb egy évtizedre dolgozható ki, mert az életforma-változtatásnak, közösség-szervezésnek hatásairól csak hipotéziseink lehetnek.

11. Ez a konkrét utópia először is egy elterjedt félreértést és felemás gyakorlatot szeretne megcáfolni, mert szinte minden nagy- és kisközségben

csak a település közepén, megint a *bűvös főtéren*, a tanácsházán vagy a szomszédos művelődési házban, könyvtárban akarnak mindenféle közösséget megszervezni.⁷ A politikusok és népművelők kimondatlanul is arra számítanak, hogy az érdeklődők elhagyják majd utcájuk, családi körük természetes közegét és tömegesen elindulnak a sokszor kilométerekre levő faluközpontba. Az ismeretlen és nyilvános közösségbe, ahol együtt fognak gondolkodni, határozni, művelődni stb. Ha ez a *reménytelen „utópia”* valósággá is válna, akkor is legfeljebb tíz (vagy húsz) közösség szerveződhetne a szűk (vagy akár tágas) intézményekben, ami végül mindössze annyit eredményezhetne, hogy – mondjuk I. esetében – a hét-nyolcezer lakosból jobb esetben nyolc-tíz százalékot aktivizálnak, művelnek. *A többséggel tehát megint nem törődne senki*, sőt az intézményekbe csábítottak azok közül kerülnének ki, akik már eddig is gyakran és cselekvően vettek részt a falu életében.

A másik elterjedt félreértés és kudarcra ítélt vállalkozás, hogy az ipari és mezőgazdasági üzemek nagyobb részében nem az adott munkahelyen, a brigád műhelyében vagy a szőlőskertben akarnak közösséget szervezni, hanem megint az üzem vagy a szövetkezet – gyakran távol eső – *központjában*, hivatali székházában, ahol általában jól berendezett és otthonos klub várja a látogatókat. Ez a *központosítási mánia* még az ötvenes évek első felének maradványa, amely nemegyszer a közösséggé válás

esélyét is elrontja. Az előbbiekből következik, hogy egy csoport vagy közösség helye inkább s főleg ott lehet, ahol a résztvevők *dolgoznak* vagy *laknak*. (Itt jegyzem meg, hogy a közösség fogalmát mindig idézőjelben használom, bár az idézőjelet nem írom le folyton, mert a jelenben csak *közösség-csirákról* vagy *félíg-közösségekről* beszélhetünk.) Ha tehát az eddigi félreértéseket valamennyire felismerjük, akkor a korábbiaktól gyökeresen eltérő intézményeket és egyúttal nem intézményesített formákat is kell találnunk.

Éppen ezért egy nagyközségben, I.-ben sem az a legfontosabb, hogy a falu központjában új, több szintes, komplex *közéleti-oktatási-művelődési-sportolási központ* épüljön, bár erre is nagy szükség lenne, hanem az látszik sokkal hasznosabb megoldásnak, ha minden nagyobb utcában kisebb *klubszobát* vagy *klubkönyvtárat* vagy bármilyen közösségi teret nyitnak. De csak abban az esetben, ha az egymást ismerő és együtt élő emberek közösségeket szerveznek maguknak, és fizetett alkalmazottak nélkül is irányíthatják ezeket az utca-klubokat. Így elsőként ne azt tervezzük, hogy a főutcákban, a falu négy-öt helyén társadalmi összefogással és némi állami segítséggel kisebb-nagyobb *klubkönyvtárakat* építünk, hanem előbb és főleg azt, hogy az utcák többségében keressünk egy-két olyan családot, amely *önként* vállalkozik arra, hogy terebélyes házában vagy tágas kertjében (tulajdonképpen: bárhol) rendszeres *beszélgetéseket* szervez. Ezzel létre-

jöhetne a *családi klubok* vagy *családi klubkönyvtárak* hálózata, mert már nem egy családi házban olvasóterem méretű szobát is találhatunk, amelyeket ráadásul a vendégek is alig-alig használnak ki, ha egy-két napra elfoglalják a modernizált tisztaszobát, a csak látogatóknak fenntartott teret.

Ebben az új „*intézmény*”-*struktúrában* a falu közepén levő közművelődési intézmények elsősorban *szolgáltatókká* válnak, az utca-közösségeket látják el a kért eszközökkel, az igényelt előadókkal, módszertani tanácsokkal stb. Ezért a művelődési ház, a könyvtár és nem kevésbé az iskola módszertani, szervezési központ szerepet töltene be, amely éppen ezért nem tíz, hanem akár száz művelődési közösség ösztönzőjévé válhatna. A különböző csoportok, társulások gazdája és mozgatója a helyi KISZ- és népfrentbizottság lenne. Ez a *decentralizálási utópia* egyáltalán nem irreális, noha az utcák mikrovilágában ugyancsak kézzelfoghatóak a társadalmi-emberi feszültségek, de ez a spontán közösségi törekvés eddig sem gyengült meg, hiszen a családi házakban ma is gyakoriak a *rokoni találkozók*, *baráti társalgások*, *ismerősi eszmecserék* stb. Ezért az a gyanúm, hogy a nyilvános közművelődés először e spontán közösségekben, a családi-baráti összejöveteleken alapozódhat meg, bár ezekről a nem-intézményesített formákról túl keveset tudunk, s statisztikákban nem számolunk velük és a véleménycserékre nincs közvetlen hatásunk. Ezzel burkoltan sem akarom azt ajánlani, hogy a spon-

tán közösségeket intézményesítsük. Ez az ismeretlen közélet és közművelődés különben is *tömegesebb és hatékonyabb*, mint az oktatási és művelődési intézmények jól szervezett, de nem mindig intenzív és általában szűk réteget elérő tevékenysége. Az később probléma lehet, hogy az általam javasolt utca-közösségek a nyilvánosság mellett hogyan őrizték meg a *családiasság* légkörét, egyáltalán miképpen vállalják az *összekötő szerepet* az egyének és az intézmények között.

Az elkövetkező években tehát szervezzünk *utca-közösségeket*, amelyek tagságának körét nem érdemes mechanikusan leszűkíteni az adott utca lakói-ra. Előfordulhat, valaki eleve több utca-klubba jár, mert választani akar, vagy két-három helyen is jól érzi magát, ahogy arra is számítani kell, hogy valaki csak a szomszéd utca közösségében mozog otthonosan. De lehetőleg az amúgy is együtt élők és egymást alaposan ismerők, nemegyszer félreismertők alakítsanak különböző közösségeket. Ezeknek az utca-kluboknak, melyeket bármelyik család megszervezhet, mindenki tagja lehet, függetlenül az életkortól, a munkakörtől, a társadalmi rangtól stb.⁸

Elsősorban persze azokra legyen gondunk – legyen gondjuk –, akik eddig a kultúrából a leginkább kirekesztettek voltak, de az átlagnál többre törnek, értelmesebb életre vágnak, gondolkodni és tenni akarnak. A közművelődés jelenlegi intézményei a legjobb esetben csak az adott település la-

kosságának *egyharmadát* érik el, így az utca-klubok tagjainak mindenképpen a másik kétharmadból kellene verbuválódni, de ez nem jelentheti senkinek sem a kirekesztését. Az utca-közösségeknek egyúttal az is feladata, hogy nyerjék meg szervezőknek-vezetőknek (*kovász embereknek*) azokat, akik eddig is részt vettek a közösségi életben, s önzetlenül mások helyett dolgoztak, függetlenül szakmájuktól és munkahelyüktől. Előbb-utóbb el kellene érni, hogy minden értelmiségi legalább egy-egy utca-közösség léteért felelősnek érezze magát.

12. A fejlett szocializmus előkészítése a hétköznapi létformákban tehát ezekben a *lakóhelyi közösségek*-ben indulhat meg. A társadalmi munkamegosztás még nem enyhülő kényszere miatt az ideálokat megközelítő közösségek úgylis főleg a munkamegosztás azonos fokán dolgozók között szerveződhetnek meg. A munka egyelőre még szortírozza, *elválasztja*, atomizálja az embereket. Csak a távolabbi jövőben reménykedhetünk abban, hogy a munkamegosztás parancsát megváltoztassuk, azaz a fizikai munka, a segédmunkás lét lassú megszűnése után a megközelítőleg azonos szellemi szinten dolgozók kollektívái – feltehetően – jobban közösségekké rendeződnek. De addig a lakóhelyi közösségek valamennyire *enyhíthetnek* a társadalmi elkülönüléseken, annál is inkább, mert a mai falvakban a lakóhely jobbára még munkahely is.

A közeljövő személyiségének persze minél több és különböző közösségbe kell tartozni. A most utó-

piájának éppen ezért fontos része, hogy a *termelőszövetkezet* (és a többi munkahely) *brigádjai* egyre jobban megközelítsék az elképzelt közösségeket, amit talán az is megkönnyít, hogy nagyjából azonos munkát végeznek. A munka brigádjainak ösztönzése nemcsak a munkahely dolga, hiszen nem pusztán a munkások rétegei, hanem a munkások és vezetők között is érdekellentétek feszülnek. Ebből is következik, hogy a brigádok közösséggé válásának helye nem egyedül a *munkahely*, ahol jobban meghatározók az ellentétek; bár a közművelődési felelősök zöme csak a munkahelyen tudja elképzelni az együtt dolgozók összerázódását, ahol a művelődés megszervezésénél is fontosabb a szocialista demokrácia kibontakoztatása.

Az I.-i prognózis is feltételezi: a kialakult lakóhelyi közösségek a korábbinál nagyobb és bensőségesebb *élményeket* adnak, melyeknek feltehetően olyan ösztönző hatásai is lesznek, hogy az utca-klubok tagjai a munkahelyen is megpróbálnak valódi közösségeket létrehozni, de az is előfordulhat, hogy egy-két lakóhelyi közösség nagyjából meg-egyezik a munkahelyi brigáddal. Az eddigi tapasztalatok mutatják, hogy a formális közösségeket megpezdíti az az ember, aki máshol már felemelő-eldöntő élményeket – mintegy *közösségi pecsétet* – kapott. Az utca-klubok ezért valószínűleg hatnak majd a családi életekre is, amelyek I.-ben is vajúdnak, ha a hagyományok és anyagi érdekek össze is tartják őket.

Az utca-közösségek tehát elvileg egyszerre *humanizálhatják* a családok életét és a munkahelyi „családokat”, ha ennek a konkrét befolyásnak a mértéke nagyon is különböző lesz.

A közösség-szervezésnek itt vázolt módja *nem* a legideálisabb, de a mai körülmények között ez a módszer látszik a *legreálisabbnak*. Az utca-körök mellett nemcsak az szól, hogy az együtt élők utcája a legbiztosabb közösség-szervező hely, hanem az sem elhanyagolható, hogy pillanatnyilag ez a közösségforma egyenlítheti ki – valamennyire! – a társadalmi munkamegosztás szerinti közösségi-emberi *ellentéteket*, *távolságokat* stb. A kiegyenlítésnek annyi a biztosítéka, hogy e konkrét közösségek kaphatják és vállalhatják a legteljesebb – a múltból nézve legteljesebb – közösségi feladatot, bár ez a teljesség nyilvánvalóan csak a korlátozások lassú, de folyamatos feloldásával lehet egyenlő. Az utca-klubok tagjai megjárhatják a *közös gondolkodás* lépcsőit: a megragadható utca-gondoktól, sőt a tyúkperektől eljuthatnak a súlyos egyéni gondokig és ugyanakkor a községi problémákon át akár a nemzeti vagy nemzetközi tennivalókig. A legelső (!) közösségi feladat az *önismeret-nyújtás*, amelyet követhet a *tágabb közösség* életében való aktív, demokratikus részvétel, a bekapcsolódást segítő művelődés.

Nem véletlenül vitázunk annyit az életforma-váltásról, az ezzel együtt járó válságról, útkeresésről. A legtöbb településen, I.-ben is, egy évtized alatt

alaposan módosult az emberek *életformája*. Ennek következménye lett, hogy a régi közösségek, összetartó formák érvényüket veszítették, bár a szükség-szerűségeen sokat enyhített volna, ha a megőrzésre alkalmas közösségeket az ötvenes években (de később is) jobban óvtuk volna. Az együttélési formák *felbomlása* azonban észrevétlenül újabb közösségi igényeket, vágyakat ébresztett, mert a túl gyorsan változó körülmények között az emberek elbizonytalanodtak, amit sokan általános civilizációs betegségnek tartanak. A fiatalok is gyakran úgy érzik, hogy nem ismerik eléggé önmagukat, és nem találnak magyarázatot saját kínlódásaikra. Az *önismereti bizonytalanság* fokát tekintve alig látok különbséget a társadalmi rétegek között.

Tapasztalatom szerint az önismeret utáni *éhség* tartja ma is együtt a legtöbb alig-közösséget, ifjúsági klubot stb. Az összetartozás erősségét az adja, hogy a ki nem mondott önismereti hiány *tudatosul*, bár ez a tudatosulás általában kezdeti fokon áll. Az utca-közösségek is erre az önismereti éhségre támaszkodhatnak, ha az emberek nemcsak ösztönösen ismerik fel szükségleteiket, és az egyéni tudatosulás a közösség előtt értékesé válik. Nem elég ezt arra szűkíteni, hogy a partikuláris vagy akár a családi élet - nyilvánosság elé tárható - gondjait vitassák meg, mert az legalább olyan hasznos lehet, ha a személyes problémákkal a *valóságos tényekből kiindulva* általánosítva is foglalkoznak. Az okfejtés előbb-utóbb elvezet a tágabb közösség bajaihoz,

ugyanakkor elvisz a szűkebb pátria kritikus, reális megmértetéséhez.

13. A települések közösségeinek legfontosabb dolga a *termelés* fokozása. Az I.-i (vagy a bárhol megszervezett) utca-klubok éppen attól lehetnek közösségek, hogy a falu gazdasági jövőjével törődnek, részletesen megismerik a szövetkezet és más üzem elképzeléseit, valamint a nagyközség fejlesztési-beruházási koncepcióját. Nem egyedül az információk széles körű terjesztése a fontos, hanem legalább ennyire az emberek beavatása s a gondolatok kikérése, felhasználása. Erre már azért is szükség van, mert a szerveződő közösségek a települések jövője mellett főleg a *jelennel*, a mindennapi gyakorlattal foglalkoznak. A távlatokkal való megmértetés ahhoz kell, hogy a rögtöni feladatok megoldását ne halasszák el.

A konkrét ismeretek növekvő bősége magával hozza a tenni akarás fokozódását és az egyéni elszigeteltségek esetleges csökkenését. Ennek azonban feltétele a *munkahelyi demokrácia* megvalósítása, a valós nehézségek nyilvános kitergetése stb.⁹ Demokratikus párbeszédet legutóbb akkor rendeztek. I.-ben, amikor a három szövetkezet összevonásáról kérték ki a tagok véleményét, de akkor az egyesülésből – várhatóan – származó bajokat *óvatosságból* nem mondták ki, holott a szövetkezeti tagok többségének nagyjából tudomása volt róluk. Az utca-közösségek az ilyen (és ehhez hasonló) párbeszédet nyilván újra és újra ismételni fogják

– az elhallgatás, óvatosság, bizalmatlanság stb. ellenére is.

Az egyesült termelőszövetkezetnek már a rajt előtt, az összevonás tervezésekor elkészült a *gazdasági prognóza*. A távlati terv lényegét így fogalmazták meg: „a nagy múltú I.-i szőlő- és gyümölcskultúrát a jelenlegi átmeneti gondokon átsegíteni és a korábbi szintnél magasabbra emelni”. (Az most mellékes, hogy nem is olyan átmeneti gondok ezek. . .) Az első három évet talajjavításra, egyengetésre és a terület homogenizálására szánják, majd ezután nagyszabású szőlőtelepítést kezdenek el évenként mintegy hatvan hektáron. A szőlőültetvény helyének előkészítése ideje alatt azonban száztíz hektár almást ültetnek, és egyúttal a zöldségtermelést is növelik, valamint kétszáztíz hektár erdőt telepítenek más célra nem alkalmas legelőn. A hatvanas években elmaradt szőlő- és gyümölcsstelepítést tehát *nem halasztják* tovább.

A termelőszövetkezet következetes elképzeléséből kiolvasható egy *reális* gazdasági terv, amelynek valóra váltása I.-t tíz-tizenöt éven belül lényegesen gazdagabbá és fejlettebbé teheti. Ebben a megyében, de azon túl is egyre több termelőszövetkezet jut el oda, hogy *kidolgozza és végrehajtsa* hosszabb távú tervét, mert gazdasági fejlettsége és pénzügyi helyzete lehetővé teszi ezt.

A nagyüzemi, gépesített, a kézi munkát egyre inkább feleslegessé tevő szőlő- és gyümölcstermesztés alaposan megváltoztatja majd az I.-iek életformá-

ját is. A szőlő százalékos művelése, a magántulajdonosi szemléletet megtartó, a kisgazdaságokat félig-meddig megőrző szövetkezeti munka lassan megszűnik, bár a *háztáji gazdálkodás* mint a nagyüzemi termelésben részt vevő mezőgazdasági munkások második műszakja megmarad, ami az itteni-ekre (s egyáltalán: a parasztságra) továbbra is kettős megterhelést ró, de ugyanakkor kicsit gyengíti a gyors életmódváltás szorongásait, hiszen a hagyományos paraszti munka és gazdálkodás elemeit és az egyéni biztonságot növelő pszichikai hatásait megőrzi. Mindenesetre a szőlőt egyedül vagy családi kalákában kapáló, kézi permetezővel dolgozó *szőlősgazda* – nagyüzemi gépeket vezérlő, helikopterről permetező, *brigádban dolgozó szakemberré* válik.

A lakóhely változatlanul, ha kisebb mértékben is, munkahely marad, mert a ház körüli gazdálkodás sem szűnik meg előreláthatóan, de az erre fordított idő és energia valamit csökkenhet, ha a gépesítés és szervezettség segít ebben. A napi – legalább! – tizenkét-tizennégy órás munkaidő *nyolctíz* órára szűkülhet, ami a szabad idő – különösen először – szokatlan növekedését kínálja majd, amelyet értelmesen egyelőre nem használnak ki. A munkaidő annál a rétegnél is kevesebb lesz, amelyik ugyan a termelőszövetkezetben dolgozik, de már ipari szakmunkásként, miután a gépműhelyben vagy éppen a melléküzemben keresi a kenyerét. Ne felejtkezzünk el arról, hogy az I.-i szövet-

kezet jövedelmének *többségét* nem a mezőgazdasági, hanem az *ipari-szolgáltatási* tevékenység adja, ami a föld művelésénél jövedelmezőbb, és nincs kivéve az időjárás viszontagságainak.

A távlatokban nyilván nem lesz ennyire szükséges, hogy a mezőgazdaságot az ipari-szolgáltatási munka hasznából fejlesszék, ahogy később a szövetkezetnek – feltehetően – nem kell annyiféle kisipari színvonalú tevékenységet folytatnia, mert a szabad női munkaerőt jobban és hasznosabban lekötheti azzal, hogy egyetlen vagy egy-két *iparágat* ugyanúgy kiugrat és korszerűsít, mint most a szőlő- és gyümölcsstermesztést. A termelőszövetkezetek így egyre *jobb megélhetést*, egyre *humanizáltabb munkát* és *közösségi létformát* nyújthatnak, ha az utolsó tíz évben kibontakozó fejlődés íve állandóan emelkedni fog. Feltételezhető az is, hogy a gazdaságok koncentrációja nem áll meg, I.-ben például a termelőszövetkezet és az állami gazdaság egy-két évtizeden belül egyesülhetne, bár egy bizonyos ponton túl a koncentráció már az ellenkező hatást is kiválthatja.

A konkrét gazdasági utópia folyamatos megvalósításával párhuzamosan a reális *társadalmi-közösségi utópia* valóra váltása sem maradhat el. Nincs közöttük értékbeli vagy fontossági különbség. A termelékenyebb, gazdagosabb munka persze *önmagától* (!) nem teheti közösségivé az I.-i társadalmat sem. Ha a nagyközösség (a nyolcadik pontban felsorolt) három feladat közül csak az el-

sővel, a termelés fokozásával törődik, könnyen előfordulhat, hogy éppen a gazdasági fejlődést *akadályozza*, mert a társadalmi prognózis szerint is majdnem biztos, hogy a közeljövő embere egyre kevésbé elégszik meg a *bérmunkás szereppel*, a fárasztó kétkézi munka „szövetkezetesítésével”, a falu hierarchiájának mozdulatlanságával stb.

A hatvanas években a társadalmi feszültségek úgy vezetődtek le, hogy – főleg a stagnáló települések fiataljai – *nem* a szövetkezetet választották munkahelyül. Ebből is fakad, hogy az I.-i termelőszövetkezet átlagos életkora ötvenhét év, tehát rövidesen megfogyatkozhat az a munkaerő, amellyel a gazdasági prognózis valóra váltására törnek. Sokáig a tanyákról sem importálhatnak új munkaerőt, így az általános iskolát befejezett és a szakmunkásvizsgát tett fiatalok közül kell egyre többet magukhoz csábítani. Rövid távon mindez talán megoldható azzal, hogy az átlagnál nagyobb jövedelmet és esetleg olcsó lakást kínálnak, de a siker így sem vehető biztosra: a gazdasági élet csak úgy válik dinamikusabbá és az I.-i ifjúság is akkor választja a szövetkezetet, ha a helyi – és nemcsak helyi – társadalmi viszonyokat, az egyének életformáját minél hamarább javítják. A *közéleti, közérzeti* tényezőket egyre jobban figyelembe vehetnék, mert egyáltalán nem valószínű, hogy a most felnövő nemzedékeket – akik beleszülettek a *viszonylagos jólétbe* – öt-tíz év múlva is azzal lehet „befogni”, hogy a *gazdagodás és kivagyiság mézesmadzagját*

húzzuk el az orruk előtt. Ezért a településeknek létszükséglete, ha ez egyelőre lassan is tudatosul, hogy legalább *dolgozzák ki* a társadalmi, életforma-, kultúra- stb. programjukat.¹⁰

14. Az utca-közösségek, a családi klubok avagy a mini-klubkönyvtárak szervezése *minimális* tennivaló, holott látszólag természetes, hogy ezek a csoportok sem jönnek létre önmaguktól, saját erejük-ből, legalábbis nem az első években. Ezért szükség van egy olyan *társaságra*, amelynek éppen az a dolga, hogy a vajúdó utca-köröket és más közösségcsírákat segítse, tanácsokkal lássa el. Valószínűleg jó lenne, ha a társaság a *művelődési munkaközösség* formát választaná, amelyet a népfrontmozgalom már sikerrel kipróbált. Ennek a tervező, szervező, ösztönző közösségnek *tömörítenie* kell a megalakult utca-klubok képviselőit. Egyúttal vállalhatja a művelődők és az intézmények közötti *közvetítést*, amire mindaddig kétszeresen szükség lesz, amíg az itteni és egyáltalán a művelődési intézmények nem sokat kezdenek a társadalmi igényekkel. A művelődési munkaközösségnek kötelessége tovább látni a főtérenél, legalább *faluban* s a *tanyákban* gondolkodni, hiszen a nehezen összeférő utca-köröknek is állandóan távlatot kell mutatni. A társadalmi munkaközösségként dolgozó *agytrösztnek* fontos feladata, hogy a tudatos társadalomformálást vezesse, mert helyette egyetlen intézmény vagy tömegszervezet sem végezheti el, „csak” sürgetheti és támogathatja. A *vidékiség* társadalmi nyűgei ellen a

közvetlen demokrácia kiterjesztésével hadakozhatunk, mert a közösségi felhajtóerő segíti majd a helyi pártbizottság, tanács, termelőszövetkezet stb. munkáját is.

Ha a most utópiájának megvalósítása elkezdődik, a gyakorlatban feltehetően *két* utcaközösség-típus alakul ki. (Az ország különböző pontján dolgozó, mintegy ötszáz művelődési munkaközösség tapasztalata mondatja ezt!) Az első típust *alapformának* is nevezhetjük, mert ez olyan csoportosulás lesz, amely se előbb, se később nem specializálódik, hanem törekszik a sokoldalúságra, a gazdasági-társadalmi-kulturális feladatok megoldására. A *másik* típus valószínűleg olyan lesz, hogy a közösség speciális, érdekes tennivalót keres, de az egyéni arc egyfajta korlátozást s beszűkülést is eredményezhet, mert csak egy-egy érdeklődési körrel, cselekvési lehetőséggel foglalkozik. Ezért hasznosabb lehet, ha minden utca-klub életre hív hosszabb-rövidebb ideig munkálkodó, speciális szerepű *kisközösségeket*, mert az lehetővé teszi, hogy az I.-iek egyszerre több és különböző közösségbe tartozzanak. Emiatt az utca-körök s munkacsoportjaik időnként és részben átvehetik a központi művelődési munkaközösség szerepét, mert a társadalmi (s szervezési) munkamegosztást most sem szabad megváltoztathatatatlannak tekinteni.

A társadalmasított, demokratikus, közösségi művelődés része, hogy az utca-csoportokkal egy időben az oktatási, közművelődési s más *intézmé-*

nyekben további munkaközösségek, körök, szakcsoportok stb. jönnek létre, amelyek közvetlenül egyetlen utca-közösséghez sem kötődnek, de minden bizonnyal kölcsönösen hatnak egymásra. A mai társadalmi-közművelődési élet bizottságaival szemben az utca-köröknek ugyanúgy, mint a különböző szakköröknek, intenzíven segíteni kell tagjaik *önművelését*. Mindebből következik, hogy a közösségek formái és tartalmai rendkívül változatosak és változtathatók lesznek. Szükségképpen várható, hogy olyan közösségek, csoportformák is szerveződnek, amelyekre előre egyáltalán nem számíthatunk.

Az egyéni és közös művelődés egyik formája: a művelődők *kisközösségeinek* megszervezése, mert egy-egy utca-klub például beszélgethet a saját életéről, a népzenéről, a lakáskultúráról, a válásról, a csillagászatról, a kertészkedésről, az irodalom igazságáról, a képzőművészet új törekvéseiről, de ezzel párhuzamosan létrehozhat Röpülj Páva kört, cite-razenekart, magányosok klubját, lakberendezési kiállítást, távcsőépítő baráti kört, olvasóklubot, kertbarátkört, színjátszó vagy természetjáró csoportot, házi óvodát, szülői fórumot, utca-kórust, szociográfia munkacsoportot vagy éppen képzőművészeti szabadiskolát stb. Az utca-közösségek bármiről *tárgyalhatnak*, de ez nem merülhet ki abban, hogy csak beszélnek róla, hanem az *aktív közösségi* formákat is meg kell találniuk. A távlatokban mindenkinek lehetőséget adhatnak az alkotó

életmódra, a sokoldalú kreativitásra, a tudományos és művészeti munkára.¹¹

Könnyen érhet az a vád, hogy *illúziókat* kergetek, holott ez az elképzelés nem merészebb, mint *Kodály Zoltán* százéves terve, ami mindössze azt akarta elérni: „...mire 2000-et írunk, minden általános iskolát végzett gyermek folyékonyan olvasottát.”¹²

Ez a művelődési struktúra *módosítja* a kulturális, sőt oktatási intézmények feladatait is, hiszen az általános iskolában is elkezdődhet egy nevelési kísérlet, amely például megpróbálná feloldani a *tantárgyak* közötti merev határokat. A könyvtárnak és a művelődési háznak már nem az lesz az *elsőrangú* dolga, hogy néhány szakkört vagy klubot szervezzon az addig is művelődőknek, hanem sokkal inkább az, hogy szervezetten és módszertanilag segítse a társadalmi irányítású utca-köröket s munkacsoportjaikat. (Az egyik szociológus már megfogalmazott a művelődési házak továbbfejlesztésére egy reális utópiát, amelyben egyedül az maradt konzervatív elem, hogy a művelődés generatív megújulását főleg a házon belül képzei el.)¹³ Az intézményeknek *sokféle* új tennivalója lesz, amelyek egy részét az utca-kollektívák róják rájuk: például a képzőművészeti alkotások kölcsönzését, a szociológiai kör irányítását, a szabadtéri színpad építését, a krónikairók összefogását, a kihelyezett iparművészeti bemutató rendezését és a már említett miniklubkönyvtárak létesítését.

Az utca-közösségek az önismeret-nyújtás közben eljutnak az *aktív művelődéshez*, a *közös cselekvéshez*, a *kedvükre való élethez*. Az önismereti igény, az alkotási vágy, a bekapcsolódás reménye szükségképpen elvezet a szűkebb-tágabb közösség megértéséhez és további fejlesztéséhez. A társadalmi aktivitás nemcsak abból áll, hogy a falu mezőgazdaságáért és iparáért, a több és hatékonyabb termelésért, az egyéni és közös jólétért többet tesznek, hanem abból is – és ez a konkrét utópia! –, hogy a termelés növelése és az értelmesebb élet érdekében a közszereplést, a közösségi művelődést vállalják. A tömeges részvételnek mindenkihez eljutó formája az utca-kör lehet, de nem hanyagolhatják el a munkahelyi brigádokat és a művelődési intézmények csoportjait sem.

15. A valóságos helyzet elemzése már eddig is bizonyította, hogy I.-ben – de nemcsak ott – minél előbb és minél több *lakást* kell építeni. Az összevont rendezési terv szerint különben is ezerkétszáz új lakásra van szükség, mert a jelenlegi lakóházak közül már mintegy négyszáz elavult, és tíz éven belül valószínűleg újabb százötven tanya megszűnik. Számolni kell azzal a prognózissal, hogy 1985-ig külterületről száznegyven, más községekből kétszázharminc család költözik ide. A termelőszövetkezet átlagos életkora magas, ami miatt tíz éven belül fiatalok százait kellene alkalmazniuk, de a környező tanyákról és más falvakból is csak akkor fognak I.-be költözni, ha az átlagnál olcsóbb és jobb lakást kaphatnak.

A szövetkezet közvetlenül érdekelt az urbanizációban. Ezért határozták el, hogy felépítenek *háromszáz lakást*, ehhez pénzügyi fedezetük, sőt saját építő részlegük is van. Ha a terv sikerülne: OTP-beruházásban, de a *szövetkezet kivitelezésében* évente harminc-harmincöt lakást adnak át olyan munkás- és parasztszaládoknak, melyekből egy-egy kereső termelőszövetkezeti tag vagy a lakás átvétele után hosszabb ideig a szövetkezetben dolgozik majd. Az új letelepülőknek az OTP-hitelen túl *szövetkezeti kölcsönt* is nyújtanak. A vállalkozás rendhagyó és jelentős lehetne, de a falu lakáshiányát csak *félíg* oldaná meg, mert azoknak, akik nem a termelőszövetkezet tagjai, csak elvétve épülne lakás. Az igazsághoz tartozik, hogy a lakótelep-építés nem újdonság, hiszen már több szövetkezet megpróbálkozott vele, példa rá a tervezőileg is újat hozó *perbáli lakótelep*.

Az I.-i szövetkezet a falu magasan fekvő, nem parcellázott területén – néhány éven belül – hozzálátna a *lakótelep* felhúzásához, amely aligha hasonlít majd a városi nyolc-tíz szintes vagy a falusi kéthárom szintes telepekhez. Maga a lakótelep kifejezés sem helytálló, mert nem elkülönülő (esetleg elzárkózó) telep lesz, nem is a polgári bérházak modernizált és nagyüzemileg gyártott változata, sőt nem is a családi kockaházak egyforma, gyakran földszintes falanszter jellegű rendszere; ezért a lakótelep szó helyett a *lakóközösség* fogalma ajánlható. Olyan lakó- és közösségi tereket terveznek,

amelyekben az individuális lét és a közösségi lét sokkal teljesebben élhető.

Az elképzelés egyik újdonsága, hogy nem megszokott, *néhány* szintes bérházakat terveznek, ugyanis az emeletes épületek és a családi házak *váltják* majd egymást. A családok lakóhelyei és a közösségi intézmények sem *különülnek el*, s nem kilométerekre lesznek egymástól. A magántereket és a kollektív tereket *közel hozzák*, funkcionálisan összeillesztik, anélkül hogy az egyéni erőgyűjtés, pihenés stb. lehetőségeit csorbítanák. A faluközösségben így új életforma alakulhat ki, mert a változatos külső-belső formájú, elosztású lakások közé – mellé, esetleg alá és fölé! – *közösségi tereket* terveznek, például óvodát, sportpályát, lakóközösségi klubot, parkot, könyvtárat, szabadtéri színpadot, történészek körét, csillagnézőt (kupolával, távcsővel) stb. Ezért a többféle feladatot ellátó épületek sem lesznek „magányosak”, mint az elnyúlt szalagfalvakban, ahol az állami intézmények s a tömegszervezetek klubjai távol esnek egymástól, ráadásul külön-külön dolgoznak.

A termelőszövetkezet *tervpályázat*ot írna ki az új lakótelep, azaz lakóközösség megtervezésére. Az előkészítés szakaszában összekoccanhatnak az eltérő érdekek és szándékok; még könnyen előfordulhat az is, hogy csak szokványos lakótelep épül. A szövetkezetnek *látszólag* nem érdeke, hogy hetven-nyolcvan négyzetméternél nagyobb lakásokat is tervezzenek, mert akkor – többek között – na-

gyobb kölcsönt adhat az új lakások tulajdonosainak. A lakóközösség – az egyszeri nagy tőke hiánya és a nagyjából kisipari építkezés miatt – *csigalassúsággal* épül majd, mert a szövetkezetnek a háromszáz lakás elkészítéséhez várhatóan nyolc-tíz év kell, vagy a jelenlegi nyolcvanfős építőbrigádjukat és elég kezdetleges technikájukat fejleszthetnék. Ehhez újabb munkaerő és külön pénzügyi támogatás szükséges.

Alapvető probléma, hogy a lakásokkal *egy időben* át kell adni a közösségi tereket, mert az új telepések így próbálkozhatnak meg – így szokhatnak bele – a közösségi életformába. Csakhogy a közintézményekre és a különböző közösségi terekre a szövetkezetnek nincsen pénze, egyelőre az építőipari kapacitás is hiányzik. A munkaerőhiány miatt az a fontosabb, hogy minél előbb *több* lakást adjanak át, mert az új dolgozókat csak így telepíthetik le a faluban. A szövetkezet hiába igyekezne közösségben vagy lakóközösségben gondolkodni, hiába látna túl (amire egyébként sincs biztosíték) önös érdekein és rövid távú céljain, ha egyszer saját *gazdasági lehetőségei* korlátozottak, ha nincsen pénze a közösségi terek időarányos elkészítéséhez, pedig a tervezők olcsó, de hasznos megoldásokat találnának. Így az a kudarc fenyeget, hogy a lakóközösség tervét feladják, ha nem kapnak országos-megyei stb. támogatást. Pedig hazánkban nem épült még ilyen szocialista típusú, közösségi életformát szolgáló és ösztönző lakótelep vagy falu-

rész! Az I.-iek (vagy mások, ha erre vállalkoznak) ezért is megérdemelnék, hogy kellő állami támogatáshoz jussanak, hiszen a mostani gazdasági szabályzók, paragrafusok között csak *önerőből* aligha építhetnek lakóközösséget. A nagyközségi tanácsnak arra sincs elég pénze, hogy a vízművet, a vízhálózatot s a csatornázást elkészíttesse, így a falu lakóinak pénztárcáját kellett kinyitnia.

Hiába tervezünk faluközösséget, az építészek feleslegesen álmodnak emberszabásúbb lakóhelyet, ha a helyi párt-, tanácsi, tömegszervezeti, gazdasági vezetők nem tesznek (vagy nem tehetnek) meg mindent a közösségi holnapért. Ha a falu lakosai a felismert érdekek alapján nem segítenek jóval többet a közös elképzelés megvalósításában. Ha nem kapják meg folyamatosan az országos és megyei anyagi-erkölcsi ösztönzést. A most utópiája ugyanis *komplex prognózist* és tervet ajánl, hiszen a közösség-teremtés nemcsak a mai faluban, hanem egyúttal – jobb körülmények között – a lakóközösségben is megindulna. Ez a társadalmi cselekvés úgy is *országos mintává* válhatna, ha megközelítőleg megmutatná: a közösségi lakótelep mennyit és hogyan segít a közösségi életforma elterjesztésében.

A lakóközösség megépítésének nem szabad kulturális vagy *pszichikus sokkot* kiváltania. A közösségi tereknek tilos kényszerítő hatással lenni a lakókra. Az eddigi lakótelepek így is sokkot okoztak, mert az emberek a megszokott, természetesnek vélt környezetből más világba kerültek, ahol a

korábbtól eltérő társadalmi értékrenddel, normával, kultúrával s közösségi lehetőséggel kerültek szembe. A „más” nem mindig jelent jót vagy jobbat. Az I.-i lakóközösséget ezért úgy kellene felépíteni, hogy a városi lakótelepeknél természetesebben megőrizze a *folytonosságot*, az előző életforma térbeli, mozgási, sőt pszichikai elemeit, de ezeket olyan módon őrizze és alakítsa át, hogy közben az új lakóteret is elfogadhatóvá tegye és a közösségi együttlétre inspiráljon. Ebből következik, hogy lehetőleg minden lakótelepet úgy kellene építeni, hogy az ember egyre inkább nembeli lényként élhessen benne.

16. A mindenki mindenkit ismer *közvetlenségű*, régi faluközösség visszaállításaért törekedni persze hiábavaló nekigyürkőzés lenne. Különösen olyan nagy létszámú községben, ahol tíz év múlva akár tízezeren is élhetnek. A régi faluközösség nagyobb érdekazonossága, áttekinthető nyilvánossága és az utólag eltűzött családi melegsége régen szétfoszlott. A mai lakosok már végleg *nem* vagy *alig* ismerik egymást, sőt gyakran pontatlanul és igazságtalanul értékelik szomszédaikat is. De az új körülmények között is – a sok akadály ellenére – kitalálhatjuk a megismerés és együttműködés formáit.

Az egyik lehetőség, hogy a nagyobb falvakban kiépíthetnék a *zárt láncú televízió-hálózatot*, amely már több egyetemen, főiskolán bevált. Az I.-iek is sokszor többet tudnak a párizsi vagy a szófiai eseményekről, mint a saját községükben történetekről.

A külföldi államfők arcai ismerősebbek, mint a helyi tanácselnöké. Ha I.-ben megindulna a helyi televízióvétel s -adás, könnyen kipróbálhatnák, hogy a konkrét nyilvánosság és beavatás mennyivel jobb *megértést* és *együttgondolkodást* – s összetartozástudatot! – eredményez. Egyúttal a helyi politikai közélet, művelődés stb. hogyan válik – ha azzá válik – közvetlenebbé, demokratikusabbá és valószínűleg hatásosabbá. A vidékiséget konzerváló tényezők közül nem egy felszámolható lenne. A zárt láncú televízió megépítésének ma sincs *technikai* akadálya, a hírközlés és társadalmi érintkezés újabb formája csak elhatározás és anyagi fedezet kérdése. Értelmes lenne, ha ezt a telekommunikációs újítást egyszerre több faluban vezetnék be.

A holnap automatizált és kommunikált korszakában minden ember sokoldalúbb életmegnyilvánulásokra kaphat lehetőséget. A most utópiája ezért a sokoldalúság konkrét formáit keresi, amikor a változatos közösségek láncolatát akarja megszerveztetni, kezdve az utca-köröktől egészen a lakóközösségig. Az elképzelés lényegi eleme, hogy a gazdag emberi kapcsolatok csak *közösségekben* jöhetnek létre. Ezért hasznos lenne, ha minden ember több és különböző csoportban érezné otthon magát. A közösségek informáltságát – és öntudatát! – segítené a művelődés és hírközlés konkretizálása, ráadásul a zárt láncú televízióval együtt járna, hogy a közösségek nemcsak televízióval és filmvetítővel, hanem például *képmagnóval* is rendelkezné-

nek, hogy a televíziós alkotásokat vagy a képi információkat megőrizhessék és bármikor visszajátszhassák. A könyvtár, a lemeztár, a hangszalagtár mellett szükségük lesz filmtárra is.

Mindezek a tervek azt szorgalmazzák, hogy egyén és közösség, termelés és művelődés, nevelés és társadalom, általános és konkrét, jelen és jövő stb. minél *nagyobb* összhangba kerüljön.¹⁴

17. Történelmi vétek lenne, ha *nem* olyan utópiát dolgoznánk ki, amelynek megvalósításához akár azonnal hozzákezdhetnénk.

18. Ez az elképzelés semmiképpen sem *lombikvilágot* akar létrehozni a Duna–Tisza közén vagy máshol. A terv minden szállal a magyar valóságba kapaszkodik, olyan mintát szeretne felmutatni, amely a változó körülmények között is sokféle példát és konkrét módszert adhat. I.-t sem akarjuk kiszakítani a környező települések közül, ahogy az új lakóközösséget sem szabad *elszigetelni* a régi falutól. A valóságból kinövő terveket dolgozunk ki, amelyek akár a most utópiájától függetlenül is válóra válhatnak, bár arról ne felejtkezzünk el, hogy a szocialista életforma önmagától, mechanikusan nem javul.

19. A prognózisok kidolgozása és a hétköznapi cselekvés megkezdése közben sem ringathatjuk magunkat *illúziókban*. Eleve számolnunk kell az-
zal, hogy a – közel sem olyan gyorsan – változó körülmények és az újabb ötletek valószínűleg nem is kicsit módosítják a terveket. Az első években várható, hogy a szerveződő csoportok nem lesznek ál-

landóak, mert minden jel arra mutat, hogy a legjobb összefogások is felbomlanak, és esetleg mindjárt más közösségekké szerveződnek.

Nemcsak a magam nevében, hanem azok nevében is mondom, akik részt vesznek a konkrét utópia előkészítésében, hogy ennek a társadalmi cselekvésnek semmilyen profetikus jellege nincs. Az I.-iek *helyett* sem mi, sem mások nem küzdhetnek ki közösségi életformát, így ez az elképzelés „csak” általános vázlatnak tekinthető. A következő években a helyieknek (s minden településen az odaválókna) kell a minél konkrétabb prognózist kidolgozni. Nem az én feladatom – hiába kértek rá – a mindennapi teendőkre felbontott munkaterv elkészítése.

20. Ez az *alternatíva* nem egyszerűen a jövőt közelítő társadalmi, művelődési folyamatok legvalószínűbb, részben szükségszerű megvalósulása, hiszen a most utópiája azért született meg, mert a magyar települések közösségi prognózisai, fejlődési alternatívái nem készültek el, így a konkrét elképzelések hiánya a tudatos változtatás közvetlen *akadálya* lett. A mai társadalmi történések – nemegyszer – irányítás nélküli önmozgása történelmi hátrányokat „hozhat”, amit csak *részben* ellensúlyozhat a helyi politikai, állami, tömegszervezeti apparátusok és aktívák szükségképpen egymástól elváló és önmagában is részfeladatokat célzó tevékenysége. Ez általában nem eredményezhet többet, mint

az összefüggésekben nem eligazodó és ritkán hatásos mindennapi küszködést.

A *történelmi hátrány* növekedhet, ha az adott települések egy előre kitalált, de folyton módosított, reális utópia alapján nem látnak hozzá saját jövőjük totalitásának eléréséhez. A társadalmi fejlődésnek talán most értünk el arra a küszöbére, amikor a közösségi társadalom összetettebb formáit legalább *megálmodhatjuk*, amelyek önmagukban is tetteknek számíthatnak. A most utópiája ezért akar segítséget adni az I.-i és nemcsak I.-i jövőkép részletes kigondolásához, ezzel egy modellizálható társadalomalakítás, avagy közösségi életforma kibontakoztatásához. Az előkészítő munkát nem sokkal könnyíti meg, hogy ebben a nagyközségben félig-meddig megteremtődtek azok a gazdasági, társadalmi és kulturális *feltételek*, amelyek valószínűleg lehetővé teszik egy cselekvési alternatíva leírását és később a konkrét program várhatóan elmentmondásos, de talán nem egészen sikertelen kipróbálását.

Ez a reális utópia mint gondolat és gyakorlat nem *kockázatmentes*, bár könnyen előfordulhat, hogy a prognózis meg sem méretik, mert a valóságos cselekvés el sem kezdődik. Egyúttal feltételeznünk kell, hogy az elképzelés csak részben állja ki a gyakorlat próbáját, noha az sem lenne hiábavaló, ha rövidesen és részletesen kiderülne, hogy a konkrét utópiában mi a helytelen és illuzórikus, vagy a megvalósítást milyen történelmi-társadalmi jelen-

ségek akadályozzák. Önmagában kockázattal jár az a feltételezés, hogy az elkövetkező tíz évben a magyar társadalom – ha kerülőkkel is – egyenletesen fejlődik, hiszen a most utópiájának kipróbálása nem szakadhat el a *magyar*, sőt a *kelet-európai* és *európai* fejlődéstől sem, ha a hatások túlnyomó többsége közvetve is jelentkezik. Mindenesetre *nai-van* hinni kell abban, hogy a nagyvilágban – s I.-ben – semmi olyan rendkívüli nem történik, amely lényegileg megakadályozná egy ilyen vagy más program színre kerülését.

21. Természetesen jelentős lenne, ha ez a terv nem maradna papíron. Az első dolog az, hogy megalakuljon a *művelődési munkaközösség*, amelyben egyaránt helyet kapnának a felkészült fiatalok, a kísérletben fantáziát látó tanácsstagok, a KISZ-aktívák, a szövetkezet tagjai vagy éppen a bejáró munkások. A falu vezetésével egyetértésben ennek a szervező-irányító munkaközösségnek kellene kigondolni, hogy az első időben hol, mikor, hogyan szerveződjenek utca-közösségek és más csoportok. Valószínűleg először annyi is elég, ha „*csak*” nyolctíz közösség létrejöttét tervezik, amelynek megerősödéséért a társadalmi szervezetek is felelősséget vállalnak. A központi munkaközösség egyúttal kereshetné a lehetőséget, hogy legalább néhány helyen *utca-klub* vagy *minikönyvtár* nyíljon meg. Mindezzel egy időben a termelőszövetkezetben találhatnának szintén nyolc-tíz olyan *brigádot*, amely önként és szívesen vállalná a sokoldalúbb, közössé-

gi szerepet. Ezután a közösségi formák gazdagodása s a munkacsoportok elszaporodása az utca-közösségek, a munkahelyi brigádok stb. kívánságától és cselekvőkészségétől függ. Remélhetőleg az oktatási és művelődési intézmények is aktivizálódnak, eleget tesznek az összefogó, módszertani és segítő feladatuknak. A művelődési munkaközösség dolga végül az is, hogy a most utópiájának ismeretében kitalálja és megfogalmazza a nagyközség tíz-tizenöt éves közösségi és művelődési *programját*. A társadalmi kontroll érdekében javaslom, hogy az elképzelést és a mindennapi munkatervet különböző szintű (községi, megyei, országos) fórumokon vitassák meg, ahol egyúttal azt is elhatározhatnák, hogy a konkrét utópiát vagy egy ehhez hasonló prognózist ne csak I.-ben, hanem egyszerre legalább három-négy településen próbálják ki. A tapasztalatok így sokkal gazdagabbak és általánosíthatóbbak lennének.

Néhány vitatkozó nyilván *abszurditásnak* fogja tartani, hogy családi házakban, kertekben stb. közösségi találkozókat tartunk, holott inkább az az abszurditás, hogy eddig mennyire nem volt közvetlen kapcsolatunk a családokkal, a spontán közösségekkel, hiszen ennek hiányában nem érzékelhetjük eléggé, hogy egyre több család, csoport stb. nyitottá válik, baráti találkozókat szervez, ismerkedik és vitatkozik, egyáltalán keresi az ismerős ismeretleneket. Azért ne essünk a másik *végletbe* se, hogy minden összejövetelt, utca-közösségi rande-

vút csak családi házakban rendezünk meg. A tényleges lehetőségek ma is elég gazdagok, hiszen ott-hont adhat a könyvtár, a tanácsterem, egy árnyas park, valamelyik présház vagy a szomszédos nemzeti park is, tehát bármilyen nyitott vagy zárt tér, ahol az emberek szívesen találkoznak. Ne legyen abból se *félreértés*, ha egyesek a közösségek szerveződését gyorsítani vagy lassítani akarják, mert valójában „csak” annyi a feladat, hogy számos lehetőséget, alternatívát kínáljunk fel. Könnyen megtörténhet, hogy valamelyik közösség egyáltalán nem vár előadót beszélgetéseire, ahogy valószínűleg olyan is lesz, hogy egy másik csoport folyton rangos vitapartnert keres, amint arra is számíthatunk, hogy egy-két társaság nemcsak eszmecserére vágyik, ha mindjárt aktívabb, cselekvőbb formákat választ. Ne menjünk be abba a zsákutcába sem, ahol a társadalmi cselekvést a közművelődés *helyettesíti*. A művelődés nem lehet pót-tett.

Attól sem tekinthetünk el, hogy az emberek tényleges *munkaideje* még jóval meghaladja a nyolc, sőt időnként a tíz órát is, tehát a felszabadítható szabad idő mennyisége sokáig korlátozott lesz. A különböző közösségcsíráknál – akár a régi faluban, akár a megépülő lakóközösségben – egyformán fontos a meggyőző szervezés, a rendszeres együttlét, a dinamikus vezetők kiválasztása, a csoport állandó nyitottsága, a sokoldalú munkálkodás stb. Ne essünk abba a hibába, hogy egyetlen látványos, de természetesen *formális összejövétel* meg-

rendezésével, az ismerkedés elindításával már deklaráljuk a művelődő közösség megalakulását, sőt rögtön, a minőségtől függetlenül, tévesen közösségnek kiáltjuk ki őket. Eleve hívjuk fel arra a figyelmet, hogy a mikrocsoportok közösséggé válásának *lépcsőfokai* vannak. A most utópiájának sikeréért elsősorban a falu felelős vezetőinek és lakóinak, a fejlődő intézményeknek, az elképzelés megvalósításába bekapcsolódó tudósoknak, művészeknek, egyáltalán mindenkinek sokat kell segítenie a kultúra vajúdó, többet akaró társulásainak, a már új értékeket sejtető csoportjainak, hogy folyamatosan egyre nagyobb számban s egyre teljesebben *szocialista közösségekké* váljanak, miközben a társadalmi viszonyokat, a hétköznapi létformákat, az emberi kapcsolatokat stb. szüntelenül fejlesztik. A reális tervezés megtiltja, hogy a társadalmi valóságtól – most az egyszer: hétköznapi értelemben vett – utópikus közösségeket kérjünk számon, de egyúttal kötelezővé teszi, hogy a közösségi jövő érdekében a közösségek mindent behálózó rendszerét építsük ki.

A most utópiája többnyire az I.-i helyzetelemzés alapján íródott, de ennek ellenére *többre* tör, mert a hipotézis általánosabb annál, hogysem csak egy faluban lehessen valóra váltani. A legfontosabb cél az, hogy a meglevő társadalmi és kulturális *viszonyokat* úgy fejlesszük, hogy a kiforró közösségekben az egyének minél *teljesebb személyiségekké* váljanak. A terv úgy is megfogalmazható, hogy egy

(vagy több) magyar faluban az általános társadalmi fejlődést némileg megelőzve minél sokoldalúbban közelítsük meg a fejlett szocializmus *konkretilizált utópiáját*. Az elképzelés csak annyiban utópikus, hogy a mai minimumhoz képest elég maximális cselekvést javasol, hiszen ez a közösségi program a kollektív és egyéni életben, a munkahelyen és lakóhelyen egyszerre és lehetőleg azonos intenzitással kezdődhetne el, mivel *történelmileg* sincs lényegesebb feladat, mint az ember külső-belső gazdagságának avagy nembeliségének jelenidejű és hétköznapi kibontása.

1. Az utópia fogalmának használata – esetleg – félreértésre adhat okot, hiszen az utópiák lényegét például Ágh Attila így határozta meg: „Az utópia lényege a múlt és a jövő közötti abszolút szakadás, mivel az utópia megvalósulása a múlt váratlan, radikális tagadása, és a jelen sem a jövőhöz vezető folyamat, hanem pusztán pontszerűség, ahol a múlt és a jövő átcsap egymásba.” (A kívánt jövőtől a lehetséges jövőig c. kötet. Bp. 1976. 97. l.)

Ezzel szemben a félreértések elkerülése érdekében a következőket jegyzem meg:

a) Ebben az írásban az utópia kifejezést mindig egy-egy jelzővel együtt használom, hogy eleve lehetetlenné tegyem az utópia szó hagyományos – lásd Ágh Attila-i – értelmezését. Például: a most utópiája, a konkrét utópia stb.

b) Az utópia szó önálló jelentését is igyekszem másképpen meghatározni. Olyan reális utópiát tervezek, amely éppen a jelentől a jövőbe vezető konkrét folyamatok megfogalmazását kíséri meg.

c) A tudományos szakirodalom is ingadozik az utópia fogalom kifejtésénél. A Jövőkutatói fogalomtár (Bp. 1976. 255. l.) például ezt mondja:

„Az utópia bizonyos értelemben olyan jövőkép, amely elsősorban a jelenlegitől eltérőnek képzelt, áhított, lelkesítő, eszményi, tökéletes társadalmat állít elénk. A merészebb futuroológiai jövőképek gyakran tartalmazznak a jelen ismeretek fényében utópisztikusnak minősíthető elemeket, vonásokat, s ennnyiben ezek a jövőképek voltaképpen az utópiák modern változatai. A jövőkutatásban ezért az utópiák szerephez jutása sem teljesen kizárt.”

d) Ugyanakkor az utópia fogalmát kényszerűségből használom, jobb kifejezés hiányában, mert például a prognózis szó tartalma nagyon szűk, csak egy-egy részterületet ölel fel, vagy a jövőkép fogalma ugyan komplexebb és teljesebb tartalmat takar, mint a prognózisé, de csak egy távoli, ideologikus kép jelölésére szolgál, és a történelmi folytonosság is ködbe vész; azt is mondhatom tehát, hogy az utópia fogalom egy nem létező, hiányzó kifejezést helyettesít, amelynek realitását egy-egy jelzővel mindig megerősítem. A *konkrét utópia* fogalom így sűríti a lényegi elemeket: a jelenhez kötődést, a történelmi lehetőséget, a komplex prognózis leírását stb.

2. Varga Csaba: Művelődési közösségek. (Bp. 1976) Hasonló kísérletek, kezdeményezések indultak: Balatonszárszón, Nemesdédén, Tokajban, Karcsán, Ráckeven, Józsán, Kállósemyjénben, Vaján, Lakiteleken, Zebegényben, Veresegyházán, Tökön, Madocsán, Dömsödön stb.

3. A közösségek alapvető típusai – például – Vi-

tányi Iván megfogalmazásában: „Lehetséges-e olyan magasabb típusú (minőségi) közösség, amely rendelkezik az első fokú (hagyományos, természetadta) közösségekre jellemző belső kohézióval, s rendelkezik benne ugyanakkor az egyes ember az-
zal az autonómiával, amit csak a másodfokú közösségek adhatnak meg? Lehetséges-e olyan közösségek megteremtése, amelyek mindkettőt „tudják”, amelyek magasabb fokon megvalósítják a közösség mennyiségi és minőségi jellemzőit egyaránt? László-Bencsik arról ír könyvében, hogy a munkatársi (munkás) közösséget mennyire áthatja a szolidaritás, a kölcsönös függésnek, a munkában való egymásra utaltságnak a tudata. Nos, ez a teljesebb érvényű, öntudatos szolidaritás lehet egyik forrása ennek a magasabb fokú közösségnek. A másik az, amiről Lenin ír: a cél, a társadalom, a szocializmus célja, amely tartalmat s irányt ad mind a közösség, mind a közösségben élő, dolgozó egyes ember tevékenységeinek, munkájának. Úgy is, hogy indoka-indítója a cselekvésnek, s úgy is, hogy feltételezett végeredménye. Ez az egymást átható kettősség eredményezheti olyan öntudatos közösség kialakulását, amelyben a szolidaritás és az autonómia nem egymást kizárva, hanem egymást erősítve érvényesülnek.” Vitányi Iván: Szocialista kultúra, szocialista ember. (Napjaink, 1977. okt., 7. l.)

4. Ezt is idézhettem volna: „A táblákból kiderül, hogy a társadalmilag aktív típus pozitív értékelése annál erősebb, minél jobb anyagi és civilizatorikus

helyzetben van valaki. Még erősebben áll ez a kulturális szint mutatójánál: minél magasabb szintű a kulturális felkészültség az emberek körében, annál fontosabb értékorientáló tényező a társadalmi aktivitás, annál nyitottabbak a társadalmi kérdések iránt, és annál jobban elítélik az önös, magába zárt, befelé forduló ember típusait.” Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. (Bp. 1977. 626. l.)

5. A tervezet címe: „Három I.-i termelőszövetkezet egyesülését Előkészítő Bizottság számítási anyaga a miniszter jóváhagyásához.” Aláírta: Sz. József, az Előkészítő Bizottság elnöke. (1976., stencil, 56 lapon.)

6. Pataki Ferenc: Társadalomlélektan és társadalmi valóság. (Bp. 1977. 276. l.)

7. Ismét egy idézet: „Bizonyára vannak a jelenlevők között olyanok, akik ismerik az általános munkásegylet történetét. Tudjuk, hogy milyen fontos nevelő iskolája volt az egylet a bekerült munkásoknak, akik többsége a századfordulón épp a parasztság legszegényebb rétegéből verbuválódott, s meg kellett küzdeni az életforma-váltás sajátos gondjaival is munkássá válása során. Az egylet közösségébe bekerülve nemcsak olvashatott vagy szórózkodott, nemcsak kuglizott vagy előadást hallgatott, de társasági életet élt, megtanult városiasan öltözködni, viselkedni, s az idősebbek, a tapasztaltabbak és képzettebbek jelenléte és példája sokkal hatásosabb nevelője volt ebben, mintha ugyaneze-

ket az ismereteket és tapasztalatokat kívülről-felülről juttatták volna el hozzá. Elgondolkodtató, hogy viszonyaink között miért veszett el az általános munkásegylet művelődési funkciója, s adta át a helyét egy lényegében a burzsoá társadalomra jellemző intézményhálózatnak, ahol a ma munkása nem tudja igazán otthon érezni magát.” (Vitányi Iván: I. m. 7. l.)

8. „Szó esett a kis közösségekről. Én úgy érzem, hogy ezek a legerőteljesebben embernevelő vagy nevelő hatású közösségek. Mindenki ismer mindenkit, szabadon beszélnek egymás előtt. Ilyenek voltak a régi népi kollégiumok, ilyenek a jó szocialista brigádok. Emlékeztek Veres Péter egy teóriájára? Hogy ne ringassuk magunkat olyan illúziókban, hogy majd mindenki olvas. Dehogyan olvas. Nem is kell! Minden közösségben legyen egy-két-három ember, aki rendszeresen olvas. És a többiek a világ dolgairól attól az embertől tájékozódnak. Minden közösség sokféle egyéniség együtt. Nem lehet beléjük pumpálni a kultúrát, beszívják azok magukba, csak azt a pontot kell megtalálni, ahol a legérzékenyebben reagálnak.” Fekete Gyula: Nemzedékváltás, műveltségeszmény, orientáció. (Napjaink, 77. okt., 6. l.)

9. Egy idézet a sok közül: „Szinte valamennyi pályaműben visszatér a gondolat, hogy a demokrácia érvényesülésében döntő szerepe van a tájékoztatás színvonalának, és ehhez szükséges még a dolgozók kellő műveltsége. Ezek nélkül hiábavaló

minden erőfeszítés a közösségi életforma fejlesztésére." Tóth Benedek: A közművelődés és a tsz-ek. (Népszabadság, 1976. nov. 24. 3. l.)

10. Pozsgay Imre miniszter: „Századunk utolsó évtizedei, különösen a szocialista társadalom fejlődése, olyan helyzetet teremtett a világban, hogy ma már nem lehet a kultúráról nép nélkül és a mindennapi élettől elvonatkoztatott módon gondolkodni. Szerte a világon felelősen gondolkodó tudósok, művészek, pedagógusok kutatják az emberiség új lehetőségeit, és egyre többen az emberi művelődésben, mégpedig a nép művelődésében látják azokat. Hogy az ember úrrá lehessen most már nemcsak a természet erőin, hanem a maga teremtette viszonyokon és eszközökön is, ahol szocializmusra, műveltségre, folyamatosan fejlesztett műveltségre van szükség." Pozsgay Imre expozéja: Törvény a közművelődésről. (Bp. 1976. 43–44. l.)

11. Olyan kísérleteket is folytathatunk, amelyekről Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor számolt be. Lásd: A művészet: kutatás. (Mozgó Világ, 1975/1, 90–92. l.)

12. Kodály Zoltán: A zene mindenkié. (Bp. 1975. 251. l.)

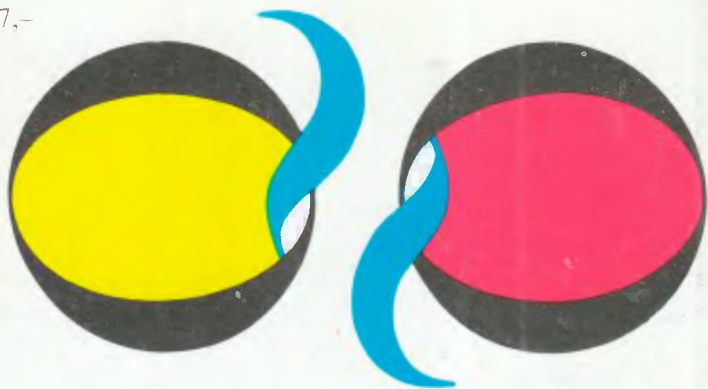
13. Kamarás István: Látogatás a házban. (Mozgó Világ, 1976/1. 31. l.)

14. „Fontos meghatározója a törvényjavaslatnak a közművelődés új értelmezése, amely ugyancsak az említett társadalompolitikai folyamatok és célok szellemében fogant. Ennek lényege, hogy nem

engedi leszűkíteni a közművelődést semmilyen tekintetben: tehát a teljes személyiség fejlesztésére vonatkoztatja, s az emberi élet egész tartalmára: minden állampolgárra, az egész közösségre kiterjeszti, nem zárva ki belőle s nem ment fel a részvétel felelőssége alól egyetlen társadalmi réteget sem, a közművelődési tevékenység körébe vonja a társadalom minden egységét és a társadalmi élet valamennyi színterét.” (Pozsgay Imre: I. m. 47. l.)

TARTALOM

Előszó	5
<i>Bánlaky Pál: A vidékiségek tünetei</i>	7
A „vidékiség” és a kisváros	9
A kisvárosról. A történelmi alakulás és a lét szférája mint a „vidékiség” objektív alapjai	11
A „vidékiség” mint sajátos gondolkodás- és életmód leírása	18
1. Általános jellemzés	18
2. A viszonyítási alap beszűkülése	20
3. A helyi hierarchia abszolutizálása	47
4. A helyi értékrendhez igazodó életforma	67
A modell újratermelődésének egy mechaniz- musa	91
A tünetek még egyszer. Valóban a „vidékiség” tünetei?	107
Jegyzetek	113
<i>Varga Csaba: A most utópiája</i>	115
A jövőhiányról	117
A történeti-társadalmi előzmények	124
A most utópiája	151
Más falvakban is!...	177
Jegyzetek	185

MAGVETŐ

„A lineáris programozás? Hülyeség, öreg, hülyeség. Amikor idejöttem, elkezdtem emlegetni a főmérnöknek. A francba küldött. Azt mondja, elmegy így a verkli, hozzuk a tervet, kár kockáztatni. Egy darabig óberkodtam, de aztán meguntam. Ha nekik nem fontos, én mit ugráljak? Amennyi a prémiumhoz kell, fél kézzel megcsinálom, a többi meg le van...”